

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

Filed 90-0194/1

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

947.7

B281b

Олександр Барвінскій

И Л Ю С Т Р О В А Н А

И С Т О Р І Я Р У С И

вѣдь найдавнѣйшихъ до нынѣшнихъ часѣвъ

Зъ 2 историчными картами и 40 иллюстр.

Львовъ 1890
Накладом товариства "ПРОСВІТИ"

947.7
B28il

ВЫСОКОПОВАЖАНОМУ ДОКТОРУ

ОМЕЛЯНОВИ ОГОНОВСКОМУ,

**професорови руской мовы и словесности въ львѣвскѣмъ
университетѣ, довголѣтному и многозаслуженному Головѣ
товариства „Просвѣта“ и пр. и. пр.**

присвячуе

ВЪ ДОКАЗЪ ВЫСОКОГО ПОВАЖАНІЯ

Авторъ.

Вступні замѣтки.

1. Що таке історія Руси ?

На землі жиє багато людей, що дѣлять ся на всѣлякі народы, мовбы великій родини (сѣмьѣ). Кождый нарѣдъ говорить своєю мовою, спѣває свои пѣснѣ, має свои окремі звичаѣ. Нѣ широкій рѣки, нѣ высокі горы не роздѣляють такого народу мѣж собою. Люде дѣлять землю на меншій та бѣльшій краѣ, державы та царства, кладуть мѣж ними свои границѣ, а всежъ таки нарѣдъ зѣстане народомъ, хочбы его роздѣливъ помѣжъ двѣ або три такі державы. Поѣде нашъ чоловікъ зѣ Львова до Черновець, та й не стямить ся, що вѣнъ зѣ Галичины завъхавъ вѣ иншій край, у зелену Буковину, бо й тамъ найде вѣнъ своихъ людей, що говорять его рѣдною мовою, спѣвають такі самі коляды, щедрѣвки та инші пѣснѣ, такъ само святкують чи то Рѣздво, чи Великдень, такъ само справляють весѣля, тай всѣ инші звичаѣ у нихъ такі, якъ и вѣ рѣдноій его сторонѣ. Лучить ся коли нашому чоловікови зѣ далекои Украйны, зза якихъ сто або й бѣльше миль, чи то зѣ Києва, чи зѣ Одеси або й зѣ далекого Харкова завъхати до Львова або до Черновець, доведе ся ему зайти чи до нашої церкви, чи до читальнѣ або й такъ мѣжъ громаду нашихъ людей, и всюды витають его щиро якъ

свого чоловіка и здає ся ему, мовьбы вѣнъ бувъ середь своихъ рѣднѣ, у себе дома.

Отже бачимо, що ивнїй границѣ краївъ, державъ, а ивнїй границѣ народѣвъ. Не минає часомъ сотка або й десятка лѣтъ, змѣняють ся границѣ державы, що покляли собѣ самї люде, або й цѣла держава розпадає ся, зовсѣмъ шезає. Не такъ оно дѣє ся зъ народами. Минають сотки и тисячки лѣтъ, а народъ жиє собѣ та сидить по своихъ громадахъ, селахъ и мѣстахъ, та переживає не одну державу, хиба що самъ народъ покине свою рѣдну мову, свои пѣснѣ, свои предкѣвскїй звычайъ та пригорне ся и пристане до чужого.

Такъ отже рѣдна, матерня мова та народнїй звычайъ наймѣцнѣйше еднають та лучать народы мѣжь собою. Тому всякїй повиненъ шанувати те рѣдне слово, щѣ нимъ мати спѣвала,

„якъ малого сповивала, зъ малымъ розмовляла“.

Рѣдна мова се даръ Божїй, а хто єѣ забуває, той зневажає сей даръ Божїй та свою рѣдну матѣрь, а

„хто матѣрь забуває,
„того Богъ карає,
„чужї люде цурають ся,
„въ хату не пускають“.

Тому то треба добре прислухуватись до своєї рѣдної мовы, чи она виходить зъ розумныхъ устѣ, чи гомонить милозвучною пѣснею, чи читає ся въ книжцѣ. Хто не знає своєї рѣдної мовы, тому чужа наша слава на весь свѣтъ руска пѣсня, тому незрозумѣлїй нашїй предкѣвскїй звычайъ, такого не привитають по братнѣму подѣ нашою стрѣхою.

Така отже воля Бога, щѣбъ люде жили на землї

народами. Тому́ кождый розумный чоловѣкъ повиненъ знати своѣй нарѡдъ, де вѡнъ жиє, по якихъ краяхъ та державахъ, яка споконвѣку его доля. Чоловѣкъ на те мае розумъ, щобъ знавъ и тямивъ не то́лько те, що вокругъ него дѣе ся, але й те, що дѣяло ся зъ его батьками, дѣдами тай давнѣйшими предками у глубоку старовину и дѡзнавъ ся,

„чия правда, чия кривда

„и чїи мы дѣти“.

Знати се, що дѣялось зъ нашимъ рускимъ народомъ, якъ жили нашї предки, чимъ они въ свѣтѣ прославили ся, а що може робили нерозумно, се не то́лько рѣчь цѣкава, але й дуже потрібна и поукаюча. Пѡзнавши бувальщину руского народу, мы ще горячѣйше полюбимо его и ту землю, на якѡй вѡнъ жиє. Мы тодѣ будемо знати, якъ намъ та нашимъ дѣтямъ треба жити, щобъ не попадали въ таке саме лихо, яке доводило ся нашимъ батькамъ та дѣдамъ.

Отже для тыхъ, щѡ не ходили до высшихъ шкѡлъ або за щоденною роботою не мають часу и спроможности читати великихъ науковыхъ книжокъ, будемо оповѣдати про давну бувальщину, або якъ ученї кажутъ — и сторїю руского краю и народу.

2. Рускїй край и нарѡдъ.

„Руске серце зъ туги вяне,
Доки тебе не огляне,
Свята земле Русинѡвъ!
Бо тамъ красїй — курнї хаты,
Зъ сѣрачины мякшї шаты,
Коломыйки милшїї спѣвъ“.

А. Могильницькїй.

„Велика руска земля-мати“, каже приповѣдка народна. И справдѣ, якъ далеко говорить нарѡдъ по на-

шому, рускою мовою, такъ далеко сягає наша земля руска. А говорить нарѣдъ рускою мовою вѣдъ гѣрѣ Карпатскихъ (Бескидѣвъ) по обохъ бокахъ рѣкѣ Днѣстра та Днѣпра, далеко на схѣдъ сонця ажъ поза рѣку Донъ а зъ пѣвночи вѣдъ Пиньскихъ лѣсовыхъ болѣтъ, вѣдъ рѣкѣ Припети та Десны, щѣ вливають ся вѣ Днѣпро, ажъ далеко на полудне по Чорне море, куды вливають ся майже всѣ рускѣ рѣки. Та й по другѣй бѣкѣ Карпатъ поселили ся Русины ажъ далеко вѣ угорскѣй низѣ.

Ся краина славна сноконвѣку родючою землею, богатыми зелеными гаями та многими рѣками, роздѣлена теперѣ помѣжъ двѣ державы: Австрѣйску та Росѣйску. Вѣ Австрѣйскѣй державѣ жиють Русины: на Буковинѣ, вѣ схѣднѣй Галичинѣ та пѣвночнѣй Угорщинѣ (бѣльше якъ 3 милѣоны душъ), а вѣ полудневѣй Росѣи на Волини, Подѣлю та Украинѣ (17 милѣонѣвъ душъ). Всѣхъ Русинѣвъ числять отже бѣльше 20 милѣонѣвъ душъ. Земля, де нарѣдъ говорить рускою мовою, звала ся здавна Русь, а бѣльше она своимъ просторомъ, якъ цѣла Австрѣйска держава.

Якъ далеко сягає писана память, заселяли рускѣй край племена славянскѣй, спорѣдненѣй зъ собою. Головне племя сидѣло на просторыхъ поляхъ на середнѣй частинѣ Днѣпра и звало ся Поляне. Було се племя вдатне чи до работы дома, чи до купецтва, чи до вѣйны на суши и вѣдѣ. Головнымъ мѣстомъ сеи краины, заселенои Полянами, бувъ Киѣвъ. Вже передѣ тысячкою лѣтъ мало се мѣсто широку славу. На пѣвночъ и схѣдъ вѣдъ Полянъ сидѣли Сѣверяне понадѣ рѣкою Десною и мали мѣста Чернигѣвъ и Любечъ. Дальше вѣдъ нихъ на пѣвночъ на самѣй вершинѣ Днѣпра, около мѣста Смоленска, жило племя Кривичѣвъ. Найдальше

на півночі поселили ся Словене надъ озеромъ Ильменськимъ а мѣсто ихъ Великій Новгородъ було дуже богате. Въ нинѣшній Галичинѣ, у підножя Карпатъ, сидѣли Хорваты, а дальше вѣдъ нихъ понадъ Припетію жили у великихъ лѣсахъ Деревляне, сусѣды Полянъ.

Всѣ ті племена жили въ просторихъ земляхъ; густі бори, непрохідні болота и широкі степы роздѣлювали одно племя вѣдъ другого. Осередкомъ землѣ кожного племена було мѣсто, що звало ся гóродомъ, бо оселѣ мѣщанъ були огорожені землянимъ валомъ, — ровомъ або й палисадами (высокими частоколами) для захисту вѣдъ ворогѣвъ. Вѣдъ гóродѣвъ були заляжні менші мѣста або пригороды. Підвалиною народного жита було вѣче, то є народна рада, що дбала про справы и потреби землѣ. Якъ треба було полагодити громадскі справы, тодѣ вѣчевымъ дзвономъ скликували громаду, а на его гомѣнь сходили ся всѣ люде середъ мѣста, або на майданѣ, на поли за мѣстомъ. Лише дѣти не приходили на раду, хочъ були вже и дорослі, коли живѣ ще ихъ батько.

На вѣчу розправляли про управу громады, про войну або спокѣй зъ сусѣдами, розсуджували суперечки и обвѣщували засуды. На вѣчу промовляли звычайно люде старші, поважні, а инші слухали мовчки ихъ бесѣды, вѣдтакъ або притакували имъ або перечили. На що згодила ся цѣла рада, на томъ мусѣло стати, а якъ не могли згодитись на одно, то часто заводила ся суперечка, а навѣтъ война межи незгѣдними сторонами, поки не взяла верхъ одна зъ нихъ. Що постановило вѣче въ головнѣмъ гóродѣ, зъ тымъ звычайно згоджували ся и громады меншихъ мѣсть або пригородѣвъ та сѣль. Въ громадѣ отже мусѣли люде підчинати ся гро-

мадскої воли, громадському присудови и не мѳгъ оденъ робити сякъ а другій такъ. Тымъ то у такѳй громадѳ була велика сила и не дурно ще й нинѳ кажуть : „Громада великій чоловѳкъ“.

3. Яка була вѳра у давныхъ Русинѳвъ ?

Русины були въ дуже давныхъ часахъ поганями, то є не вѳрили въ одного Бога, а кланяли ся многимъ богамъ. Найбѳльше кланяли ся давній Русины богови Перуну, що нѳбыто пославъ на землю грѳмъ та блискавку. Они бачили, що грѳмъ убиває людей, що блискавка палить, такъ и думали, що се робить не грѳмъ и блискавка, а якийсь богъ на небѳ, дужшій и розумнѳйшій вѳдъ чоловѳка. Природа здавалась навкруги чоловѳкови чимсь живымъ. Нарѳдъ бачивъ, що сонце проганяє темряву та холодъ, особливо коли повертає на весну. Тому то нарѳдъ дививъ ся на сонце якъ на доброго бога и свята свои святкувавъ разомъ зъ тымъ поворотомъ сонця. Якъ сонце повертало на весну, а днѳ ставали троха довшій, святкувавъ нарѳдъ свято Коляды (нинѳ Рѳздво), а на веснѳ, якъ все оживало та розцвѳтало ся вѳдъ сонѳчного промѳня повнымъ цвѳтомъ, було свято Купала (нинѳ св. Івана). У те свято скакали звычайно черезъ огонь, збирали цѳлющій зѳля и таке инше, якъ и нинѳ ще декуды въ ту пору вѳдбувають ся дѳвочій та парубочій играшки.

Русины вѳрили такожъ въ бога товару Волоса або Велеса и бога вѳтру Стрибога и святкували свята та спѳвали пѳспѳ въ честь тыхъ богѳвъ.

Крѳмъ сонця, огню та вѳтру Русины дуже шанували воду. У нихъ було що рѳчка то й богъ, а деякї рѳки таки проzywали Богъ або Бугъ.

Друга назва, яку давали рѣкамъ була — Рось и въ томъ розумѣли й воду — росу, щó падає нѣбы то зъ неба. И землю вважали Русины чимсь живымъ, прозываючи єѣ „мати сыра́ земля“.

Русины приносили богамъ жертвы, щобы выеднати собѣ милости у нихъ, або въ ознаку подяки. Звычайно жертва кóнчила ся бенкетомъ або игрищами. Жертвы чинили передъ идолами богóвъ, щó мали людске обличє и були звычайно зроблені зъ дерева. Идолы стояли подъ розложистыми деревами, а передъ ними столы, де приносили богамъ жертвы. Идолъ бога Перуна, деревяный, зъ сръбною головою и золотыми вусами, стоявъ у Києвѣ, на горѣ надъ Днѣпромъ. Єго вважали Русины грóзнымъ воевничимъ богомъ, щó помагавъ имъ одолѣти ворога и тому припосили єму въ жертву конѣ, волю, а деколи й людей. Передъ идоломъ Перуна день и нóчь горѣвъ и не згасавъ святой огонь.

Загально въ давныхъ часахъ Русины думали, щó все мало душу, щó вони навкруги себе бачили. Все, щó могло допомóчи чоловѣкови, уважало ся за добре, а щó могло шкодити — за зле. Для того думали, щó були домовики (по хатахъ), водяники або дѣдки, чорты (у водахъ и болотахъ), лѣсовики (въ лѣсахъ), польовики (по поляхъ), русалки и т. и.

Ставши христїянами, дóзнали ся Русины, щó Перунъ, Волось и т. и. не були боги, а тóлько земні, та небесні мертві силы. Тому то народъ не тóлько забувъ давныхъ своихъ богóвъ, але й ихъ призвища и они зóстали ся хйба въ книжкахъ або въ деякихъ пѣсняхъ, щó народъ рускій складавъ та спѣвавъ въ честь своимъ богамъ. Такъ ще й теперъ народъ рускій спѣває (хочь мало щó й розумѣє) коляды, щедрóвки, веснянки та купальні пѣснѣ и згадує въ нихъ Купала и инші

поганський божища. Однак те, що колись для народу було святомъ, стало нинѣ играшкою, бо нарѣдъ познавъ правдивого Бога та понехавъ давній божища и ихъ свята.

Русины давно вѣрили, що чоловікъ повиненъ жити и по смерти; однакъ они думали, що жите по смерти буде таке саме, якъ и на землі. Рай, въ якомъ нѣбыто жили душѣ по смерти, бувъ якимсь квѣтчастымъ садомъ, але въ нѣмъ могли жити тѣлько вѣльний люде. Для того давній Русины вогъли скорше пожити смерти, якъ ити въ неволю, бо вѣрували, що невѣльникъ и по смерти зѣстае невѣльникомъ.

I. Русь пѣдъ властію князѣвъ.

1. Першій князѣ на Русі. Св. Ольга перша християнська княгиня.

Спершу живъ нашъ нарѣдъ въ дуже давнихъ часахъ дробными племенами, якъ вже попереду було сказано (стор. 8.). Опѣсля стали на Русі управляти народомъ князѣ. Та про першихъ князѣвъ знаємо мало що певного. Пѣсля переказу повстала колотня помѣжь племенемъ, що сидѣло коло мѣста Новгородъ, понадъ озеромъ Ильменьскимъ. Новгородцѣ зложили раду (вѣче) и призвали до себе зза моря князя зъ братами, зъ дружиною (войскомъ). Сі князѣ зъ дружиною звали ся Русь. Отже тѣ князѣ рускї, осѣвши спершу въ Новгородѣ, подгортали зъ своєю дружиною одно племя по другѣмъ пѣдъ свою власть. Князь Олегъ поплывъ Днѣпромъ на полудне, (бѣльше якъ

тисяч лѣтъ тому назадъ 882 р.), здобувъ Киѣвъ и назвавъ его матерію рускихъ мѣстъ. Зъ того часу бувъ Киѣвъ столицею рускихъ князѣвъ, а наша земля стала звати ся Русію. По большихъ мѣстахъ якъ Новгородъ, Чернигѣвъ и инші, сидѣли князѣ або княжі намѣстники, щѣ вважали Киѣвского князя за старшого и давали ему пѣдмогу воєнными людьми - дружиною. Князь ѣздивъ зъ дружиною въ осени и зимою на ловы добувати шубъ (футерь), а заразомъ и на полюдѣ. то є по людскихъ оселяхъ збирати княжій податокъ. Тутъ князь робивъ судъ и розправу, а люде давали ему за те судовый податокъ. Отже назбиравши добычи и всѣлякого добра, відсылавъ князь усе до свого мѣста, щѣбъ було чимъ дружины харчувати и зѣодягати.

На весну збиравъ князь човпы, ладувавъ медомъ, воскомъ, шубами и всякою здобычею, щѣ добувъ у сусѣдъ, та спускавъ долѣ Днѣпромъ на полудне ажъ у Чорне море до далекои Греціѣ. Тамъ Русь, торгуючи, збирала великі скарбы або добувала собѣ значныхъ корыстей нападами на береги Греціѣ та на Царгородъ, столицю грецкихъ цѣсарѣвъ. Рускій князь зъ своєю дружиною виправляли ся въ чужій землѣ не за чимъ иншимъ, якъ за торговими корыстями. Те, щѣ добували въ одной землі, въ другой мѣняли на одѣжу, на зброю або на конѣ.

Першій рускій князь опирали свою власть на силѣ оружія своихъ дружинъ. Рускій край и народъ уважали они тѣлько яко выгѣдний добутокъ и дбали тѣлько проте, щѣбы зъ народу збирати якъ найбільше податкѣвъ шкѣрами, медомъ, воскомъ та овочами, бо за тыхъ давныхъ часѣвъ люде не знали ще грошей. За тѣ податки обороняють князѣ добуті землѣ вѣдъ сусѣднихъ народѣвъ, котрі зновъ для себе хотять збирати податокъ

зъ руской землѣ. Але неразъ князь противъ князя, братъ противъ брата, або сынъ противъ вѣтця, прикликуе сусѣднїй хижї народы, а тї хижаци пустошили руску землю и грабили рускїй народъ.

Таке грабежливе житє першихъ князѣвъ и ихъ дружины змѣняе ся зъ заведенємъ христїянської вѣры на Руси. Христїянська вѣра перейшла на Русь зъ Греціѣ, найбільшь освѣченою тодѣшнєю державою. Христїянство давало Грекамъ способъ змягчити дикї норovy тодѣшнихъ Русинѣвъ, зменшити ихъ набѣги на Грецію. Греки приманювали отже до себе Русинѣвъ богатствами та роскошами, а багато зъ тыхъ Русинѣвъ, щѣ приѣздили въ Царгородъ, чи то яко купцѣ, чи яко наемнїй вояки цѣсарского войска, ставали христїянами, а вертаючись домѣвъ, прихилили до нової вѣры и своякѣвъ.

Бувало давно вже такъ, що якїй небудь князь на роду сусѣдного Греції, якъ схотѣвъ хрестити ся, то заразъ вѣхавъ у Царгородъ. Тутки звичайно самъ цѣсарь грекїй бувъ ему хрестнымъ батькомъ. Звѣдташъ вертавъ ся охрещенїй домѣвъ зъ богатими подарунками и почавъ притягати и иншихъ до нової вѣры. Отже й помѣжъ Русинами почало ширити ся христїянство дуже рано, именно въ Києвѣ, де була давно вже церква святого Ілїѣ, а зъ княжого роду була Ольга першою княгинєю христїянскою.

Не вѣдомо певно, чи княгиня Ольга стала христїянкою ще въ Києвѣ, чи въ Царгородѣ. Знаємо тѣлько певно, що она ѣздила въ 957 роцѣ въ Царгородъ зъ послами купцями та знатными жѣнками. Вѣсти, якї мы маємо про Ольгу, записавъ въ книжцѣ, Лѣтописею званої, чернець Киѣвскїй Несторъ. Одначе вѣнъ живѣ въ сто лѣтъ по смерти Ольги и записавъ усе такъ въ свою лѣтопись, якъ ему старї люде оповѣдали,

то може бути, що дещо въ тыхъ дуже давныхъ часахъ и не зовсѣмъ такъ було, якъ тамъ записано.

Несторъ оповѣдає, що Ольга, приѣхавши въ Царгородъ, такъ сподобала ся грецкому цѣсареви Константинови, що вѣнъ хотѣвъ єѣ сватати. Одначе Ольга бажала впередь охрестити ся и просила цѣсаря, бути ѣй

КНЯГИНЯ СВ. ОЛЬГА.

хрестнымъ батькомъ. Цѣсарь вволивъ єи волю. Ольгу охрестивъ самъ патріярхъ, то єсть голова грецкои церкви и давъ ѣй имя Олены; колижъ цѣсарь зновъ згадавъ Ользѣ про сватанє, вѣдповѣла она: „Якъ же ты можешъ жени ти ся зо мною. Христіянскій законъ за-

бороняе хрестному батькови бути чоловікомъ хрестной дочки“. — „Перехитрила ты мене, Ольга“, сказавъ цѣсарь и обдарувавши єѣ богатыми подарунками, вѣдпустивъ єѣ въ Киѣвъ. Въ р. 969 умерла Ольга, приказавши себе похоронити пѣсля христiянського звичаю, а церква христiянська зачислила єѣ до святихъ. Лѣтописецъ Несторъ называє єѣ зѣрницею, щѣ попередила свѣтло дневне, то є заведење христiянства на Руси.

2. Св. Володимиръ, князь рускій. Хрещене Руси.

Давнiй князь рускій та ихъ дружинники, якъ вже попереду (стор. 13.) було сказано, дбали тѣлько про податки та здобычь, набѣгали сусѣдѣвъ, а справами народу мало журили ся. Доперва князь Володимиръ, коли принявъ христiянську вѣру и розширивъ єѣ на Руси, обновивъ и ожививъ рускій народъ и вказавъ єму праву дорогу до просвѣты и розвитку державного.

Володимиръ бувъ сыномъ воєвничого князя Киѣвского Святослава, а внукомъ св. Ольги. Ще малымъ хлопцемъ запросили Володимира Новгородцѣ до себе на князя и вѣнъ поѣхавъ у Новгородъ зъ своимъ дядькомъ Добрынею, котрый виховувавъ молодого князя и у всѣмъ бувъ єму добрымъ порадникомъ. Небавомъ пѣсля смерти батька Святослава, засѣвъ Володимиръ на княжѣмъ престолѣ въ Києвѣ (980 р.).

Спершу бувъ Володимиръ такiй жорстокий, лютый та воєвничiй, якъ и давнiй рускій князь а до того ще й завзятый поганинъ. Вѣнъ убивъ Полоцкого князя Роговолода и оженивъ ся зъ єго дочкою Рогнедою, котра спершу не хотѣла вѣддати ся за него. Опѣсля казавъ

убити брата Ярополка, Київського князя, мабуть за його прихильність до християнъ, що вже тодѣ були доволѣ численнїй на Русї. Такимъ способомъ Володимиръ ставъ володаремъ цѣлої Русї, а збравши велику дружину, виправлявъ ся въ далекї походи въ рѣжнї сторони. На

КНЯЗЬ СВ. ВОЛОДИМИРЪ ВЕЛИКІЙ.

заходѣ завоювавъ вѣнъ мѣста Перемишль, Червень и иншї и подгорнувъ подъ свою власть Хорватѣвъ, що сидѣли въ нынѣшнѣй східній Галичинѣ по-подѣ Карпаты. Край сей надъ Днѣстромъ и Сяномъ почавъ называти ся Червоною Русею вѣдъ гѣрода Червеня. Володимиръ воювавъ щасливо на пѣвночи зъ Ятвягами, литовскимъ племенемъ, що сидѣло на Польсю, та на сходѣ зъ Болгарами, що жили надъ рѣкою Волгою.

Лѣтописецъ Несторъ оповѣдає, що сусѣдні народы, почувши про славу Володимира, почали до него засылати пословъ до Києва и кождый выхвалявавъ свою вѣру та бажавъ привернути до своєї вѣры князя и народъ. Князь збравъ своихъ бояръ и старшихъ людей и почавъ зъ ними радити ся, до якои ему вѣры пристати. Бояре порадили, щобы князь выславъ розумныхъ людей въ рѣжній краѣ подивити ся, у якого народу найкрасша вѣра. Послы объѣхали рѣжній краѣ. а на останку заѣхали до Царгорода. Тамъ були они на службѣ Божой, а вѣра грецка такъ имъ сподобала ся, що, вернувши домовъ, сказали Володимирови: „Хто покушає солодкого, той потѣмъ не схоче гѣркого, и мы не хочемо вже бути поганями“. А бояре додали: „Якбы вѣра грецка була лиха. то не приняла бы єѣ твоя бабка Ольга. наймудрѣйша зъ людей“.

Християнство було вже доволъ розповсюднене на Руси, а особливо въ Києвъ, а Володимиръ мѣгъ тамъ придивити ся, що вѣра поганьска не добра и тому приладивъ ся прийати вѣру Христову. Пѣдъ ту пору (989 р.) настала война зъ Греками, а Володимиръ выправивъ ся на грецке мѣсто Херсонъ (на пѣвостровѣ Крымскѣмъ, надъ Чорнымъ моремъ и облягъ его Лѣтопись оповѣдає, що князь постановивъ заразъ охрестити ся, скоро тѣлько здобуде Херсонъ. Херсонцѣ догго боронили ся, одначе, утомлені безвѣдемъ и безхлѣбемъ, поддали ся Володимирови. Треба було теперъ сповнити обѣцянку та й охрестити ся. Володимиръ бажавъ се вчинити зъ великимъ торжествомъ, одначе не поѣхавъ самъ у Царгородъ, бо мабутъ боявъ ся зрады, або не хотѣвъ понижити ся передъ цѣсарями грецкими Василемъ и Константиномъ. Вѣнъ пѣславъ тѣлько пословъ и домагавъ ся, щобъ цѣсарѣ вѣддали за него

свою сестру Анну. Цѣсарѣ дали вѣдповѣдь, що годѣ имѣ вѣддавати сестру за поганьского князя, а Володимирѣ обѣцявѣ вѣдтакѣ, що заразѣ охрестити ся, якѣ тѣлько цѣсарѣвна прибуде вѣ Херсонѣ зѣ священниками. И справдѣ, коли Анна приѣхала зѣ знатными людьми и зѣ священниками вѣ Херсонѣ, охрестивѣ ся Володимирѣ и его дружинники та бояре, щѣ ще були поганями, а опѣсля князь звѣнчавѣ ся зѣ цѣсарѣвною. Зѣ того выйшла корысть и для святой вѣры, бо цѣлый народѣ рускій принявѣ опѣсля християнство, и для Грециѣ, котра могла теперѣ сподѣвати ся спокою вѣдѣ Русинѣвѣ.

Володимирѣ зложивѣ зѣ Греками мирну умову и поѣхавѣ зѣ Анною та священниками до Києва. Тутѣ охрестивѣ заразѣ усю родину и пильнувавѣ, щобы нова вѣра розширила ся по всѣй рускій земли. Вѣнѣ велѣвѣ поскидати идола, а идолѣ Церуна волочити по мѣстѣ и втопити вѣ Днѣпрѣ. Опѣсля приказавѣ Кивѣлянамѣ зѣбрати ся на берегѣ Днѣпра, а священники охрестили всѣхѣ разомѣ. На мѣсци поганьскихѣ идолѣвѣ ставивѣ Володимирѣ церкви, а християнська вѣра стала ширити ся и по иншихѣ мѣстахѣ и земляхѣ рускихѣ.

Володимирѣ привѣзѣ до Києва першого митрополита Михайла, родомѣ Грека, и багато священникѣвѣ зѣ Болгаріѣ. Вѣ Болгаріѣ була вже вѣра християнська, а вѣ болгарскихѣ церквахѣ вѣдправляли службу Богу зѣ книжокѣ, котрѣ святой апостола Кирило и Методій *)

---

*) Хто хоче бѣльше дѣзнати ся про святыхѣ апостолѣвѣ славянскихѣ, нехай прочитаѣ 62. книжочку товариства „Просвѣта“ — „Житѣ св. Кирила и Методія“ Дра Ю. Целевича.

поперекладали старословенською мовою зъ мовы грецкои. Зъ тыхъ книжокъ и нынѣ вѣдправляють у насъ богослужене по церквахъ.

Щобы утвердити нову вѣру, дбавъ Володимиръ про розширене просвѣты и тому казавъ у Киевѣ та иншихъ мѣстахъ дѣтей знатныхъ родинъ вѣддавати на науку. Лѣтописецъ каже, що матери, вѣддаючи дѣтей до школы, плакали за ними, мовъ за вмерлыми.

Принявши християнску вѣру, ставъ Володимиръ лагѣднымъ и добродушнымъ княземъ. Вѣнъ навѣтъ не хотѣвъ карати злодѣвѣвъ та розбишакъ, а тѣлько бояре та священники вговорили его, що установивъ кару грошеву — виру.

Володимиръ любивъ бенкеты и празники; одначе бенкетувавъ та гостивъ ся не тѣлько зъ своими боярами, але бажавъ дѣлити ся своимъ добромъ зъ усѣмъ народомъ. Старыхъ и малыхъ закликавъ вѣнъ зъ усѣхъ сторѣнъ на свѣй двѣръ, кормивъ, поѣвъ, роздававъ бѣднымъ все потрѣбне, а тымъ, що не могли прибути на княжій двѣръ, казавъ розвозити страву й напитки. Народъ величавъ его въ пѣсняхъ „Краснымъ Сонцемъ“, а церква причислила его до святыхъ и назвала „Рѣвноапостольнымъ“.

Пѣсля заведеня християнства на Руси, Володимиръ проводивъ часъ мирно, однакъ не забувавъ такожъ вѣдперати напады дикихъ сусѣднихъ народѣвъ. Тодѣ непокоили рускій край Печенѣги, народъ хижій, що кочувавъ въ степахъ по надъ Чорнымъ моремъ, та часто нападавъ и пустошивъ руску землю. Володимиръ вѣдперъ ихъ, а задля безпеки границъ Руси вѣдъ Печенѣговъ укрѣплявъ вѣнъ давній и будувавъ нові мѣста; сыпавъ на границы вартові могилы та велѣвъ ихъ злучити валомъ и частоколомъ, що тягнувъ ся вѣдъ одной варто-

вои могили до другої. На воротах, котрыми могло проїхати войско скрѣзь сей валь, стояла разь-у-разь сторожа. Такъ Володимиръ бувъ першій зъ рускихъ князѣвъ, що забезпечивъ границѣ Руси вѣдъ дикихъ ордъ цѣлымъ рядомъ узброєныхъ мѣсть.

Небавомъ пѣсля войны зъ Печенѣгами дѣзнавъ Володимиръ великого смутку. Сынъ его Ярославъ, щѣ сидѣвъ въ Новгородѣ, не хотѣвъ платити податкѣвъ. Готовилась нова война, але тымчасомъ Володимиръ умеръ въ селѣ Берестовѣ, пѣдъ Києвомъ, де любивъ проживати, 15 (27) липця 1015 р. и теперъ ще церква обходить память князя въ сей день. Бояре перевезли тѣло до Києва, вложили въ мраморову домовину и поховали въ десятинной церквѣ, котру князь збудувавъ и признчивъ на ню десятину зъ свого майна.

Церкву десятинну зруйнували опѣсля Татаре, а еѣ вѣдбудувавъ митрополігъ Киѣвскій Петро Могила (въ 17-омъ столѣтїю), тому не знати, де спочиває тѣло святого Володимира.

3. Князь Ярославъ Мудрый.

Володимиръ Великій мавъ 12 сынѣвъ, а зъ нихъ найбільше любивъ Бориса и Глѣба, сынѣвъ вѣдъ грецкои цѣсарѣвны Анны. Ще за жита Володимиръ подѣливъ Русь помѣжъ сынѣвъ на меншій князѣвства чи удѣлы, а Борисови бажавъ лишити землю Киѣвску, щѣбъ вѣнъ бувъ верховнымъ або великимъ княземъ въ Киѣвѣ. Одначе, коли Володимиръ В. умеръ, не було Бориса дома, бо выправивъ ся на Печенѣгѣвъ. Тымчасомъ найстаршій зъ сынѣвъ Володимировыхъ, Святополкъ, нахиливъ до себе Киѣвлянъ богатыми дарами, та оголосивъ себе

КНЯЗЪ СВ. БОРИСЪ и ГЛЪБЪ.

княземъ Кіѣвскимъ Святополкъ бажавъ ще захопити и инші удѣлы своихъ братѣвъ и стати самовластцемъ цѣлои Руси. Вѣнъ выславъ убійцѣвъ, котрі вбили Бориса и Глѣба. Церква зачислила ихъ яко мученикѣвъ до святыхъ, а народъ ставъ ихъ уважати покровителями руской землі. Олѣси убійць дѣгнали третього брата Святослава и вбили въ Карпатахъ надъ Опоромъ, недалеко Скольного, де й нынѣ показують „могилу Святослава“.

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВЪ МУДРЫЙ.

Ярославъ, сынъ Володимира Великого, щѣ княживъ у Новгородѣ, дѣзнавъ ся про сѣ люті вчинки Святополка. Выступивъ отже въ походъ проти Святополка, щѣбъ его за се покарати. Побитый Святополкъ мусѣвъ утѣкати,

а Ярославъ войшовъ у Киѣвъ и объявивъ себе великимъ княземъ. Святополкъ поѣхавъ до тестя своего, польского короля Болеслава Хороброго. Сей хотѣвъ корыстатн зъ суперечокъ рускихъ князѣвъ, напавъ на Ярослава и побивъ его *). Въ Киѣвъ зновъ ставъ Святополкъ великимъ княземъ (1018 р.), а Болеславъ, вертаючи домѡвъ, загорнувъ Червону Русь и прилучивъ до Польщѣ.

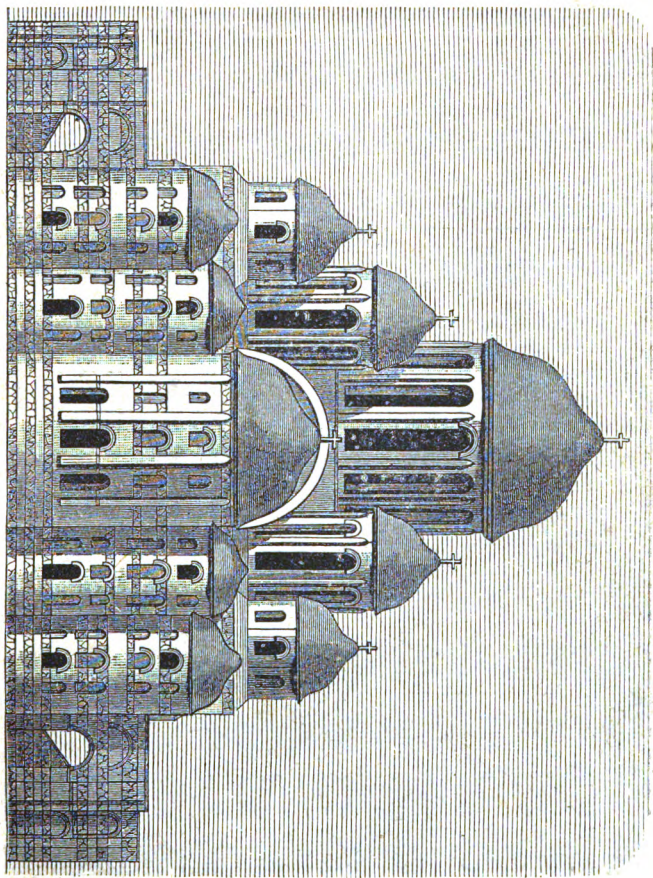
Та не довго сидѣвъ Святополкъ на великокняжѡмъ престолѣ. Ярославъ збравъ у Новгородѣ ще больше войско и прогнавъ зъ Києва Святополка. Святополкъ, непокоеный сумлѣнемъ, утѣкъ зъ Руси и умеръ въ дорозѣ. Память Святополка покрыла ся неславою, а народъ прозвавъ его окаяннымъ, то е — проклятымъ.

Ажъ теперъ засѣвъ Ярославъ безопасно на Киѣвскомъ престолѣ и, якъ каже лѣтописецъ, „утеръ пѡтъ зъ своєю дружиною“. Ярославъ вѡдобравъ вѡдъ Польщѣ Червону Русь, завоевану Болеславомъ Хоробрымъ, и воювавъ такожъ на пѡвночи зъ Литовцями и накинувъ на нихъ податокъ, а потѡмъ розпочавъ войну зъ Греками, котрї не додержували умовъ купецкихъ зъ Русею. Се була остання война рускихъ князѣвъ зъ Греками. Ярославъ розбивъ такожъ Печенѣговъ, котрї напали були Киѣвъ; одна часть ихъ поселила ся довкола Києва, приняла христїянство и змѣшала ся зъ Русинами, а решта зовсѣмъ шезла.

---

*) Польскї историки оновѣдають, нѣбы то Болеславъ, вѣзѣджаючи зъ Святополкомъ до Києва, ударивъ мечемъ въ Золотї Ворота такъ, що мечъ выщербивъ ся. Одначе ся звѣстка неправдива, бо Золотыхъ Ворѡтъ тодѣ (1018 р.) ще й не було.

Ярославъ заслуживъ ся для Руси не только щасливыми войнами, але ще больше внутрѣшнимъ упоряд-

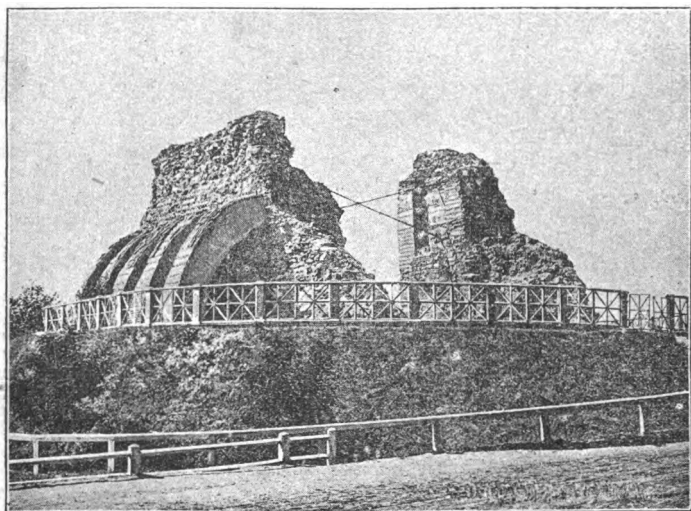

СОБОРНА ЦЕРКВА СВ. СОФІЯ.

кованемъ рускои землѣ. Вонъ заходивъ ся пильно, щобы
дальше розширити и утвердити вѣру Христову на Ру-

си, ставивъ церкви, настановлявъ священико́въ, а надъ усѣма постановивъ вѣнъ въ Києвѣ митрополіта Іларіона, родомъ Русина, бо доси митрополітами и владыками (епископами) були Греки.

На памятку побѣды надъ Печенѣгами (въ р. 1037) поставивъ Ярославъ въ Києвѣ на тѣмъ мѣсти, де вѣдбула ся зъ ними завзята битва, величаву церкву, соборъ св. Софіѣ. Церкву сю будували и украшали грецкій майстрѣ на той ладъ, якъ церква св. Софіѣ въ Царго-

ЗОЛОТІЙ ВОРОТА.

родѣ. Се одинока у насъ будѣля, що зъ того часу заховала ся доволѣ цѣлою*). Зъ Грециѣ спрово-

*) Татаре пѣдчасъ першого нападѣ на Киѣвъ 1240 р. потроха зруйнували еѣ, одначе бѣльша частина, а озобливо

вадивъ князь спѣваковъ и завѣвъ церковный спѣвъ хоральный.

Щобъ обезпечити Кйвъ вѣдъ нападѣвъ хижихъ народѣвъ, обвѣвъ Ярославъ се мѣсто муромъ (1037 р.). Надъ одними воротами въ сему мурѣ поставивъ вѣнъ церкву святого Благовѣщеня, покрыту золотою бляхою и тому сй ворота звали ся — Золотй Ворота. Нынѣ лишили ся зъ нихъ тѣлько останки стѣнъ, поподпиранй камѣнными луками и споенй желѣзными штабами.

Ярославъ бувъ першйй письменный князь рускйй. Вѣнъ любивъ вельми читати и розмовляти зъ учеными людьми, велѣвъ имъ перекладати зъ грецкой мовы на церковно-славянську рѣжнйй книги и зложити ихъ въ церкву святой Софйй, де такимъ способомъ основано першу бйблйотеку. Въ Новгородѣ завѣвъ вѣнъ школу на 300 дѣтей боярскихъ та священничихъ.

Найбѣльше вславивъ ся Ярославъ яко першйй рускйй праводавецъ, бо вѣнъ казавъ списати рускйй правѣ (законы) въ книзѣ званой „Руска Правда“. Пѣсля того права дозволена була крѣвава пѣмста; братъ мѣгъ мстити ся за брата, отецъ за сына, а сынъ за вѣтця. За всяку провину, навѣтъ за убййство, платили грошеву кару князеви, а за грѣхи митрополітови. Колижь хто не признававъ ся до вины, тодѣ справу рѣшало 12 выбранныхъ мужѣвъ.

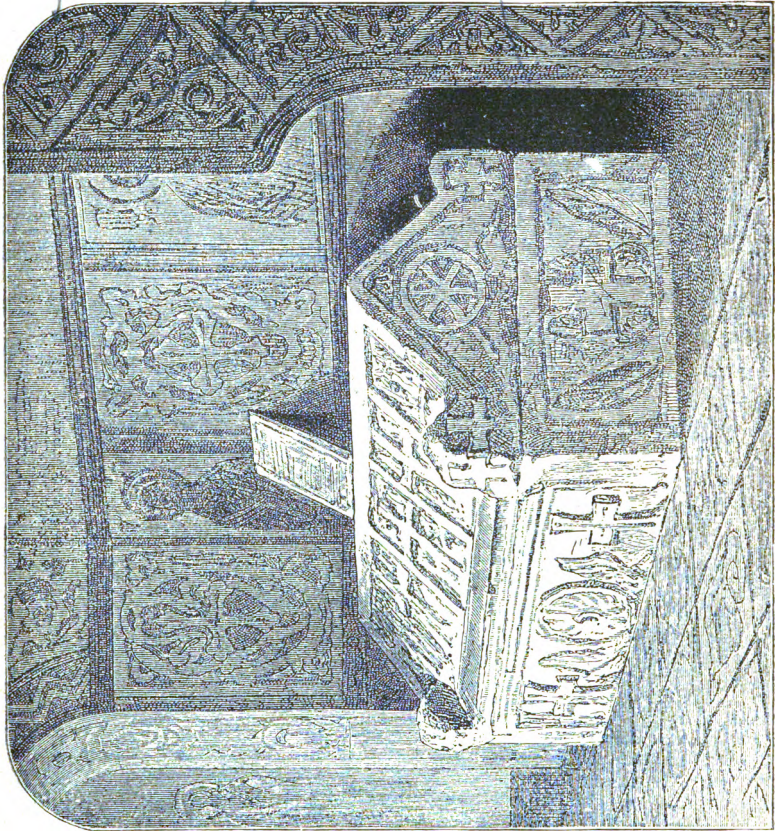
Ярославъ умеръ вже старымъ, мавши 76 лѣтъ (20 лютого 1054 р.), а его поховали въ Софййской церквѣ, въ мармуровѣй домовинѣ, котра й до нынѣ зберегла ся и стоить за иконостасомъ. Лѣтописецъ назвавъ Ярослава „Мудрымъ“ задля того, що вѣнъ любивъ науки, дбавъ

частина зъ головнымъ престоломъ остала цѣла и тому звать ся частину „перушиною стѣною“.

про розширене просвѣты и розумно уладивъ руску державу. Вонъ мавъ таке поважане мѣжь володарями нашои

ДОМОВИНА ЯРОСЛАВА МУДРОГО.

части свѣта (Европы), що зъ нимъ посвоячили ся королѣ французскій, угорскій, польскій, шведскій и норвежскій та цѣсарь грецкій.

Ярославъ роздѣливъ ще за жита свое велике князѣвство на пять князѣвствъ або удѣловъ, бо зъ сынѣвъ лишило ся при его смерти лише пять. Найстаршій мавъ сидѣти на престолѣ Киввскѣмъ и звати ся великимъ княземъ. Вѣнъ мавъ роздавати князямъ частини або удѣлы руской державы, а по его смерти засѣдавъ на великокняжѣмъ престолѣ не его сынъ, але найстаршій зъ родини княжои. По смерти удѣльного князя мѣгъ великій князь надати опорожненный удѣлъ, або сынамъ помершого князя або й иншому якому князеви. Одначе сей ладь наступованя князѣвъ не бувъ зовсѣмъ певный и выроблений, бо й нарѣдъ мѣгъ тутъ свое слово сказати; вѣче народне неразь проганяло князя зъ престола, а закликало на его мѣсце иншого. Така непевнѣсть права наступованя князѣвъ давала причину до заколоту и усобиць помѣжь князями.

Передъ смертію давъ Ярославъ своимъ сынамъ такій заповѣть: „Дѣти мои! Любѣте оденъ другого, бо вы братья, дѣти одного вѣтця и одной матери. Коли будете жити въ згодѣ, то Богъ буде зъ вами и побѣдите вороговъ руской землѣ; колижь будете сварити ся, то й самі пропадете и запропастите руску землю“. Одначе рускій князь не довго слухали заповѣту Ярослава. Не тѣлько мѣжь сынами Ярослава, але й мѣжь внуками и правнуками почали ся домашній войны, усобиць. Рускій князь прикликували на пѣдмогу оденъ противъ другого дикій орды степовѣ. Мало котрый зъ князѣвъ дбавъ про руску землю, а нарѣдъ рускій тяжко страдавъ вѣдъ такого розладу помѣжь рускими князями, а про тѣ сумній часы такъ спѣвавъ оденъ старорускій спѣвецъ *):

*) Незвѣстный по имени спѣвецъ написавъ славну „Пѣсню про похѣдъ князя Игоря Святославича“ въ 1185 р. на Половцѣвъ.

„Незгодами та сварами поросла тодѣ руска земля, а у ворохобняхъ князѣвъ жите людей коротало ся. Тодѣ рѣдко де по руской землі ратаѣ (хлѣборобы) погукували; але часто вороны кракали, роздѣляючи собѣ трупы, а галки (гайвороны) свѣй говѣръ говорили, збираючись летѣти на поживу. Застогнавъ Кивѣвъ зъ туги, а Чернигѣвъ зъ напастей. Туга розягла ся по руской землі... Горемъ вкрыла ся руска земля...“

4 Русь роздроблена на удѣлы. Князь Володимиръ Мономахъ.

Небавомъ пѣсля смерти Ярослава Мудрого настигло на Русь велике горе. Здавало ся, мовѣбы лиха доля судила Руси, бачити у себе щоразъ то новѣ дикѣ орды, котрѣ зъ далекого сходу зъ сусѣдною части свѣта, Азіѣ, переходили степами понадъ Чорне море и, змѣняючи одна другу, безнастанно пустошили руской край. Ледво бо Русь позбула ся хижихъ Печенѣгѣвъ, ажъ тутъ зъявили ся на полудни руской землѣ, въ степахъ понадъ Чорнымъ моремъ ще лютѣйшѣ и численнѣйшѣ орды дикихъ Половцѣвъ и швидко дали ся въ тямку рускому народови. При внутрѣшнѣмъ неладѣ и княжихъ усобицахъ не могла Русь обезпечити ся и захистити вѣдъ такого сусѣдства, тымъ бѣльше, що й руской князь часто въ своихъ усобицахъ закликали оденъ противъ другого дикихъ Половцѣвъ. Тому найважнѣйшою справою для руской землѣ було теперъ, завести ладъ и згуду помѣжъ рускими князями, зѣбрати всѣ сили руской и звернути ся проти Половцѣвъ. Зъ усѣхъ наслѣдникѣвъ Ярослава Мудрого жаденъ князь не зрозумѣвъ потреби обороны руской землѣ такъ добре и не взявъ ся до

того такъ щасливо, якъ внукъ Ярослава Мудрого, Володимиръ Мономахъ. Вѣнъ бувъ сыномъ Всеволода, а мати єго була дочкою грецкаго цѣсаря Константина Мономаха и тому доставъ князь Володимиръ по дѣдови зъ материньскои стороны имя Мономаха *).

КНЯЗЬ БОЛОДИМИРЪ МОНОМАХЪ.

Заходомъ Володимира Мономаха зѣхали ся на раду рускй князь, внуки Ярослава Мудрого, въ р. 1097 до Любеча, на пѣвнѣчь вѣдъ Києва, надъ Днѣпромъ, щобы завести

*) Мономахъ, се грецке слово, значить единоборецъ, мовьбы богатырь, щѣ може самъ оденъ бороти ся за многихъ.

мѣжь собою ладъ и миръ. „На що губимо руску землю? — говоривъ Володимиръ Мономахъ — чого ворогуемо мѣжь собою? Половцѣ пустошатъ землю, они радї зъ того, що мы мѣжь собою воюемо. Нехай же зъ того часу въ усѣхъ насъ буде едине сердце — бережѣмъ руску землю!“ Князѣ згодили ся на те, щобы кождый зъ нихъ задержавъ свою батькѣвщину, а потѣмъ мали всѣ зобрати ся въ походъ на Половцѣвъ. Всѣ заприсягли ся и цѣлували хрестъ на те, що якъ хто небудь зъ князѣвъ нападе на другого, то всѣ мають злучити ся и покарати винуватого.

Одначе ще не успѣли рускій князѣ вернути зъ той рады домѣвъ, якъ скоило ся зъ зависти велике злочинство. На Любецкѣмъ зѣздѣ постановили князѣ, що правнуки Ярослава Мудрого, сыны Ростислава, мали задержати собѣ Русь Червону, а именно Володаръ мавъ взяти Перемышль, а Василько Теробовлю. Оба Ростиславичѣ вызначали ся незвычайною хоробростію, а особливо Василько. Завистный князъ Волянскій Давидъ пѣдмовивъ Киѣвского князя Святополка и сей велѣвъ увязнити Василька та ослѣпити. Зъ того почала ся нова усобиця мѣжь рускими князями, котра закѣнчила ся новымъ зѣздомъ князѣвъ. Давида покарали такъ, що вѣдобрали ему Волянську землю, а ослѣпленный Василько дѣставъ ся на волю и неразъ ще провадивъ до бою свою дружину.

Тымчасомъ хижї Половцѣ набѣгали на Русь, а ихъ ханъ Бонякъ такъ давъ ся въ тямку рускому народови, що народъ ще й нынѣ про него розказуе дивнї дива. Половцѣ вдерли ся навѣтъ до самого Києва, выломали ворота печерского монастыря, позабирали зъ церкви образы и иншї дорогоцѣнности та глузували зъ христїянського Бога и закону. Окромъ того забрали багато людей въ по-

лонъ и гнали ихъ купами. Сумнй, замученй, утомленй безвѣдемъ и безхлѣбемъ, нагй та босй, почорнѣлы вѣдъ пылу, зъ закрѣвавленными ногами та помарнѣлыми лицами ишли они въ неволю, розлучаючи ся зъ рѣдною землею та родиною

Скоро лише повелось Володимирови Мономахови поладити усобицю мѣжь князями, ставъ вѣнъ пылно думати, якбы всѣхъ наклонити до походу на поганыхъ Половцѣвъ. Въ Долобску, недалеко Києва, покликавъ вѣнъ на раду Кйѣвского князя Святополка; одначе Святополкъ и его дружина супротивляли ся походу проти Половцѣвъ. „Теперь весна казали они, годѣ вѣдрывати хлѣбороба вѣдъ рѣлѣ, вѣнъ мусить обрабляти землю“. А Володимиръ Мономахъ вѣдповѣвъ на се: „Чудно, що вы не жалуете хлѣбороба, а жалуете коня, котрымъ вѣнъ оре. Стане хлѣборобъ орати, а тутъ набѣжитъ Половчинъ, вѣзьме у него коня и его самого убе стрѣлоу, вѣdere ся въ село и его жѣнку й дѣтей забере въ неволю“. Святополкъ вѣдтакъ згодивъ ся, а Мономахъ завѣзавъ и ипшихъ рускихъ князѣвъ до спѣльного походу. Кѣлька разѣвъ выправляли ся рускй князъ на половецкй землѣ, а въ страстный понедѣлокъ 1110 р. выступили Половцѣ мовѣбы густый бѣръ, однакъ Русины побили ихъ на прахъ надъ рѣчкою Сальницею и вернули домѣвъ зъ великою добычею и богатымъ полономъ. Головнымъ лицаремъ сеи славной побѣды и пострахомъ Половцѣвъ бувъ Володимиръ Мономахъ, котрый переваживъ побѣду на сторону Русинѣвъ, а зъ того часу на довго перестали Половцѣ тревожити руску землю.

Въ р. 1113 умеръ великй князь Кйѣвскй Святополкъ, а Кйевляне выбрали на вѣчу на его мѣсце Володимира Мономаха, князя Переяславского. Духовенство и нарѣдъ

вийшли ему на зустрічъ и привитали его зъ великою честію и радостію. Бачивши такую любовь народу, всѣ иншіи князѣ признали Володимира Мономаха старшимъ княземъ и вѣнъ сидѣвъ на великокняжѣмъ престолѣ ще 12 лѣтъ. Се бувъ часъ дуже щасливый, бо Половцѣ бояли ся нападати на Русь. Усобиць межѣ князями не було, а коли хто зъ удѣльныхъ князѣвъ заколотивъ спокѣй, то Володимиръ Мономахъ строго каравъ того вязницею або вѣдбиравъ удѣль.

Володимиръ Мономахъ „багато утеръ поту“ за руску землю, каже лѣтописецъ. Се бувъ взорець лицарского князя руского. Вѣнъ бувъ хоробрый въ бою и смѣлый на ловахъ, невсыпучій въ трудахъ. Противъ самыхъ Половцѣвъ вѣнъ вѣдбувъ 83 бѣльшихъ походѣвъ, а меншихъ и самъ не затамивъ. Вѣнъ встававъ усе досвѣта, йшовъ до церкви, а вѣдакъ самъ розсуджувавъ справы и не здававъ ся нѣ на боярѣ, нѣ на судіѣвъ. Се бувъ оденъ зъ князѣвъ рускихъ, що щиро и пильно дбавъ про добро руской землѣ и руского народу. Мономахъ не скривдивъ нѣ богатого, нѣ бѣдного, и строго другимъ заказувавъ кривдити народъ. Для всѣхъ бувъ вѣнъ дуже ласкавый и лагѣдный, а при томъ ученый. Вѣнъ умеръ 19 мая 1125 р. въ 72 роцѣ життя. Сыны и бояре понесли его до церкви св. Софіѣ и тамъ поховали.

5. Упадокъ Киява. Початокъ великого князѣвства Московского.

Сыны и внуки Володимира Мономаха не довго йшли слѣдомъ сего славного князя. Пѣсля смерти Мономаха мѣжъ рускими князями удѣльными почали ся

зновъ усобицѣ, въ котрыхъ они часто закликали на подмогу дикій орды половецкій. Столиця великого князя, Київъ, переходила що два-три роки вѣдъ одного князя до другого. Русь була опустошена и обезсилена, бо въ усобицяхъ пропала велика сила руского народу, а тымъ часомъ зъ пѣвночи насувала грѣзна туча, щѣ на все знищила славу и могучѣсть Києва.

На пѣвночно-схѣдной сторонѣ давной Руси розтягали ся широкій прѣсторы землѣ, заселенои племенами чудскими або финьскими (зъ Азіѣ). Земля заселена Чудами була вѣдѣлена вѣдъ Руси великими лѣсами, и тому прозвано сю чудску землю Залѣсемъ. Вже въ незапамятныхъ часахъ заходили Русины въ Залѣсе, а оселяючись середь чудскихъ племенъ, основували тамъ мѣста якъ Ростовъ, Бѣлозеро и иншій. Подчасъ княжихъ усобицъ ще больше рускихъ переселенцѣвъ выходило въ сї стороны, а зъ ними ширилась и вѣра христїянська помѣжъ чудскими племенами на Залѣсю. Приймаючи христїянску вѣру, а зъ нею и просвѣту, тратили зъ часомъ чудскї племена и свою народнѣсть и мѣшали ся зъ Русинами, а зъ тыхъ мѣшанцѣвъ вытворивъ ся зовсѣмъ окремый народъ, званый московскимъ вѣдъ мѣста Москвы, котре опѣсля стало столицею сеи землѣ. Народъ московскїй або великорускїй вѣдрѣжняе ся и вѣдачею и зверхньою подобою вѣдъ народу руского. Москалѣ зъ природы острѣйшїй и рухлившїй вѣдъ Русинѣвъ, практичнїй и въ усѣмъ глядять корысти. Жите громадске у Москалѣвъ вже въ тї давнїй часы було зовсѣмъ инакше якъ у Русинѣвъ. Народъ подлягае зовсѣмъ воли князя, зрѣкаючись своєю волю особистою, а князѣ московскїй, опертїй на покѣрнѣю силѣ народу, пильнують позабирати чужї землѣ, знищити ихъ окремишнѣсть и са-

мостѣйность и такъ, змѣцнивши свою власть, запанувати надъ усѣма рускими землями.

Вже передъ 700 роками бачимо на Залѣсю мѣста Суздаль, Володимиръ надъ рѣкою Клязмою, Москву и иншій. Внукъ Володимира Мономаха, Андрѣй Боголюбскій (прозванный вѣдъ села Боголюбово, въ котрѣмъ любивъ проживати), положивъ на Залѣсю пѣдвалины князѣвству Володимирско-Суздальскому або Московскому и ставъ першимъ Московскимъ княземъ. Вѣнъ володѣвъ въ сѣмъ князѣвствѣ, не зважаючи нѣ на волю народу, нѣ боярь, не терпѣвъ нѣякого опору, гордо и строго обходивъ ся зъ своими дружинниками, а при тѣмъ бувъ вѣнъ хоробрый, хитрый, проворный въ своихъ замѣрахъ и смѣлый въ ихъ выповненю. Не роздававъ вѣнъ удѣловъ нѣ братамъ, нѣ своякамъ, а княживъ якъ самовластець и такъ само задумавъ загорнути ипшій рускій землѣ пѣдъ свою кормигу. Зъ початкомъ марца 1169 р. выславъ Андрѣй Боголюбскій на Киѣвъ велике войско и третьего дня мусѣла столиця Руси пѣддати ся. „Два днѣ войско грабило цѣле мѣсто, монастырѣ и церкви и не було помилованя нѣкому. Церкви горѣли, багато людей убито, жѣнки забрали въ полонъ, розлучивши ихъ зъ дѣтьми и чоловѣками. Зъ церковь и монастырѣвъ позабирали хижіи Суздальцѣ багато добычи, образѣвъ, одежей церковныхъ, книгъ и дзвонѣвъ, а въ Киѣвъ запанувала туга, смутокъ и сльозы. А все те стало ся за нашій грѣхи“, пише лѣтописецъ. Нѣкому було заступити ся за народъ, бо ватажкамъ суздальско-московского войска байдуже було боронити Киѣвъ, котрого они не любили. Князь Суздальско-московскій, Андрѣй Боголюбскій, назвавъ ся теперъ великимъ княземъ, уважаючи себе старшимъ княземъ цѣлои Руси, однако й не покъ собѣ въ голову жити въ Киѣвъ, бо тутъ на-

рідь рускій любувавъ ся въ самостійности и воли. Андрѣй же вымагавъ покѣрливости, а се найшовъ вѣнъ на пѣвночи на Залѣсю и тамъ мѣгъ робити зъ народомъ, що самъ хотѣвъ. Тымъ то Андрѣй Боболюбскій не хотѣвъ княжити въ Києвъ, а зѣоставъ у Володимирѣ Клязьменскѣмъ и се було найбільшою зневагою для колишньої „матери рускихъ мѣстъ“. Такъ пѣдъупало значѣне Києва, въ котрѣмъ вѣдъ теперъ не засѣдає вже старшій великій князь, а тѣлько князь молодшій, а перевагу надъ ними бере на пѣвночи Москва, котра стала ся осередкомъ Володимирско-Суздальского або Московского князѣвства.

6. Устрѣй и житє въ стародавнѣй Руси за князѣвѣ.

Хочъ Русь стародавна складала ся зъ вѣдрубнихъ самостійныхъ земель, одначе сї землѣ були скупленї въ одно и складали одну руску державу. Великій рѣки и рѣчки пѣддержували звязокъ купецкїй и промысловый, а зъ тымъ и державный. На цѣломъ просторѣ стародавньої Руси була тодѣ ще одна мова, а въ письменствѣ и въ церковныхъ книжкахъ уживали церковно-словенскої мовы, подекуды зъ примѣшкою мовы народної. Одна вѣра и однаковї церковнї обряды такожъ скупляли вѣдрубнї землѣ рускї въ цѣлѣсть.

Вѣра христїянська и зносины зъ сусѣдами причинили ся до того чимало, що на Руси вже въ старовину були мѣцнї пѣдвалины державного устрою и порядкѣв.

Такою пѣдвалиною являє ся вже передъ заведемъ христїянства на Руси княжа власть и дружина (ре).

Князь вкупѣ зъ дружиною „думає“, то є радить ся зъ нею про всякїй справы; зъ нею иде князь на войну, на ловы, на „полюде“, зъ нею бенкетує и гуляє. Зъ сихъ дружинъ княжихъ зложивъ ся опѣсля военный станъ. Князь харчувавъ дружину и плативъ ѣй то грѣшми, то харчемъ, то шубами, медомъ, воскомъ и иншими добутками природы, якї дружина збирала для князя яко податокъ. До того ще князь надавали своимъ дружинникамъ землѣ зъ рѣзными выгодами, а навѣтъ цѣлї села.

Якъ наставала война, то князь скликали всю дружину до купы, а крѣмъ того набирали войско зъ мѣщанъ та селянъ, а зброю давали єму зъ власныхъ засобѣвъ.

Зъ дружины, щѣ озброєною рукою боронила княжу власть, складавъ ся такожь урядъ и судъ тогочасный. За те водступали князь своимъ дружинникамъ частину судовыхъ дачокъ. Та чимъ бѣльшїй корысти и права дававъ князь дружинѣ, тымъ бѣльше тратила громада свои права и выгоды.

Князь мусѣли робити великїй выдатки, бо ѣ двѣрь княжїй и вся родина и дружина удержували ся коштомъ князя. На сї выдатки йшла здобычь на войнѣ та податки, щѣ дававъ народъ. Окрѣмъ того князь мали власнї села и власне господарство, на котрѣмъ робила челядь або невѣльники. Зъ поля, рыболовлѣ, пасѣкъ та польованя мали князь спроможность надбати багато добра. Спершу, якъ Русь стала розпадати ся на удѣльный князѣвства, не були удѣльный князѣ дѣдичами своихъ удѣловъ, бо по смерти удѣльного князя мѣгъ старшїй великїй князь Киѣвскїй надати опорожненный удѣлъ якому будь иншому князеви. Однакъ чимъ бѣльше дробила ся на меншїй удѣлы, тымъ бѣльше слабла и власть

великого князя Київського. Опісля удільні князї, спізнавши немощь великого князя, не оглядають ся вже на него, а розпоряджають своїми удїлами при смерті, мовьбы власною землею и надають ихъ своимъ сынамъ. Великій князї силкують ся піддержати свою повагу та заводять войну, усобицї зъ удільними князями, але на останку доходить до того, що князї удільні стають дїдичами своїхъ удїлвъ, самостійними, незалежними князями, а давна власть и повага великого князя Київського упадає.

Щобь придбати собѣ бльше сили и забезпечитись въ своихъ удїлахъ, удільні князї роздають землѣ и села помѣжъ дружинниківъ и запевняють собѣ ихъ підмогу. Тимъ способомъ стають дружинники людьми осѣлыми (осадниками); власна ихъ корысть и выгода вяже ихъ зъ долею краю, они стають теперъ громадянами краю. Они не называють ся вже дружинниками, якъ перше, але бо ярами (болярами), значить людьми бльшими, знатнїйшими громадянами въ краю. Одначе тї бльшї права, та бльша сила, якими корыстували ся бояре, звали ся тяжкимъ гнетомъ на голову громадъ, а именно громадъ сельскихъ. Не дивно отже, що неразъ громады повстають въ оборонѣ своихъ правъ громадскихъ проти потуги княжон та боярской.

Бояре, называючи селянъ смердами, угнѣтали ихъ щоразъ бльше, а коли й щадили ихъ, то тлько на те, щобы мати корысть зъ ихъ работы. Землѣ, якї бояре дбавали вѣдъ князївъ, заселяли они такими людьми, котрыхъ могли безъ опору заставити до работы. Такъ повстала на Русі неволя. Спершу набирають бояре такихъ невольниківъ, або якъ тодѣ звали робввъ чи рабввъ, зъ людей спійманыхъ у войнѣ. Опісля и селяне зъ бѣды, зъ голоду та задля опустошеня земель, сво-

ихъ мусли неразъ зречи ся волѣ и своихъ правъ та задля прожитку запродувались въ неволю боярамъ навѣтъ зъ цѣлою родиною. Тымъ способомъ и деякі сельскій громады тратять свои права и волю, а бояре присвоюють собѣ надъ ними такую власть, яку мали надъ невѣльниками.

Вѣче давало всему порядокъ на стародавній Руси въ ту пору, коли ще рускій народъ живъ дробными племенами. Якже настали князь на Руси, тодѣ вѣче стало бѣльше залежцымъ вѣдъ князя. А всежъ таки князь мусли неразъ зважати на волю вѣча, бо черезъ усобицѣ та иншій потреби мусли дбати про ласку народу. По старшихъ мѣстахъ вѣче придбало собѣ такую силу, що вѣдъ него навѣтъ залежало, хто мавъ княжити. У Новгородѣ Великому вѣче мало такую силу, що стояло навѣтъ выше вѣдъ княжої власти; вѣче выбирає и проганяє князѣвъ, епископѣвъ, посадникѣвъ (намѣстникѣвъ княжихъ) и иншихъ урядникѣвъ, а навѣтъ карає смертю людей неприязныхъ народови.

Вѣче збиравъ князь або який знатнѣйшій урядникъ княжій. Хто мавъ право приходити на вѣче и якъ тамъ полагоджували ся sprawy народній, про те вже було попередъ сказано (стр. 9.). Велике народне вѣче не часто збирало ся, а звичайно въ часѣ якихъ розрухѣвъ або безвластя. Частѣйше скликавъ князь на малі вѣча людей старшихъ до себе на двѣрѣ, де радили ся вкупѣ зъ боярами. Инодѣ запрошувавъ князь на такі вѣча и духовенство, або й людей зъ меншихъ мѣсть та сѣль.

Городяне або **мѣщане** були въ давній Руси головною пѣдвалиною державного устрою и мали перевагу надъ селянами. За тыхъ давныхъ княжихъ часѣвъ згадують лѣтописи до 300 мѣсть (городѣвъ), а певно було

ихъ больше, коли вважати городомъ чи мѣстомъ кожде узброене чи обгороджене мѣсце, де живъ народъ. За часовъ поганьскихъ, поки ще одень княжій рѣдъ не зъєднавъ руской землѣ въ одну державу, жило кожде племя само по собѣ и роздѣляю ся на багато громадъ. Народъ мусѣвъ тодѣ обгороджувати ся вѣдъ ворожихъ нападѣвъ не тѣлько вороговъ, але й близькихъ суплемѣнникѣвъ. Такій обгородженій мѣсця були тодѣ не що инше, якъ тѣлько обкопаній ровомъ та валомъ селища, деякій мѣжь ними мали навкруги себе плоты, чаштоколы або парканъ зъ вежами та воротами. Люде, що жили по тыхъ мѣстахъ оброблювали землю, ловили рыбу або полювали на дику звѣрину. Але скоро лише пройшла чутка про войну, лагодили ся дати вѣдсвѣчъ ворогамъ. На пѣвденной степовой смузѣ Руси, що не була нѣ горами, нѣ лѣсами закрыта, було й больше мѣсть обкопанныхъ валомъ та обгородженихъ. Загаломъ, де було больше небезпечности, тамъ князь дбаи про здобуване узброенихъ мѣсть и звичайно мѣстили свои дружины. Але й мѣщане брали ся до збрѣвъ и йшли въ походъ, якъ треба було обороняти мѣсто.

Селяне за давныхъ часѣвъ на Руси мало чимъ рѣжнили ся вѣдъ мѣщанъ. Якъ бувъ спокѣй, обрабляли селяне землю, ловили рыбу та дику звѣрину и жили по селахъ та хуторахъ недалеко мѣсть. Землѣ було доволѣ, отже за тыхъ давныхъ часѣвъ уважали люде землю громадскою. Одначе князь, корыстующись тымъ, що не було мѣжь народомъ певного розумѣня про право власности на землю, дивились на всю Руску Землю якъ на власнѣсть своего роду и накладали на селянъ рѣжній податки, дарували своимъ дружинникамъ и духовенству не тѣлько пустій землѣ, але й землѣ зъ селами.

Свѣльскій громады ще довго не вѣдрѣжняли ся сво-

имъ побутомъ вѣдѣ мѣстовыхъ и держали ся однако-
выхъ вѣчевыхъ звычайѣвъ. По селахъ сходила ся гро-
мада на раду про свои спѣльнѣ господарскѣ потреби.
Одначе нѣ оденъ чоловѣкъ зъ громады не бувъ привя-
занный до землѣ, на якѣй вѣнъ сидѣвъ, каждому вѣльно
було переселитись на инше, лѣпше мѣсце.

Поручъ зъ вѣльными громадами сѣльскими були вѣ
стародавнѣй Руси такожь цѣлѣ села невѣльных людей,
заселенѣ людьми полонеными у вѣйнѣ. Одначе вѣ тыхъ
давныхъ часахъ такихъ сѣлъ невѣльных было ще дуже
не багато.

**Якѣй бувъ спѣсѣбъ житя на стародавнѣй
Руси?** Нарѣдъ за тыхъ давныхъ часѣвъ переважно об-
роблявъ землю, майже такъ само, якъ и теперъ. Коло
мѣстъ та монастырѣвъ, особливо денебудъ понадъ рѣч-
ками, на оболоню розводили гѣроды. По мѣстахъ та
монастыряхъ були такожь сады, а заможныи люде приво-
зили зъ Греціѣ чужостороннѣ овочѣ, особливо вино-
градъ та родзинки.

На стародавнѣй Руси плекали зъ давныхъ давенъ
чимало товару та коней. Межуючи зъ степовыми орда-
ми, набувала собѣ Русь багато коней та товару вѣдѣ
нихъ, мѣняючи за рѣжнѣй рѣчи, а вѣ часѣ вѣйны го-
ловну здобычь дружины складали отары та табуны ко-
ней степовой орды, хочъ и орда, набѣгаючи на Русь,
вѣдбивала зъ свого боку багато руского товару и
коней.

Багато було на Руси озеръ та рѣкъ. и томѣ по-
ручъ зъ хлѣборобствомъ та плеканемъ худобы немалу
вагу мала й рыболовля. У князѣвъ були цѣлѣ дружи-
ны рыбаковѣ, такъ само, якъ и дружины ловецкѣй. По
тыхъ околицяхъ, де плодило ся багато рыбы, повставѣ
окремѣй станъ рыбаковѣ, щѣ тѣлько ловили рыбу.

Соль одержувала Русь зъ рѣжныхъ мѣсъ; именно зъ Червоной Руси привозили соль зъ Коломыѣ до Києва суходоломъ черезъ Волянъ, або Днѣстромъ въ Чорноморе, та горѣ Днѣпромъ до Києва. Багато було соли й по Крымскихъ та Азѣвскихъ озерахъ, и, здає ся, вже тодѣ склавъ ся звычай чумакувати, то є вѣздити въ Крымъ по соль.

Зъ напитковъ наибольшъ вживали въ стародавній Руси меду, пива та квасу, а меду достарчували пасѣки, щѣ за тыхъ часѣвъ були майже въ кождѣмъ господарствѣ. Пасѣчники звали ся бортниками, щѣ доглядали пасѣкъ та варили меду. Пасѣчникомане давало добрый дохѣдъ, бо окрѣмъ меду бувъ ще й воскъ на свѣчки для церковъ и для заможныхъ людей, а крѣмъ того Русины торгували медомъ та воскомъ зъ чужосторопными краями.

Богата була Русь стародавна на лѣсы, и для того майже всѣ будѣвлѣ були роблені зъ дерева, почавши вѣдъ хаты бѣдного чоловѣка, а скѣнчивши на княждѣмъ дворѣ. Але й муровані будѣвлѣ були де-не-де на Руси за тыхъ давныхъ часѣвъ, особливо церкви и княжі двори. Сі будѣвлѣ ставили и украшали спершу спроваджувані грецкі майстрѣ, але вже й за тыхъ давныхъ часѣвъ були на Руси будѣвничѣ, рѣзбарѣ, срѣбники та золотарѣ и малярѣ. Малярѣ малювали не тѣлько образы та стѣны церковні, але й въ церковныхъ книжкахъ нахѣдимо заголовні картки зъ гарными окрасами.

Торговля вѣдбувала ся не тѣлько въ мѣстахъ, але й по великихъ селахъ. Галицкі, Киѣвскі та Чернигѣвскі купцѣ торгували и зъ чужосторопными краями и не зѣставались позаду вѣдъ Новгородцѣвъ. Наибольше вѣздили купцѣ до Царгорода Тамъ промѣнювали футра, невѣльничѣвъ и добутки свои землѣ на грецкі крамъ,

а зъ Азіѣ доставали корѣне, перлы и таке инше. Одначе купецкій рухъ мусѣвъ перемагати багато перепонѣ. Зъ одного боку далекій та трудній шляхи, особливо бездорожа, зъ другого княжі усобицѣ, напады Половцѣвъ та иншихъ суздѣ або й власныхъ розбишакъ пригнѣчували и купецтво и збольшували цѣну всякого краму. Замѣсць грошей уживали спершу футеръ купъ, бѣлокъ (вывѣрокъ) и иншихъ. а вѣдтакъ перейшли до шкбрянныхъ грошей. Але вже за Володимира Великого и Ярослава Мудрого були сръбній и золотій грошѣ.

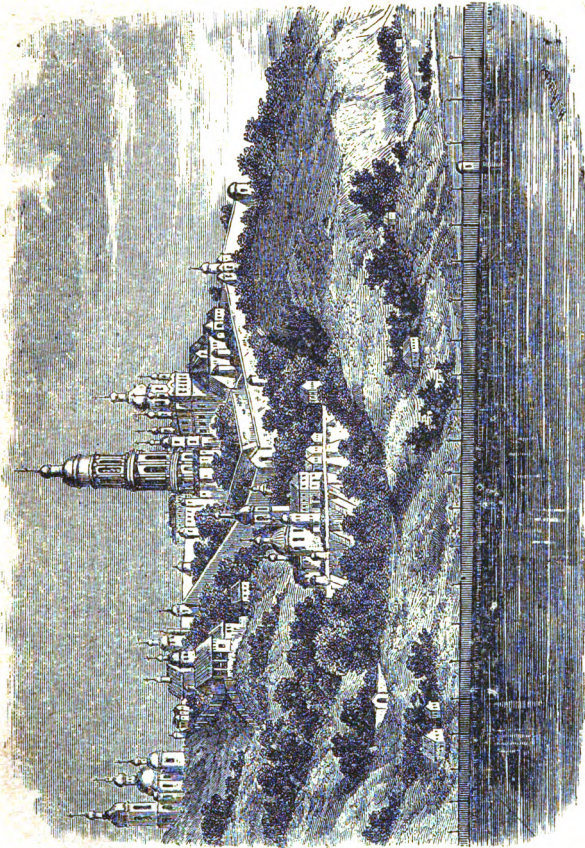
Духовенство и монастырѣ ширили не тѣлько вѣру христіянську, але й просвѣту. На чолѣ руского духовенства стоявъ митрополітѣ, щѣ сидѣвъ у Києвѣ, а по бѣльшихъ рускихъ мѣстахъ були епископы або владыки. Митрополіта постановлявъ патріархѣ Царгородскій *). Князѣ подпомагали духовенству ширити вѣру Христову помѣжь поганями, та нѣколи нѣкого не силували и не вживали до того огню та меча. Одначе мѣжь народомъ зберегли ся довго ще споминки и переказы та пѣснѣ про поганьскій божища та свята.

Зъ христіянствомъ повстають на Руси и монастырѣ. Люде, щѣ мали щиру та горячу вѣру и бажали прийати на себе велику працю на корысть Богу, уходили въ лѣсы або самотній мѣсця, ставили церкву, и окремі ке-

---

*) До кѣнця одинадцатого столѣтя патріархѣ Царгородскій ще не вѣдлучивъ ся бувъ вѣдъ Риму, отже въ справахъ вѣры була ще еднѣсть мѣжь Царгородомъ а Римомъ. Ажъ въ 12 тѣмъ столѣттю починае выступати що разъ яскравѣйше рѣжниця мѣжь схѣдною (грецкою) и захѣдною (римскою) церквою, а Русь, позбѣставши въ звязи зъ Царгородскимъ патріархомъ, черезъ те вѣдлучила ся вѣдъ церкви захѣдною (римско-католицкою).

ліъ (комнаты) и творили такъ чернече братство. Зъ старинныхъ рускихъ монастырѣвъ наиболееъ вславивъ ся

КИѢВСКО-ПЕЧЕРСКА ЛАВРА.

звѣстный подъ именемъ К и ѣ в с к о-печерска Лавра, въ котромъ жили его основателѣ святой Антоній и Теодозій. Спершу жили черцѣ (званіи водѣ черной одежѣ) чи

монахи въ печерахъ, котрі́ глубоко высѣкли въ горѣ Кі́евско́й надъ Днѣпромъ, и тамъ мали такожь малу церковцю, и ся гора звала ся томú Печерскомъ. Нынѣ тамъ спочивають тѣла помершихъ угодинокъ, а люде, щó приходятъ на прощу (вѣдпустъ), вѣдвѣдуютъ такожь тѣ подземнѣй пещеры. Колижь число черцѣвъ збóльшило ся, поставивъ святой Теодозій церкву на горѣ, щó зве

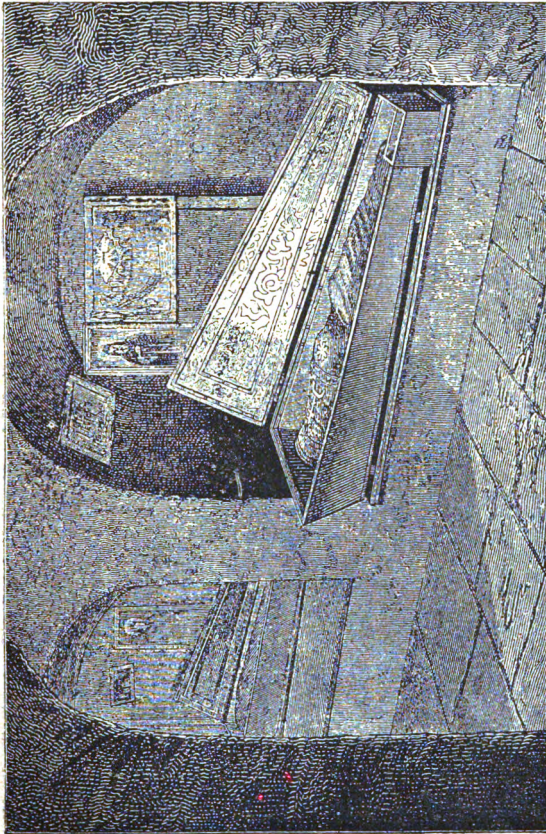

ПРЕП. НЕСТОРЪ, першій рускій лѣтописецъ.

ся Лаврою, а коло церкви монастырь. Зъ Кі́евско-печерско́й Лавры вышло багато ученыхъ черцѣвъ и владыкъ.

Помѣжь черцами Кі́евско-печерско́й Лавры вславивъ ся найбільше преподобный Несторъ. Вонъ пришовъ до монастыря дуже молодымъ, бо мавъ ледве

17 лѣтъ. Въ часѣ вольномъ вѣдъ молитвы и работы любивъ Несторъ прислухувати ся оповѣданямъ старыхъ

ДОМОВИНА НЕСТОРА.

и бувалыхъ людей, щѣ приходили до Киѣвско-печерской Лавры, про все, що дѣяю ся на Руси. Та й самъ вѣдъ чимало бачивъ й чувъ, бо доживъ старечото вѣку. Все

те списавъ Несторъ въ книжцѣ, котра называе ся Лѣтопись. Сю лѣтопись писали по смерти Нестора дальше иншій черцѣ и зъ неи мы знаемо, що дѣяло ся въ стародавнѣй Руси. Несторъ умеръ около р. 1130, а его тѣло и теперь ще спочивае въ Кіѣвско-печерскѣй Лаврѣ.

Школы и просвѣта. Починъ до просвѣты въ стародавнѣй Руси поклавъ князь Володимиръ Великій и Ярославъ Мудрый основою школѣ. По Николахъ вчили не тѣлько читати, писати, числити та спѣвати церковнѣй пѣснѣ, але й грецкои мовы. Зъ тыхъ школѣ выходили священники и иншій церковнѣй служитель, писарѣ, що переписували книжки (бо друку тодѣ ще не знали) и перекладчики, що перекладали книжки зъ грецкои мовы.

Не тѣлько князѣ и дружинники були письменнѣй, але й багато зъ городянѣ вмѣли читати и писати. Зъ просвѣтою починае ся и письменство. Спершу письменствомъ займали ся черцѣ и священники, але зъ часомъ появляются и свѣтскѣй люде, що пишуть книжки, одначе все те церковно-словенскою мовою зъ примѣшкою мовы народнои.

А тымчасомъ люде неписьменнѣй ще до введеня христіаньскои вѣры складали живою мовою народною пѣснѣ про всякѣй пригоды жита, зъ котрыхъ деякѣй, якъ коляды, щедрѣвки и т. и. зберегли ся въ устахъ народу до нашего часу. Певно, що въ тыхъ давныхъ пѣсняхъ прославляли и князѣвъ за ихъ славнѣй подѣвъ. Маемо звѣстки, що у деякихъ князѣвъ були спѣвцѣ або поеты, що яко дружинники йшли въ походѣ зъ княземъ, а вѣдтакъ складали пѣснѣ на честь того князя, у котрого служили. Зъ творѣвъ такихъ спѣвцѣвъ-поетѣвъ дѣйшла до нашего часу „Пѣсня про походѣ Игоря Святославича на Половцѣвъ“ р. 1185, зложена тодѣшньою мо-

вою рускою. Однакъ имени спѣвця не знаємо. Твѣръ сей найкрасшій зъ усега тогочасного письменства, тому́ й поперекладали сю пѣсню на рѣжнй мовы славянъ-скій и чужоземнй.

Зъ всего можна було сподѣвати ся широкого розвитку просвѣтного й державного стародавньої Руси. Однако хижй орды степовй Печенѣгѣвъ та Половцѣвъ въ полудневѣй сторонѣ чимало спиняли сей розвитокъ и поступь. Та ледве Русь встигла подолѣти сихъ лютыхъ ворогѣвъ и сама стала помало высувати ся на полудне до Чорного моря, аж ось новй чорнй хмары почали насувати зъ далекои Азій, — дикй Татаре, щѣ знищили руску просвѣту и захитали пѣдвалинами самостѣйнои Руси.

7. Початокъ окремого Галицкаго князѣвства.

Зъ всѣхъ рускихъ земель мабуть чи не найкрасшою и найзаможнѣйшою була Червона Русь. Росло въ нѣй багато лѣсовъ, протѣкали сплавнй рѣчки, були роскѣшнй сѣвожати та хлѣборѣднй лапы, земля мала въ собѣ багато плодѣвъ копальныхъ, а особливо соли. Днѣстромъ сплавлили збѣже, рогатый товаръ, шкѣры, мѣдь и вѣсекъ, дерево, сѣль и т. и. Олеше, при Устю Днѣпра, було пристанею Червонѣй Руси. Зъ вѣдтамъ привозили горѣ Днѣстромъ вино и иншй крамъ на Червону Русь. Такою оживленою торговлею дѣйшла Червона Русь до великои заможности.

Мы вже попереду (стор. 32) оповѣли, якъ пѣсля зѣзѣду князѣвъ у Любечи (1097 р.) правнуки Ярослава Мудрого, князѣ Ростиславчѣ, Володаръ Перемыскй и Василько Теробовельскй, склали початокъ окремого князѣвства. Въ

Червоной Руси були головні мѣста : Черемышль, Звенигородъ и Теробовля. Одначе силу и самостійность надавъ сѣй земли сынъ Володаря Перемыского, князь Володимирко. Вѣнь скупивъ въ одну цѣлѣсть всю Червону Русь, выбравъ собѣ столицю Галичь надъ Днѣстромъ (1141 р.), розширивъ свое князѣвство ажъ по усте Днѣстра и Дунаю, надъ Чорнымъ моремъ, и зъ того часу звало ся оно Галицкимъ князѣвствомъ. Володимирко знищивъ значѣне народного вѣча и оперъ свою власть на боярахъ, котрѣ опѣсля дѣйшли въ Галичи до великой силы.

Володимирко передавъ въ спадщинѣ Галицке князѣвство своему сынови Ярославови, котрого задля великого розуму и дбалости про Галицку Русь назвали Осьмомысловъ. За часѣвъ Ярослава Осьмомысла стала Галицка Русь найзаможнѣйшою межѣ всѣма рускими землями. Вѣнь дбавъ про спокѣй и ладь въ краю, закладавъ школы, пѣдпомагавъ хлѣборобство, купецтво та ремесла. Одначе неладъ середъ княжон родины заколотивъ спокѣй въ краю пѣдъ конецъ Ярославового княженя. Отутъ выявила ся вперше та сила, яку собѣ придбали бояре въ Галицкомъ князѣвствѣ. Змѣцненю боярѣ въ Галицкомъ князѣвствѣ помогло те, що тутъ рано вже повстало единовласте такимъ способомъ, що князѣвство переходило просто вѣдъ батька до сына, чого не було нѣде по иншихъ рускихъ земляхъ. По иншихъ рускихъ князѣвствахъ князь правивъ землею зъ пѣдмогою своєї родины, своякамъ дававъ уряды по мѣстахъ и волостяхъ, де они чинили судъ, збирали податки. Въ Галичи вѣдъ часѣвъ Володимирка бувъ толькѣ одень князь, бо молодшихъ князѣвъ-братѣвъ або прогнано, або нѣчого имъ не давано. А такимъ самовластникомъ ставъ Галицкѣй князь зъ пѣдмогою боярѣ и че-

резь нихъ тримавъ ся. Черезъ те князь мусѣвъ ити боярамъ пѣдъ ладъ и дбати про ихъ ласку и прихильнѣсть. Такъ отже бояре стали намѣстниками княжими и воеводами и мали спроможнѣсть придбати собѣ таку велику вагу и силу, що вмѣшували ся навѣтъ до родиннихъ справъ Ярослава Осьмомысла.

Сила и вага боярѣ Галицкихъ зросла ще бѣльше, коли пѣсля смерти Ярослава Осьмомысла (1187 р.) наставъ у Галичи великій неладъ задля суперечокъ помѣжь сынами Ярослава. Одначе ту силу боярѣ погамувавъ Волянскій князь Романъ. Въ р. 1198 вымеръ рѣдъ Галицкихъ князѣвъ Ростиславичѣвъ и тодѣ Романъ зъ пѣдмогою польского вѣйска здобувъ Галичъ. Якъ тѣлько Романъ ставъ Галицкимъ княземъ, почавъ вѣнъ завзято выступати проти боярѣ и бажавъ зовсѣмъ знищити тыхъ, що́ ему операли ся. Деякї зъ нихъ наложили головою, а иншї мусѣли втѣкати. Маючи вже пѣдъ собою Волянску и Галицку землю, выправивъ ся Романъ на Киѣвъ. Вѣнъ задумавъ утворити могучу руску державу зъ осередкомъ въ Галичи. Романъ пѣдгорнувъ пѣдъ свою власть Киѣвску землю и зъ того часу переставъ Киѣвъ бути осередкомъ Руси, а вся вага теперъ перехилила ся на Галичъ. Романъ воювавъ опѣсля щасливо на полудни зъ Половцами, а на пѣвночи зъ Ятвягами та Литвою и бувъ бѣ певно багато ще вдѣявъ задля змѣцнення и обезпеченя Руси. Въ р. 1205 вмѣшавъ ся Романъ у вѣйну зъ польскими князями и полягъ въ битвѣ пѣдъ Завихостомъ (надъ Вислою). А вжежь таки сила Романа була тодѣ вже велика, коли лѣтописецъ называвъ его ододержавцемъ всеи рускои землѣ.

Важкї и лихї години довело ся перебувати Галицкѣй Руси пѣсля ранѣи смерти Романа. За короткїй часъ

свого княженя не встигъ вѣнь ще запевнити Галицке князѣвство за своимъ родомъ, бояре були сердитѣ на него и неприхильнѣ его родинѣ, а его сыны Данило и Василько були ще малолѣтками. Тутъ вѣдкрыло ся широке поле для вороговѣ. Зъ одного боку почали нападати Галицку Русь князь рускѣ зъ иншихъ земель, а зъ другого боку Поляки та Угры, бо Галицкѣ бояре обертали ся то до однихъ, то до другихъ. Навѣть одень зъ боярѣ Володиславъ засѣдавъ якѣйсъ часъ на Галицкомѣ княжѣмъ престолѣ. Романовѣ дѣти мусѣли зъ матерю утѣкати зъ Галича.

Данило кѣлька разъ силкувавъ ся добути батьковскѣй престолѣ, одначе черезъ бутныхъ боярѣ не мѣгъ довго на нѣмъ всидѣти. Якъ поводили ся Галицкѣ бояре зъ князями, знати зъ того, що разъ пѣдчасъ бенкету одень зъ боярѣ заливъ Данилови лице виномѣ.

Симъ неладомѣ вѣ Галичи покорыстували ся Угры и Поляки. Они умовили ся, щобы заручити 5-лѣтного королевича угорского Кольомана зъ Саломею, 3-лѣтною дочкою Лешка, польского короля, и посадити ихъ на Галицкомѣ престолѣ. Такъ и зробили; а Папа ще приславъ Кольоманови королѣвску корону. Вѣ имени малолѣтного короля правивъ вѣ Галичи угорскѣй воевода „прегордый Филя“. Вѣнь зневажавъ Русинѣвѣ и ихъ вѣру, и томѣ бояре закличали на княжѣй престолѣ князя Новгородского, Мстислава Удатного, щобы выперти Угрѣвѣ зъ Галича. Мстиславъ вѣдѣвсь пѣдъ Галичемъ славну побѣду надъ Уграми и Поляками и цѣла Галицка земля признала его княземъ (1219 р.).

Тымчасомѣ вспѣвъ Данило здобути собѣ частину Волинської землѣ и почавъ дбати, щобы пѣдъ своєю властѣю помалу зѣднати всѣ батьковскѣй землѣ. Та поки се ему повело ся, постигло Русь тяжке неспѣдѣване нещастѣ.

РУСКІЙ КОРОЛЬ ДАНИЛО.

8. Першій нападъ Татаръ на Русь.

„Зажурилась Украина, що вѣде прожити :
Гей вытоптала орда кѣсьми маленькіи дѣти,
Ой маленькихъ вытоптала, великихъ забрала,
Назадъ руки постягала, пѣдъ хана погнала“.

Народна пѣсня.

Далеко вѣдъ насъ на схѣдъ сонця, въ просторыхъ степахъ середньої Азії зъ давныхъ давенъ жили народы монгольскаго племени. Зъ того племени походили и дикій Татаре. Татаре були зовсѣмъ неподѣбнїи до нашихъ людей. Тѣло у нихъ темножовтаве, лице широке, нѣсь короткій и приплесканий, очи маленькій, скѣсно уставленїи, пѣдъ очима выступаючіи кости, а борода и вусы маленькій и рѣдений. Татаре були ростомъ невеликій, присадковатїи, їздили добре верхомъ, бо вже змалку хлопцѣ и дѣвчата заправляли ся їздити на коняхъ. Татаре не обробляли рѣлѣ, а були народомъ кочующимъ, и жили въ круглыхъ юртахъ, то есть кучахъ, городженихъ зъ хворосту, покрытыхъ шкурами. Они мали багато худобы : верблюдовъ, волѣвъ, овецъ та коней, и переходили степами зъ мѣсця на мѣсце, забираючи зъ собою свои юрты на возы. Татаре їли мясо, навѣтъ падлину, а надъ усе любили кумысъ (кисле кобыляче молоко), котрымъ можна було й упити ся. Все їли они нечистыми руками тай одѣжь ихъ була нечиста, бо нѣколи єъ не прали и не скидали, поки не подерла ся. Татаре були поганецѣ, кланяли ся божкамъ, а до того були вельми забобоннїи. Черезъ те мали у нихъ ворожбиты и чарѣвники велику власть и честь.

Зъ давныхъ давенъ дѣлили ся Татаре на дробнїи вѣдѣблы або орды, а проводирѣ ихъ звали ся ханамнн.

Жадоба легкои наживы гнала Татарь до нападѣвъ на чужій народы. Они були дуже хитрїи и люті у войнѣ, не щадили нѣ дѣтей, нѣ старцѣвъ, палили все кругомъ, руйнували мѣста и села, пустошили поля, забирали въ ясырь людей и худобу, и тому не даромъ въ пѣсни спѣвають, що куды перейшли Татаре, тамъ не поросла вже трава.

Коло року 1160 з'явивъ ся въ одной невеличкій ордѣ татарскій ханъ Темучинъ. Про него оповѣдають, що якъ вѣнъ родивъ ся, то державъ въ руцѣ шматокъ запеклои крови, и зъ того ему выпорокували, що вѣнъ здобуде собѣ велику славу и завоює весь свѣтъ. Пригоды и нещастя зробили Темучина вытравалымъ и смѣливымъ, а до того бувъ вѣнъ такій лютий, що своихъ ворогѣвъ варивъ у кѣтлахъ. Згодомъ вспѣвъ Темучинъ пѣдбити пѣдъ свою власть всѣ орды татарскїи въ Азїи и назвавъ ся Чингисъ-ханомъ, то есть великимъ ханомъ. Щасте всюды сприяло ему, и вѣнъ кинувъ ся дальше на захѣдъ, щобы и въ сю сторону розпростерти свою величезну державу. Татаре перейшли на пѣвнѣчну збѣчь Кавказкихъ гѣръ, вдарили на Половцѣвъ, побили ихъ и повбивали двоухъ ханѣвъ половецкихъ, щѣ були свояками рускихъ князѣвъ, бо тодѣ вже мѣжь Половцями ширило ся христїянство, а ханы половецкїи дружили ся зъ рускими князями. Зѣставъ ся найстаршїи ханъ Котянъ и вѣнъ утѣкъ до Галича. Тамъ бувъ тодѣ княземъ зять Котяна Мстиславъ Удатный, и ханъ половецкїи просивъ у него пѣдмоги. Мстислава вельми поважали иншїи князѣ рускїи, бо вѣнъ бувъ найрозумнѣйшїи зъ тодѣшнихъ князѣвъ. На запросины Мстислава зѣвхали ся рускїи князѣ до Києва, щобы порадитись, якъ боронити руску землю. Тутъ бувъ и Котянъ. Вѣнъ просивъ рускихъ князѣвъ злучити ся зъ Половцями, щобы вѣдбити Татаръ. „Якъ

вы не допоможете намъ, то насъ побють сегодня, а васъ завтра“, казавъ вѣнь. „Лѣпше ворогѣвъ зустрінути на чужой, нѣжъ на власной земли“, мовивъ Мстиславъ Удатный и князь згодили ся йти въ похѣдъ, збравшись въ умовленѣмъ мѣсци.

Звѣхали ся рускій князь коло острова Хортиць, деякі прибули суходоломъ на коняхъ, а Галицке вѣйско приплыло на човнахъ Днѣстромъ а вѣдтакъ черезъ Чорне море пѣдпяло ся горъ Днѣпромъ. Човенъ було стѣлько на Днѣпрѣ, що можна було переходити по човнахъ зъ одного берега на другій. Теперъ рушили Мстиславъ Удатный, Данило князь Волянскій и инші молоді князь на другій бѣкъ Днѣпра и кинули ся въ степъ за Татарами. Спершу Мстиславъ побивъ Татаръ и забравъ имъ багато худобы. Одначе ся перша вдача не выйшла на добре руской земли. Князь почали пышати ся и нехтувати ворогѣвъ, мѣжъ князями повстали суперечки, а Татаре, зимуючи въ половецкой земли, певно про те довѣдали ся, що дѣе ся мѣжъ князями. Мстиславъ Удатный, замѣсць зобрати всѣ силы, боявъ ся, що не ему першому припаде помѣряти ся зъ Татарами и побити ихъ. Не кажучи отже нѣчого Киѣвскому князеви, переправивъ ся вѣнь зъ Половцями и своимъ зятемъ Даниломъ, княземъ Волянскимъ, черезъ рѣчку Калку, що вливае ся до Азовского моря, на Татаръ. Тутъ почала наступати орда татарска, мовѣбы чорна хмара; почавъ ся завзятый бѣй и тревавъ три днѣ. Наспѣли вѣдтакъ и инші рускій князь, але Татаръ прибувало що разъ бѣльше. Данило рубавъ на всѣ стороны, не чуючи навѣтъ раны, яку дѣставъ у груди. Хоробро би-ли ся й другі князь, одначе Татаре перемогли. Данило и Мстиславъ кинулись утѣкати, сѣмохъ князѣвъ вбили Татаре, а самыхъ Киѣвляцъ, що полягли въ бою, начи-

сляе лѣтопись 10.000. Таке лихо сконло ся надъ Калкою 31 мая 1224 р. и нагнало всѣи Руси великого страху, бо нѣхто не знавъ доси того страшного во-рога. Пѣсля сего Татаре уступили въ половецкїй степъ а дѣзнавшись про те, що дѣе ся въ Европѣ и якї ве-дутъ сюды шляхи, они вернулись до Азіѣ.

9. Данило лучить Русь пѣдъ своєю властію.

Вернувши домѣвъ зъ битвы надъ Калкою и выго-ившись зъ рапъ, взявъ ся Данило зновъ розширювати свою державу. По смерти Мстислава Удатного (1228 р.) запявъ Данило Понизе, то есть край положеный надъ долѣшнимъ Днѣстромъ ажъ по Черне море, а вѣдтакъ лагодивъ ся добути Галичь, де по Мстиславъ засѣвъ угорскїй королевичъ Андрѣй. Одначе Галицкїй бояре не хотѣли тамъ пустити Данила; они не були радї, щоби въ Галицкѣмъ князѣвствѣ засѣла и змѣцнила ся его родина. Галицкїй бояре навыкли нѣкому не корити ся, захоплювати въ свои руки высокїи уряды и всякїи дохо-ды, щѣ повиннїи були йти въ княжїи скарбѣ. Отже то-му ї волѣли они мати княземъ угорского королевича, котрый змушений бувъ ити имъ пѣдъ ладъ, щѣбъ удержатись въ Галичи. Данило знавъ, що нарѣдъ бувъ ему прихильный, отже дѣставши пѣдмогу вѣдъ Кїївского князя, пѣдступивъ пѣдъ Галичь и кликнувъ: „Мѣщане Галицкїи, чи довго ще терпѣтимете надъ собою власть чужихъ князѣвъ?“ Тодѣ мѣщане, почувши его голосъ, почали мѣжь собою говорити: „Се нашъ воло-даръ, намъ Богомъ даный“, и якъ каже лѣтопись: „По-бѣгли до него, якъ дѣти до батька, якъ пчолы до мат-ки, якъ тїи, щѣ хочуть пити, до воды“.

Теперь и противники Данилові не мали силы опирати ся мѣщанамъ Галицкимъ; бояре такожъ пришли до него та просили выбачити имъ провину, бо бачили, що за нимъ стоить бдльшдсть народу. Д а н и л о выбачивъ всѣмъ, и зъ того часу до кѣнця свого вѣку збоставъ Галицкимъ княземъ, а до того мавъ ще Волянську землю и Понизє.

Справившись зъ боярами, не хотѣвъ Данило сидѣти въ непевнѣмъ Галичи, а збудувавъ собѣ нову столицю Холмъ, въ земли Волянскѣй. Тутъ власть его була мѣцнѣйша и безпечнѣйша, тутъ мѣгъ вѣнъ спокѣйно жити, окруженный вѣрною дружиною, не страхаючись боярскихъ хитрощѣвъ, котрыхъ годѣ було устерегти ся въ старѣмъ Галичи.

Тымчасомъ Кивѣвъ переходивъ зъ рукъ до рукъ, отже Данило выправивъ ся тамъ, пѣдчинивъ собѣ такожъ Кивѣвску землю и поставивъ въ Кивѣвъ хороброго воеводу Дмитра, щобы тамъ правивъ въ его имени. Такимъ способомъ вся вага полудневои Руси перейшла зъ Києва на Галичь, хочъ Данило не сидѣвъ у нѣмъ, лише у Холмѣ.

Теперь въ головѣ Данила dospѣла нова думка. Вѣнъ зрозумѣвъ, що такій ладъ, якій бувъ на стародавнѣй Руси, теперь вже не годивъ ся. Отже щобы Русь могла стати мѣцнѣйшою, треба було, щобы въ нѣй панувавъ оденъ рѣдъ княжѣй, а всѣ иншѣ князѣ ему пѣдлагали. Тому то заходивъ ся Данило, щобы й иншѣ рускѣ землѣ пѣдгорнути пѣдъ свою власть. Такъ пѣдчинивъ вѣнъ собѣ князѣвъ Болоховскихъ, котрыхъ земля лежала въ серединѣ мѣжъ землями Галицкою, Волянскою та Кивѣвскою и простирала ся понадъ горѣшнимъ бѣгомъ Случа, Тетерева и Бѣга. Дальше взявъ ся вѣнъ и до Пиньскихъ князѣвъ, щѣ сидѣли понадъ При-

петію и они такожъ подлягли подъ его власть. И на пѣвнѣчномъ заходѣ завоювавъ Данило Люблинську землю, въ котрой Русины жили вже сумѣшь зъ Поляками.

Такимъ способомъ Данило зъєднавъ подъ своєю рукою всѣ майже землѣ, въ котрыхъ жили Русины. Се була найбільша на той часъ держава въ Европѣ. Водъ Угорщины водмежували Данилову державу Карпаты, водъ Польщи йшла межа водъ жерель Ропы, лѣвнымъ берегомъ Вислока, а водтакъ Сяномъ до верховъ рѣки Нарвы и подходила на пѣвнѣчю водъ Литвы мало щоне до верховъ рѣки Нѣману, дальше на схѣдъ сонця Днѣпромъ ажъ по Черне море, а на останку устемъ Дунаю до Карпаты.

Данило дбавъ щиро, щобы свою державу забезпечити: укрѣплявъ давній мѣста и закладавъ нові. Мѣжь иншими заложивъ Даниловъ*), Холмъ, Львовъ (названный по имени сына Льва) и багато иишихъ.

Одначе те злучене, до якого довѣвъ Данило, не зъєднало ще зовсѣмъ тревало рускихъ земель въ одну політичну цѣлѣсть. Вправдѣ княживъ въ державѣ Даниловоѣ оденъ рѣдъ княжій, але князь, якъ и перше, дѣлили ся землями. Данило надавъ братови Василькови князѣвство Волинське, сынови Шварнови — Галицке, а сынови Льву — князѣвство Перемыске, котрымъ вѣнъ управлявъ, сидячи въ недавно заложеномъ мѣстѣ Львовѣ. (Львовъ стрѣчаемо вже въ р. 1255). Самъ Данило бувъ верховнымъ княземъ, скликувавъ сыновъ и брата Василька у важныхъ справахъ на раду и спѣльно зъ ними выправлявъ ся въ походы.

---

*) Мабуть пынѣшне село Даниловцѣ коло Озерной надъ Стрыпою.

За княженя Данила дѣйшла Галицко-Волыньска Русь до великой заможности и просвѣты. Тутъ мала люднѣсть не тѣлько для власного прожитку всего подостаткомъ, але й сусѣднй краѣ надѣляла збѣжемъ. По Днѣстру бачимо живый купецкй рухъ, а судна Галицкй плавали и до Дунаю, де бувъ Малаый Галичъ (нынѣшнй Галачь). Тутъ купцѣ набирали грецкого и болгарского краму та й Угры привозили сюды свѣой крамъ. Якъ широко розвинула ся въ Галицкомъ князѣвствѣ морска пламба и купецтво, бачимо зъ того, що зъ Галича прибуло 1000 суденъ зъ пѣхотою до Днѣпра, выправляючись до бою зъ Татарами надъ рѣчкою Калкою. Вся Русь спроваджує соль зъ Галичины, а крѣмъ того вывозили зѣдти мѣдъ, вѣскъ, футра, рогатый товаръ и т. п. Галицко-Волыньске князѣвство було до татарского нападудоволѣ густо заселенымъ краємъ, мало до 60 мѣстъ и славило ся достатками и роскошами.

За князя Данила руске жите и просвѣта набирає ся вѣдмѣнного выразу и вдачи, бо розвиває ся пѣдъ впливомъ заходной Европы, одначе безъ шкоды руской народности. Данило и братъ его Василько та й ихъ батько Романъ выховали ся въ заходной Европѣ и стыкали ся зъ Польщею, Уграми, Чехами та й иншими державами заходной Европы. Русины вѣдносили ся безъ ворогованя до сусѣдныхъ народѣвъ и ихъ вѣры, хочъ стояли твердо при свѣой предкѣвской вѣрѣ грецкой; они дивили ся лише на те, щобъ люде, зъ якими они зносили ся, були християне. Рускй князѣ шукають неразъ пѣдмоги у заходныхъ володарѣвъ и самй неразъ помагають князямъ польскимъ и королямъ угорскимъ.

Галицко-Володимирска Русь могла тодѣ розвиватись поручъ зъ заходною Европою, бо що до просвѣты не стояла низше вѣдъ пси, а сусѣднй краѣ, Угры

и Польщу, навѣть перевысшала, коли тымчасомъ на пѣв-ночи въ Суздальско-Московскомъ князѣвствѣ панувала велика темнота.

Данило й поза границями Европы здобувъ славу для Руси такъ, що цѣла Европа дѣзнала ся про могучу державу руску. Въ ту пору вымеръ бувъ рѣдъ князѣвъ австрійскихъ у Вѣднѣ, а тои спадщини добивали ся сузднй князь и королѣ. Почали ся суперечки, дѣйшло и до вѣйны, въ котру вмѣшавъ ся Данило, помагаючи королеви угорскому Белѣ. Сынъ Данила, Романъ, оженивъ ся водтакъ зъ своячкою останнього помершого князя австрійского и добивавъ ся австрійского престола. Одначе зъ того не було нѣякои корысти для Руси, бо Романъ мусявъ зъ Австріѣ уступити. Розѣйшлась тѣлько широко по захѣднѣй Европѣ слава про красу и стрѣйнобѣсть полкѣвъ рускихъ, щѣ воювали зъ Нѣмцями ажъ по надѣ рѣкою Мурѣю якихъ 20 миль за Вѣднемъ и въ земли Опавской въ Шлезку зъ Чехами.

10. Вороги самостѣйного розвитку Руси.

За Данила вступили рускѣ землѣ, зѣднанѣ подѣ его рукою, на новѣй шляхъ и розпочали нове жите. Але на тѣмъ шляху насували ся Руси новѣ перепоны. Проти Руси вѣступили два ворожѣ народы, Литва и Татарѣ. Литовске племя жило далеко на пѣвнѣчи водѣ Галицкои Руси по надѣ Нѣманомъ-рѣкою въ бѣднѣмъ и глухѣмъ краю, вкритѣмъ густыми лѣсами и недостатпными болотами. Спершу не мало литовске племя мѣсть и не складало одной цѣлой державы, а дѣлило ся на дробнѣй народцѣ, звязанѣ зъ собою однаковою поганьскою вѣрою и однаковыми звичаями. Найблизшими сусѣ-

дами Галицкою Руси зъ помѣжъ литовского племени були Ятвяги.

Майже що року выбѣгали Литовцѣ зъ своихъ лѣсовъ на шпаркихъ коняхъ и нападали на Русь, грабили все, що имъ попало въ руки, особливо рогатый товаръ и якъ найбільше бранцѣвъ; чого не можна було забрати, Литовцѣ палили и руйнували. Сї напады шкодили добробыту Руси, хочъ ще не були дуже страшнїи и легко можна ихъ було втихомирити, колибъ рускїи князѣ були зъєднали ся до спѣльного вѣдпору. Одначе Русь була немѣчна задля своихъ межиусобиць. Ажъ Романъ приборкавъ Литву и забезпечивъ границѣ Руси, завоювавши Ятвягѣвъ надъ долѣшнимъ Бугомъ. За княженя Данила выступає Литва зъ тоюжъ самою розбїшацкою вдачею. Князь Данило спершу вдовольнявъ ся тымъ, що проганявъ ворогѣвъ, або й на Литву выправлявъ невеликїи вѣддѣлы руского вѣйска; але коли втихомиривъ свѣи край вѣдъ внутрѣшньою колотнечѣ, разомъ зъ братомъ Василькомъ и польскими князями вчинивъ кѣлька славныхъ походѣвъ на Ятвягѣвъ, и такъ забезпечивъ межѣ своихъ земель вѣдъ ихъ нападѣвъ, бо опѣсля вже про нихъ нѣчого не було чутно.

Одначе въ тѣмъ часѣ, коли вже Данило засѣвъ мѣцно на Галицкѣмъ престолѣ, у одного зъ литовскихъ князѣвъ зродила ся думка, збрати пѣдъ свою власть всѣ литовскїи землѣ и змѣцнити Литву, пригорнувши до неї рускїи краѣ. Се бувъ Миндовгъ, князь розумнїи, смѣливїи, завзятїи и хитрїи. Вѣнъ приятелювавъ навѣтъ зъ Даниломъ и помагавъ ему проти ворогѣвъ, але тымчасомъ загорнувъ рускїи землѣ, щѣ на сходѣ межували зъ Литвою. Миндовгъ навѣтъ охрестивъ ся и доставъ королѣвскїи вѣнецъ вѣдъ Папы, одначе все те не чинивъ вѣнъ зъ щирого серця, а щѣбы зломати упертїи

литовскій племена зъ малыми князями. Такимъ способомъ повелось ему зъєднати и змѣцнити литовску державу на стѣлько, що она не розлетѣлась по его смерти. Данило спинавъ доволѣ розрѣсть Литвы, але не змѣгъ роздавити зъ самого початку силы Литвы яко ворога Руси. Може бѣ було инакше стало ся, якъ бы Данило мѣгъ бувъ звернути ся тѣлько проти самой Литвы, але на сходѣ мавъ вѣнъ ще грознѣйшихъ вороговъ — Татаръ.

11. Другій нападъ Татаръ на Русь.

„Гине сила Дажбожого внука. Татаре пљундрують,
Князь кують коромолы, не дбають обѣ вѣрѣ и людяхъ.
Курить ся Галицка волость, дымъ до Бескидѣвъ поднявъ ся;
Павъ Володимиръ Волянскій; Казва вже не подняти“.

М. Костомарѣвъ.

Тринайцять лѣтъ пѣсля битвы надъ Калкою не було про Татаръ нѣякои вѣсти. Ажъ зъ початку зими 1237 р. вирушивъ ханъ Батый зъ 300.000 войска татарского, щобы загорнути схѣдну Европу. Симъ разомъ звернули ся Татаре на пѣвночь, де нынѣ живутъ Москалѣ, подбили и спустошили Суздальско-Московске князѣвство и загнали ся ажъ недалеко Великого Новгорода. Опѣсля ограбили и Чернигѣвщину 1239 р. и подѣ проводомъ Батыѣвого свояка Менгу-хана подступили ажъ подѣ Киѣвъ, щобы дѣзнатись, якѣ засобы мало мѣсто до обороны. Ханъ, станувши на лѣвѣмъ березѣ Днѣпра, коло мѣсточка Пѣсочного, любувавъ ся красою стародавньої столицѣ Руси, хочъ она вже значно подупала пѣсля хижацкого нападу Андрѣя Боголюбского, князя Суздальского. За камяныхъ стѣнъ, якими бувъ обведеный Киѣвъ,

ѣвъ, миготѣли золотї банѣ церковь, цвѣтнїй цеглянїй крѣвѣ княжихъ палатъ та монастырѣ, повѣддѣлюванї оденъ вѣдъ другого и вѣдъ мѣста густымъ лѣсомъ. Сей чудовый видъ вразивъ хижого хана татарского и вѣнъ выславъ пословъ до мѣста, щобы ему поддало ся. Одначе Киевляне вбили пословъ. Татаре вѣдступили зъ думкою, завоювати на другїй рѣкъ мѣсто и покарати Киевлянъ.

Тымчасомъ Кївъ перейшовъ у руки князя Данила, але вѣнъ не прийшовъ обороняти Києва, а поручивъ се хороброму воеводѣ Дмитрови.

Пѣдъ конецъ 1240 р. прийшла страшна сила Татаръ зъ Батыемъ, переправилась черезъ Днѣпро по леду, и облягла Кївъ. Вѣдъ скрипу тельгъ (возѣвъ) татарскихъ, ревоту верблюдовъ та иржания коней не чути було, що говорили люде вѣ мѣстѣ мѣжь собою. Татаре почали машинами розбивати муры мѣста, поки не проломали ихъ. Тодѣ почавъ ся лютый бѣй, списы ломали ся, щиты розколювали ся, стрѣлы хиарою закрывали сонце. Одначе Киевляне смѣло держали ся, а якъ вже не стало силы встояти, скупили ся коло десятиннои церкви, обкопали ся, але й тутъ не встояли. Багато людей натовпилось до церкви, поховали ся по хорахъ, такъ що хоры не вдержали и завалили ся. Дѣяло ся се саме на святого Миколу 1240 р. Татаре такъ розлютили ся, що всѣхъ побили, будѣвѣ поруйнували, а зъ Києва лишили ся самї руины. Воевода Дмитро порубаный та посѣченый попавъ ся вѣ руки татарскїй, одначе Батый не казавъ его вбивати задя его хоробрости, та щобы корыстуватись его радою вѣ дальшихъ походахъ.

Зруйнувавши Кївъ, орда татарска посунула чорною хиарою на захѣдъ, забрала и зруйнувала мѣста на

Волыни, тільки Кременець, положений на високій горѣ, не піддавъ ся Татарамъ. Водтакъ рушили Татаре на Галичъ и добули мѣсто. Данила не було тодѣ дома, бо ще поки наспѣла звѣстка про похѳдъ Батяя, поѣхавъ вѳнъ до угорского короля, сватати тамъ свого сына Льва. Народъ покидавъ хаты и втѣкавъ у лѣсы та не-тры. Киѣвскій тысячникъ, Дмитро, котрого взяли зъ собою Татаре, бажаючи охоронити Русь вѳдъ дальшого спустошеня, радивъ Татарамъ ити чимъ скорше на Угорщину, поки ще король угорскій не приладивъ ся до бою. Татаре послухали Дмитра и роздѣлили ся на два вѳддѣлы: оденъ перейшовъ черезъ Карпаты на Угорщину и занявъ еѣ, а другій пустивъ ся далыше на захѳдъ черезъ Польшу на Шлезкъ. И тамъ палили Татаре та руйнували мѣста (мѣжъ ними и Краковъ) и села, забирали людей вѣ полонъ, грабили людскій добутокъ, а тільки вѣ липцю 1242 р. вернувъ ся ханъ Батый вѣ степы надъ Волгу. На цѣломъ просторѣ Руси лѣвобѳч Днѣпра розсѣло ся кѳлька окремыхъ ордъ татарскихъ пѳдъ рукою темникѳвъ, то еѣть начальникѳвъ 10.000-ныхъ вѳддѣловъ и дбали про пѳдлеглоѣсть завоѳюваныхъ земель. Самъ Батый розмѣстивъ ся вѣ степахъ надъ Волгою и Дономъ. Спершу не мавъ ханъ татарскій сталого мѣсця, де живѣ бы зъ своимъ дворомъ, але опѣсля выбравъ собѣ Батый стало мѣсце надъ Волгою и оно звало ся Сарай. Ханьска орда звала ся вѳдъ золотого убраня Золотою ордою; звала ся она такожъ Кипчакскою ордою вѳдъ першихъ володарѣвъ сего степу Кипчакѳвъ. Вѣ Сарай мусѣли володарѣ забраныхъ краѣвъ приѣздити на поклѳнъ до Батяя.

Вернувши домѳвъ, заставъ Данило край опустошений; по церквахъ, де народъ товпивъ ся, утѣкаючи пе-

редь Татарами, лежали купы труповъ и задля сопуху зъ гниючихъ тѣлъ годъ було наближитись до якого небудь мѣста. Треба було теперъ вѣдбудувати поруйнованій мѣста и збирати розгнанный нарѣдъ, щѣ блукавъ ся по лѣсахъ та горахъ. Та не досыть того, що Татаре зруйнували край, але ще треба було бороти ся и зъ домашними ворогами.

Пѣдъ той часъ, якъ Данила не було дома, бояре Галицкй въ останне силкували ся вѣдѣобрати Данилови Галичь и злучитись зъ Чернигѣвскимъ княземъ Ростиславомъ и угорскимъ воеводою Фильнѣмъ або Филюю. Трохи не сѣмь лѣтъ тревала та борба Данила зъ его ворогами, але на останку побивъ вѣнъ Ростислава надъ Сяномъ (1249 р.), а хочъ доси все прощавъ своимъ ворогамъ, гнѣвъ его дѣйшовъ до самого краю и вѣнъ покаравъ смертiю „прегордого Филю“, воеводу угорского, кѣлькохъ Угрѣвъ и боярина Володислава.

Теперъ ставъ Данило найпотужнѣйшимъ володаремъ не тѣлько помѣжъ усѣма рускими, але й загаломъ славянскими князями. Багато рускихъ князѣвъ, щѣ втратили свои удѣлы пѣдчасъ нападу Татаръ, вступае теперъ на службу у Данила и стають его воеводами. Здавало ся, що доля иншихъ князѣвъ рускихъ обминула Данила. Та инакше склало ся. Въ р. 1250 прийшли до Данила послы вѣдъ татарского хана зъ грѣзнымъ словомъ: „Дай Галичь!“ Засумувавъ ся Данило, але порадивши ся зъ щиримъ своимъ братомъ Василькомъ, постановивъ поѣхати до Батгя, щѣбы не втратити землѣ, добутои довголѣтними крѣвавыми боями. Теперъ ще не мѣгъ вѣнъ оперти ся Татарами, накопи бъ они найшли его землю, бо не вспѣвъ ще укрѣпити зруйнованыхъ мѣсть. Тому разумнѣйше було теперъ признати

хана татарского своимъ зверхникомъ, щобъ опѣсля въ пригодной хвили розправити ся зъ ворогами Руси.

Дня 20 жовтня 1250 р. выбравъ ся Данило въ дорогу, а помолившись въ Києвъ, переправивъ ся черезъ Днѣпро до Переяслава, до Куремсы, темника татарской орды, що кочувала на Украинѣ. Куремса провадивъ Данила дальшою дорогою. Сумно стало Данилови мѣжь Татарами, бо вѣнь дѣзнавъ ся, що ханъ велѣвъ рускимъ князямъ кланяти ся передъ татарскими божищами и водправляти татарскій обряды и службы. Одначе Батый принявъ его дуже ласкаво. Приѣхавши до Батя, упавъ Данило передъ нимъ пѣсля татарского звычайу на колѣна и вступивъ въ его шатро. „Данило“, спытавъ Батый, „чому ты такъ довго не приходивъ сюды? Добре, що теперъ прийшовъ; чи пещь нашъ напитокъ, кобылячий кумысъ?“ — „Доси не пивъ ще“, водповѣвъ Данило, „але якъ скажешъ, то питиму“. „Ты вже нашъ Татаринъ“, мовивъ Батый, „пий нашъ кумысъ“. Данило выпивъ и пѣшовъ ще поклонити ся хановой жѣницѣ, а Батый пѣславъ ему вина и сказавъ: „Ты не звыкъ пити кумысъ, то пий вино“. Важке було се принижене для Данила, одначе не безъ хѣсна. Данило пересидѣвъ 25 днѣвъ у Татаръ, а водтакъ водпустивъ его Батый и воддавъ ему Галицке князѣвство, яко подручному князеву.

Такъ вчинивъ Батый и зъ князями Суздальско-Московскимъ, и они легко пѣддали ся татарской ордѣ, бо ярмо татарске було для нихъ выгѣдне; черезъ те, що ханъ ставъ верховнымъ володаремъ, втратили свою верховну власть и бояре и вѣча, они не могли вже анѣ выбирати, анѣ проганяти князя. Князѣ, яко подручники хана, вмѣли ему пѣдлещувати ся и стали помалу самовластниками въ своей земли. Ханъ посылавъ тамъ своихъ урядниковъ — баскаковъ; они робили списъ лю-

*

дей и выбирали вѣдъ нихъ данину, звану татарщиною. Суздальско-Московскій князь стали отже залежными вѣдъ хана татарского, иначе они сидѣли теперъ мѣцнѣйше на своѣмъ престолѣ, бо кожного часу могли рахувати на пѣдмогу татарску.

Залежнѣсть Данила вѣдъ Татаръ не була така важка, бо ханъ не присылавъ вѣдъ Галицку Русь баскаковъ, и не выбиравъ податковъ, тѣлько князь мусѣвъ давати ханови свое войско на пѣдмогу, коли ему треба було де выступити вѣдъ походъ. Одначе Данило не мѣгъ и сего привижена стерпѣти. Вѣдъ дальшѣмъ своѣмъ житю мавъ вѣнъ тѣлько те на думцѣ, щобъ вызволити ся зъ пѣдъ сего соромного ярма татарской орды, вѣдъ котре вѣнъ вступивъ, поклонивши ся ханови. Данило починає теперъ укрѣпляти мѣста, а окрѣмъ того оглядає ся за союзниками помѣжъ своими сусѣдами, щобъ у нихъ пайти пѣдмогу проти Татаръ. Вѣнъ женить сына Льва зъ дочкою короля угорского Белъ и починає переговоры зъ Папою Римскимъ, чтобы Папа завѣзавъ заходно-европейскихъ володарѣвъ до хрестного походу противъ Татаръ. Данило признавъ Папу головою церкви, а Папа позвалявъ Русинамъ придержувати ся дальне обрядѣвъ грецкой церкви и обѣцявъ помѣчь противъ Татаръ. Папа обѣцявъ окрѣмъ того скликати соборъ, чтобы довести до зъеднаня схѣдной церкви грецкой зъ заходною, римско католицкою. Вѣдъ марци 1255 р. приѣхавъ папскій посолъ Опизо и привѣзъ Данилови вѣнѣць королѣвскій. Данило не хотѣвъ спершу приняти вѣнѣця, иначе намовила его мати и польскій князь, обѣцюючи дати помѣчь противъ Татаръ. Данило згодивъ ся, и папскій посолъ коронувавъ Данила королѣвскимъ вѣнѣцемъ 1255 р. вѣдъ Дрогичинѣ надъ Бугомъ на граници Мазовиѣ и назвавъ его королемъ Руси.

Окрѣмъ того запевнивъ собѣ Данило пѣдмогу противъ Татаръ у князя литовскаго Миндовга, котрый вѣддавъ свою дочку за молодшого Даниловаго сына Шварна. Данило почувъ себе мѣцнымъ, заприянившись зъ князями польскими и литовскими та зъ королемъ угорскимъ. Сподѣваючись ще окрѣмъ того пѣдмоги вѣдъ Папы Римскаго, зачавъ Данило нападати на Татаръ. Поки темникомъ татарскимъ бувъ Куремса, чоловѣкъ мягкій и до Данила прихильный, не тыкавъ вѣнъ Данила, и се додавало Данилови вѣдваги. Данило задумавъ вѣдобрати всѣ рускї мѣста вѣдъ Татаръ, але обѣцяна пѣдмога вѣдъ Папы и заходныхъ князѣвъ не надходила; Данило збрвавъ томѣ всякї зносны зъ Папою и задержавъ тѣлько назву короля Руси и вѣнецъ королѣвскїй *).

Данило сподѣвавъ ся вѣдтакъ власными силами побити Татаръ, и справдѣ повело ся ему щасливо вѣдбити нападъ Куремсы на Галичь. Одначе въ р. 1260 на мѣсце Куремсы приславъ ханъ страшнаго Бурундая. „Жорстокїй, окаанный“ Бурундай, якъ каже лѣтописецъ, вдеръ ся зъ великою силою Татаръ на Воынь и домагавъ ся, щобы Данило выйшовъ ему на зустрѣчь и давъ вѣйско на пѣдмогу противъ Литвы, та щобы зруйнувавъ всѣ укрѣпленї мѣста. Данило мусѣвъ уступити передъ силою. Одначе не хотѣвъ ити до Бурундая и выѣхавъ на Угры, а пѣславъ Василька зъ вѣйскомъ на пѣдмогу Бурундаєви. Князъ Василько и Левъ мусѣли звалити мурь Львова, Кременця, Луцка, Володимира Воыньскаго и иншихъ мѣстъ. Тѣлько Холмъ оперъ ся Татарамъ. Вѣдтакъ загнавъ ся Бурундай зъ пѣдмогою рускихъ

---

*) Вѣнецъ сей находить ся въ капітулѣ Перемыскѣй гр. кат. и его переробили на мітру для епископа.

князѣвъ глибоко въ Польшу и вернувъ назадъ зъ великимъ полономъ.

- Вернувши домѡвъ, мусѣвъ Данило теперь до кѡнця своего вѣку майже непрерыванно воювати зъ Литвою, щѡ мстила ся за нападъ Татаръ зъ подмогою руского войска.

Важка була борба Данила зъ Татарамп. Вѡнъ мусѣвъ имъ зъ своихъ земель вѡдступити Понизѣ. Татарске лихолѣте дало ся добре въ тямку рускому народови. Одначе и те лихо було не безъ добра. Коли народъ рускій послѣ страшного нападу Батѣя ставъ зъ лѣсовъ та нетрѡвъ повертати до своихъ зруйнованыхъ домѡвокъ, то не найшовъ вже бояръ, котрѣ такъ обмежили були право громадске и значѣне вѣча народного, а вѡльныхъ колись людей довели до неволѣ. Передъ нападомъ татарскимъ рускѣ бояре позаселювали багатосѣль та мѣсть невѡльниками, забраными у вѡйпѣ въ полонъ. Подчасъ нападу татарского бояре и невѡльники покидали свои села и вѣькали въ лѣсы та горы, а коли опѡсля невѡльники вернули до своихъ осель въ мѣстахъ и селахъ, выступаютъ они тамъ яко вѡльнѣ громадяне. Такимъ способомъ зъ нападомъ татарскимъ упадае боярство, але уступае и неволя селянъ та маломѣщанъ.

13. Смерть и характеръ руского короля Данила.

Данило вмеръ въ 63-омъ роцѣ жита въ своѣмъ-улюбленѡмъ Холмѣ 1264 р. и его поховано тамъ въ церквѣ Пр. Богородицѣ, котру самъ поставивъ.

Данило бувъ чоловѣкъъ незвычайный : вѡнъ вызначавъ

ся всѣма тыми прикметами, якѣ були потрібнѣй, щобы Русь подвинути до значѣня и могучости. Вѣнъ вѣдрѣж-
нявъ ся безкорыстною и горячою любовю до рѣдного
русского краю, котрому бажавъ добра, бажавъ побачити
руську землю щасливою и добре уладженою державою,
та здобути їй повагу помѣжъ сусѣдами. Данило дбавъ
безнастанно про добро руского народу: цѣлый свѣй
вѣкъ за тымъ побивавъ ся, якъ Володимиръ Мономахъ,
и змалку не дававъ собѣ спочинку нѣ на годину.

Данило бувъ спосѣбнымъ, быстрымъ и розумнымъ
політикомъ; вѣнъ все знавъ, якъ и що чинити и якихъ
способѣвъ ужити въ борѣбѣ зъ ворогами. До всякою
справы бравъ ся вѣнъ жваво и палко и бувъ вытрева-
лый ажъ до кѣнца.

Данило бувъ не тѣлько хоробримъ лицаремъ, але й
добрымъ проводыромъ. Одначе вѣнъ не любувавъ ся
въ самыхъ лишень войсковыхъ справахъ, а показавъ
велику спосѣбность упорядкувати свою державу. Тому
лѣтописецъ называе его „княземъ мудрымъ“, „другимъ
по Соломою“. Данило вызначавъ ся безкорыстною вда-
чею, незвычайно любивъ брата свого Василька, и дѣ-
ливъ ся зъ нимъ землями, якѣ придбавъ. Братъ вѣдпла-
чувавъ ему за те щирою прихильностью и цѣлый вѣкъ
жили они у великѣй приязни и нѣколи не сварили ся.
Одень не починавъ нѣчого, не порадились зъ дру-
гимъ; у всѣхъ походахъ они стояли одностайно, въ
бою одень доглядавъ другого и остерегавъ вѣдъ небез-
печности.

Данило любивъ правду, зъ людьми обходивъ ся по
людски и прощавъ всѣ провины своимъ противникамъ
и ворогамъ. Разъ тѣлько, коли Галицкѣ бояре зъ под-
могою Угрѣвъ и Чернигѣвского князя Ростислава въ
останне силкували ся вѣдобрати Галичь, и коли довели

его гнѣвъ до краю, не вдержавъ ся вѣнъ вѣдъ душегубства. Вѣнъ нѣколи не забувавъ, коли хто вчинивъ добро для него. Не любивъ вѣнъ славы и пыхи, и тому тѣлько польскій князь и мати наклонили его, щобъ принявъ королѣвскій вѣнецъ вѣдъ Папы.

Такъ отже чи глянемо на Данила яко на князя, чи яко на чоловѣка, бачимо въ нѣмъ образъ приязный и радѣстный, и тому нѣчого дивного, що народъ рускій щиро любивъ его и бувъ до него прихильный, а слава его розѣйшла ся далеко й широко по сусѣднихъ земляхъ. Отже коли Данила такъ високо поважали тодѣшній люде, то певно, що й теперъ кождый Русинъ щиро буде шанувати и поважати найсвѣтлѣйшу особу стародавной Руси, що була оборонцемъ руского народу и его проводникомъ въ найтруднѣйшихъ хвиляхъ руской бурьщины.

14. Князь Левъ и останній часы самостѣйной Галицкой Руси.

Данило лишивъ велику державу, доволъ самостѣйну въ вѣдносинахъ до Татаръ. Одначе що ся держава опѣсля не такъ розвивала ся, а пѣдупала, тому винний найбѣльше Данилові наслѣдники. Верховнымъ княземъ по смерти Данила ставъ его братъ Василько. Якъ довго ще живъ Василько, дбавъ вѣць про те, щобъ удержати внутрѣшній ладъ помѣжь князями. Але по его смерти (1271 р.) починають ся зновъ усобиць. Князь Левъ, сынъ Данила, бажавъ зъеднати пѣдъ своєю рукою всѣ рускій землѣ, що належали колись до Даниловои державы. Одначе вѣнъ уживавъ до того зовсѣмъ невѣдповѣднихъ способѣвъ. Найбѣльшій лихомъ для Руси було, що князь

КНЯЗЬ ЛЕВЪ

Левъ кликавъ неразъ Татаръ на по́дмогу, и тымъ да-
вавъ имъ нагоду, вмѣшувати ся въ рускїй справы. Зъ
татарскою по́дмогою воюе вѣнь то зъ Литвою, то зъ
Польшею, то зъ Уграми, и майже все невдачно а за
тї напады мстили ся Литовцѣ и Поляки, руйнували по-
граничнїй мѣста та забирали людей въ полонѣ. Поляки
вѣдобрали вѣдъ Руси землю Люблинську. Приязнь князя
Льва до Татаръ, тыхъ страшныхъ вороговъ Руси, дѣй-
шла до того, що вѣнь державъ на своѣмъ дворѣ при-
бѣчну сторожу татарску. Татаре вымагали навѣтъ, щобы
Галицко-рускїй князь приходили до нихъ зъ поклонами
и платили татарщину.

По смерти Василька ставъ Левъ верховнымъ кня-
земъ Руси. Вѣнь на ново вѣдбудувавъ зруйнованый Та-
тарами Львѣвъ, котрый ставъ его столицею, обвѣвъ око-
пами и стѣнами и заселивъ такожь приходцами зъ чу-
жихъ краѣвъ : Нѣмцями, Вѣрменами и и. Пѣдъ конецъ
житя дбавъ вѣнь бѣльше про добро народу и провѣвъ
останнїй днѣ свои въ монастыри въ Спасѣ, недалеко
Старого Мѣста надъ Днѣстромъ. За прикладомъ деякихъ
давнѣйшихъ князѣвъ принявъ передъ смертїю (1301 р.)
чинъ чернечїй (ставъ монахомъ). Его домовину пере-
несено пѣзнѣйше до поблизького монастыря Лаврова
и похоронено въ церквѣ. Опѣсля позабули люде, де
спочивавъ князь Левъ; ажъ въ р. 1767 по пожарѣ мо-
настыря вѣдкрыто въ мурованѣй стѣнѣ домовину князя
Льва, оббиту срѣбною и золотою бляхою та украшену
гарною рѣзьбою зъ написомъ имени и року смерти.
Однакъ игуменъ монастыря казавъ перетопити золото
и срѣбло на церковнїй потреби. Жаль, що у насъ такъ
не умѣють шанувати памятокъ старины, а нивѣ не
знаемо навѣтъ, де спочивають останки руского кня-
зя Льва.

Наслѣдники князя Льва не вмѣли и такъ поддерживать давной силы и ваги князѣвства Галицко-Володимирского, а рѣдъ князѣвъ Романовичѣвъ вымеръ (1324 р.) саме подъ таку пору, коли зъ одного боку Литва, а зъ другого Польша стали скуплятися въ одноцѣльный державы, а Галицко-Володимирске князѣвство подпадае водтакъ подъ власть сихъ сусѣднихъ державъ.

II. Русь подъ панованѣмъ Литвы и Польшѣ.

1. Гедыминъ засновуе могучу литовску державу.

Мы вже попереду згадували про першій початокъ Литовской державы (див. стор. 61). Одначе справдѣшнимъ основателемъ силы и могучости Литвы бувъ великій князь Гедыминъ. Онъ умѣвъ зобрати подъ своєю властію всѣ силы, потрібнѣ до борбы зъ сусѣдами, прилучивъ до Литвы багато рускихъ земель, и такъ утворивъ велику и могучу державу. Границѣ литовской державы забезпечивъ Гедыминъ землями и гѣрами, котрыхъ Литовцѣ вмѣли смѣло й хоробро боронити добрными и вправными вѣсками.

Литовскѣ вѣска змѣцнили ся наплывомъ новыхъ рускихъ силъ зъ забраныхъ рускихъ краѣвъ. Въ литовскихъ вѣскахъ служило теперъ багато военныхъ рускихъ дружинъ и рускихъ воеводѣвъ. Литовскѣ князѣ посылали Русинѣвъ навѣтъ у важныхъ справахъ до сусѣднихъ державъ. Яке значѣне мала руска народнѣсть

въ Литвѣ за Гедымина, бачимо зъ того, що заступникъ Руснопѣвъ въ Литвѣ, Давидъ, староста Городненскій, займає видне и значне становище побѣчь литовскихъ князѣвъ. Смѣлый и до всего емкій, хоробрый лицарь, бувъ Давидъ при Гедыминѣ першимъ по князю чоловѣкомъ. Князь вѣддавъ за Давида одну зъ дочокъ своихъ, надавъ ему окремый удѣлъ (Кривицку землю) и поручивъ ему найважнѣйшу литовску твердиню Городно. Коли Гедыминъ не выступавъ самъ въ походъ, вѣддававъ Давидови начальство надъ литовскими войсками, хочъ мавъ братѣвъ и сынѣвъ. Давидъ бувъ отже посередникомъ мѣжь народностію литовскою а рускою, зъ котрыхъ творила ся нова литовско-руська держава; жаль тѣлько, що за рано розставъ ся Давидъ зъ симъ свѣтомъ, убитый зрадливымъ способомъ. Яку вагу мала руска народнѣсть въ Литвѣ, бачимо и зъ того, що Гедыминъ писавъ ся „королемъ Литвы и Руси“, а лѣтописцѣ называютъ его державу великимъ князѣвствомъ литовскимъ, жмудскимъ и рускимъ“.

Сю перевагу надало Русинамъ надъ Литовцами прилучене новыхъ русскихъ земель до литовской державы. Ще Миндовгъ загорнувъ землю Полоцку и Кривицку вѣдъ рѣки Двины ажъ по Припеть, а Гедыминъ князѣвства Турѣвске и Пиньске на полудне ажъ по за рѣку Припеть и горвшій Дѣпро. Сынъ Гедымина, Любартъ, оженивъ ся зъ княжною Володимирско-Волинскою и доставъ яко вѣно князѣвство Луцке на Волини, а другій сынъ Ольгердъ, наслѣдивъ князѣвство Витебске по смерти своего тестя.

Такимъ способомъ двѣ третины великой державы литовско-русской заселювали Русины, а Литва вже за Гедымина стає сильнымъ осередкомъ, коло которого мали громадитись роздроблені и ослаблені рускіи силы.

Розпростерши значно границѣ Литвы, закладавъ Гедыминъ першій значнй гóроды и замки. Мѣжъ иншими, заложивъ вѣнъ Вильно, и тамъ перенѣсь свою столицю. Се мѣсто було такожь осередкомъ поганьскои вѣры Литовцѣвъ. Одначе побѣчь поганьскои вѣры мала и христіянська церква за Гедымина всяку свободу въ земляхъ рускихъ, щѣ належали до Литвы. Русны мали у Вильнѣ церкву святого Миколая. Майже всѣ сыны Гедыминовѣ були жонаті зъ рускими княжнами, христіянками, бо Гедыминъ зважавъ на те, щобы женитьбою або замужемъ своихъ дѣтей придбати для Литвы або яку землю сусѣдню, або союзъ зъ якою державою.

Добуті землѣ раздававъ Гедыминъ помѣжъ сыновѣ и братѣвъ яко удѣльнй князѣвства. Князѣ удѣльнй выбирали лише дачки вѣдъ своихъ пѣдданныхъ. За збраніи дачки наймали собѣ князѣ зъ помѣжъ пѣдданныхъ вѣйска и вѣдбивали напады татарскіи, а управу краю лишали народови. Рускіи громады вѣдотхнули отже свѣбоднѣйше пѣдъ властію Литвы. Вѣйска литовскихъ князѣвъ, приведеніи зъ Литвы и нанятіи въ рускихъ земляхъ, не були окремымъ станомъ, котрыи розширявъ бы свои права на шкоду народу. Вояки, нанятіи за грошѣ, були отже слугами князя, вѣдъ него зовсѣмъ залежnymi. Зъ рускихъ боярѣ небагато лишило ся въ рускихъ земляхъ, прилученыхъ до Литвы, бо многіи згинули пѣдчасъ нападѣвъ татарскихъ або переселили ся въ пшій стороны; они втратили свою власть надъ рускими громадами. Бояре були дальше людьми вѣльными, мали великіи добра, але мусѣли ставити ся до вѣйска князѣвъ литовскихъ, боронити замкѣвъ, вѣздити зъ письмами и давати въ потребѣ пѣдводы на розказъ князя. Такимъ способомъ стали бояре княжими слугами. Окромъ наемныхъ людей военныхъ и немногихъ боярѣ, были въ рускихъ краяхъ.

за литовскихъ князѣвъ вольнїи громадыне и невольники, якихъ ще давнѣйше поселили рускїи бояре. Громады дѣлали за литовскихъ князѣвъ давнїи свои права вѣчевїи, самїи управляли своими справами и судили ся пѣсля давнихъ звичаѣвъ на сходинахъ, а земля, на котрой они сидѣли, була ихъ власностю.

Але пѣдъ ту пору, коли Литва стає могучою державою, выступають на пѣвнѣчнѣмъ сходѣ Руси яко суперечники Литвы великїи князѣ Володимирско-Суздальскїи або Московскїи и заходжують ся коло того, щоби для себе загорнути рускїи землѣ.

2. Розрѣстъ великого князѣвства Московского.

Починъ до заснованя великого князѣвства Московского давъ Андрѣи Боголюбскїи, якъ вже мы попередуповѣли (стор. 34). Одначе властивимъ основателемъ князѣвства Московского бувъ князь Данило, сынъ князя Олександра Невского. Пѣдчасъ татарского лихолѣтя засѣвъ Данило въ мѣстѣ Москвѣ, котра ще була невеликимъ пригородомъ Суздальского мѣста Володимира. Князь Данило Олександровичъ, користуючись незгодою иншихъ удѣльныхъ князѣвъ въ Суздальщинѣ, зумѣвъ побѣдлити свой удѣлъ хитростю, насильствомъ и грабѣжами и такъ пѣднѣвъ Москву троха въ гору. Зъ того часу все вже сидѣли князѣ въ Москвѣ и она щѣ разъ бѣдлїшу здобувала собѣ вагу, а зъ пѣдмогою Татаръ, котрїи панували надъ Московщиною, Московскїи князѣ добивали ся могучости й силы. Татарва любила такихъ князѣвъ, щѣ знали пѣдлещиватись, корити ся и до землѣ чоломъ бити передъ ханомъ. Огже Московскїи князѣ, пѣдбитїи Татарями, пѣзнали добре ихъ вдачу и почали

підлещуванемъ та покѣрливостію добивати ся ласки у хана. Они разъ-у-разъ ѣздили зъ поклонами и дарами до хана, підплачували его порадинокѣвъ, доносили на другихъ князѣвъ, а себе выставляли найвѣрнѣйшими слугами ханскими и черезъ те вбивались у велику ласку татарского хана. Князь Иванъ, сынъ першого Московского князя Данила, такими хитрощами зъєднавъ собѣ превелику ласку Татары, очернивъ передъ ханомъ своихъ сусѣднихъ князѣвъ такъ, що Татарва помогла ему выгнати або й повбивати тыхъ князѣвъ, и вѣдала Иванови ихъ землѣ. Отгакъ, накликаючи Татарву, Московскій князь Иванъ разъ-у-разъ розширявъ границѣ своего князѣвства. Бажаючи піднести вагу Москвы, йшовъ князь Иванъ у всѣхъ своихъ змаганяхъ слѣдомъ Андрѣя Боголюбского. Вѣнъ поставивъ собѣ въ Москвѣ дворець, зъ часомъ славный Кремль, обвѣвъ его дубовыми стѣнами, переманивъ у Москву Кіевского митрополита Петра (родомъ Русина зъ Волинської землѣ), заманивавъ до себе богатыхъ бояръ зъ иншихъ князѣвствъ, а навѣтъ Татарамъ позволявъ селити ся въ Московскомъ князѣвствѣ, щобы показати свою прихильность до Татаръ. Зъ того часу почало багато Татаръ поселювати ся въ Московщинѣ. Они часто приймали християнску вѣру, споряднювали ся зъ корѣнними Москалями и черезъ те вѣйшло багато накорѣнку татарского въ московскій народъ, котрый вже раньше принявъ у себе чимало накорѣнку финьского або чудского. Опѣсля навѣтъ Московскій князь женили ся зъ Татарками, а познѣйшій царь Московскій Борисъ Годуновъ бувъ Татаринъ зъ роду. Татаре, хитрый народъ, любили брати ся до купецтва; отже якъ почали Татаре селити ся въ Московщинѣ, то тамъ розцвило купецтво, настали славный ярмарки. Слѣды татарского накорѣнку остали ся въ

московскѣмъ народѣ ще й доси. И нынѣ легко пѣзнати Москаля вже зъ самого лица: чоло плоске, носъ тупый, очи малы, пѣдъ очима выступающы шоки. Московскы купцы ще й сегодня звѣсны своими хитрощами, а московскы народы, подобно якъ колись и Татары, дуже слухняны для свого царя, и вважають его мало що не за одно зъ Богомъ, такъ якъ се було колись и у Татарѣ.

Московскы князѣ, загоряртаючи щоразъ больше землѣ для себе, заходили ся заразомъ знищити слѣды давной волѣ народной, а змѣцнити всѣма силами свою власть княжу. Они поубивали багато князѣвъ и знатныхъ людей, ограбовали мѣщанъ, не позволяли народови збиратись на вѣче, а велѣли слухати толькы княжихъ приказѣвъ, люто карали смертю всякого неслухняного и накладали на народъ великы дачкы, щобы збольшити княжу скарбону. Щобы надати Москвѣ ще большу вагу и зробити еѣ осередкомъ московского православія, перенѣсь князь Василь Дмитровичъ (1395 р.) чудотворный образъ Пр. Богородицы (выкраденый давнѣйше Андрѣемъ Боголюбскимъ зъ Вышгороду) зъ Володимира надъ рѣкою Клязмою до Москвы.

Такъ розросталось Московске князѣвство щоразъ ширше, сперину зъ пѣдмогою Татарѣ, а вѣдтакъ своими силами. Якже розлетѣлась Золота Орда внутрѣшними незгодами и усобицами, тодѣ вѣдказали ся Московскы князѣ платити дачкы татарскимъ ханамъ и стали самостѣйными князями. Они вже за татарщины звали ся великими князями, а опѣсля почали называти ся государями а вѣдтакъ царями.

Зъєднавши пѣдъ своєю рукою всю Московщину, звернули Московскы князѣ бачне око на сусѣдны рускы землѣ, за котрыми вытягали руки такожъ великы князѣ

литовскій. Тымъ то борше чи пѣзнѣйше Литва и Московщина мусѣли стати ворожо супротивъ себе, бути суперечниками.

3. Ольгердъ стае великимъ княземъ ЛИТОВСКИМЪ.

По смерти Гедимина опинилась Литва въ дуже трудномъ положеню, бо не було тамъ анѣ закономъ, анѣ звычайемъ постановлено, хто мае наслѣдити великокняжій престѣлъ. Одначе зъ той трудности вызволивъ Литву Гедиминѣвъ сынъ, Ольгердъ. Вѣнъ вызначавъ ся быстрымъ політичнымъ поглядомъ и великими военными здѣлностями. Всю свою увагу звернувъ Ольгердъ на справы руской народности, бо що до вѣры, звычайвъ и родинныхъ звязкѣвъ та поглядѣвъ бувъ вѣнъ справедливымъ Русинѣмъ. Ольгердъ рано вже охрестивъ ся, и оженивъ ся зъ Витебскою княжною, Марією, а по еи смерти, зъ Тверскою княжною, Уляною. Бѣльшу частину свого житя провѣвъ Ольгердъ на Руси, середь руского народу и пѣдъ впливомъ руской просвѣты. Зъ 12 его сынѣвъ хрестило ся 10 по грецкому обряду, а двѣ дочки Ольгердовѣ були такожь православны и вѣддали ся за рускихъ князѣвъ. Жѣнки и дѣти Ольгердовѣ визнавали свободно и голосно православному вѣру; въ Виленскѣмъ замку була придворна церква, въ котрой молилась княжа родина. На дворѣ княжѣмъ жили православны попы, а обѣ жѣнки Ольгерда були дуже побожны и ставили багату церковь.

Въ своѣй дѣяльности політичнѣй вѣддавъ ся Ольгердъ майже зовсѣмъ рускимъ справамъ. Вѣнъ майже подвоивъ число рускихъ земель, що належали до Литвы,

и надавъ рускѣй народности и просвѣтъ перевагу въ литовско-рускѣй державѣ. Русь була вже давно не тѣлько христiянська, але просвѣтою и наукою стояла геть-то выше дикон и майже зовсѣмъ поганьскои Литвы. Русь мала свое письмо, своихъ письменныхъ людей, свои книги и писанiя законы, отже не дивниця, що Русь, завоевана Литвою, духомъ перемогла Литву. Литовцѣ переняли вѣдѣ Русинѣвъ тогдѣшню руску мову книжну, руске письмо и руску просвѣту, христiянську вѣру, рускiй звичаѣ, словомъ Литовцѣ ставали справдѣшними Русинами. На княжѣмъ дворѣ литовскѣмъ, въ судахъ, на радахъ, всюды панувала руска мова и томѣ завоевана Русь дивила ся на литовскихъ князѣвъ не якъ на чужоземцѣвъ, а якъ на своихъ людей.

Въ Литвѣ завѣвъ Ольгердъ такiй ладъ, якiй бувъ на Руси за Володимира Великого. Вѣпнѣ признавъ права на князѣвства лише родинѣ Гедыминовѣй, а здобуваючи що разъ новiй рускiй землѣ, роздававъ ихъ помiжъ братѣвъ, сынѣвъ та своякѣвъ яко окремихъ удѣлы. Въ тыхъ удѣлахъ мали они княжити самостѣйно, а признавати лише зверхнѣсть великого князя, яко старшого въ родинѣ.

Зъ подмогою щирого брата свого Кейстута, засѣвъ Ольгердъ въ р. 1345 на великокняжѣмъ престолѣ литовскѣмъ и тодѣ стала така умова, що всѣ браты мають слухати Ольгерда яко великого князя и верховного розпорядника удѣлѣвъ.

Поладивши внутрѣшнiй справи державнiй, звертае Ольгердъ всю силу на справи заграничнiй. Першимъ такимъ дѣломъ була вѣйна зъ нѣмецкими хрестоносцями, зъ котрыми Литва межувала на заходѣ. Се були черцѣ (монахи), котрi на бѣлыхъ плащахъ носили пришитiй на груди чорнiй хресты, и томѣ звали ся хрестоносцями.

Хрестоносць були не тільки монахами, але й лицярями, одягали ся въ желѣзній шеломы, панцирѣ, носили щиты, мечѣ та ратища (списы), якъ усѣ тодѣшній военный люде. Они мали огнемъ и мечемъ навертати поганьскій народы на побережу Балтійского моря на хрестіянську вѣру, одначе подѣ покрывкою розширюваня хрестіянства простирали свою власть надѣ вольными ще народами. Отже й Литвѣ чимало дали ся въ тямку хрестоносць своими нападами, мордуючи та забираючи въ полонъ поганьскихъ Литовцьвѣ.

Майже 50 лѣтъ борувъ ся Кейстутъ зъ нѣмецкими хрестоносцями, але та вѣйна скѣнчила ся пораженемъ и ослабленемъ хрестоносцьвѣ. Ольгердъ являвъ ся тільки въ небезпечныхъ и важныхъ хвиляхъ на подмогу Кейстутови зъ рускими вѣйсками, а всю силу рускихъ земель, прилученыхъ до Литвы, обертавъ на розширене своєї державы. Ольгердъ бажавъ до Литвы прилучити тѣ рускій землѣ, щѣ припирали до литовскихъ межъ, а не подпали ще подѣ власть великихъ князьвѣ Московскихъ.

Передовсьмъ звернувъ Ольгердъ свою увагу на Великій Новгородъ и Псковъ, давній и богатій рускій державы, на повилчѣ вѣдѣ Литвы, щѣ задержали у себе давній ладъ вѣчевый чи громадскій, по своѣй воли выбирали собѣ князьвѣ, и томѣ звали ся республики або рѣчи посполитѣ. Одначе заходы Ольгерда въ тѣй сторонѣ були марнѣ, бо великій князь Московскій добили ся такого впливу надѣ Новгородомъ и Псковомъ, щѣ познѣйше ихъ зовсьмъ загорнули подѣ свою власть, а опсѣдъ и сусѣдне князьвѣство Тверске.

Щасливише повелось Ольгердови на схѣдѣ вѣдѣ Литвы розпростерти межѣ своєї державы. Князьвѣ Смоленскихъ зробивъ вѣнѣ своими подручниками, щѣ узна-

*

вали Ольгерда старшимъ княземъ, а Чернигѣвске и Сѣверске князѣвство, лѣвобѣчъ горѣшнього Днѣпра и по надъ Десною, загорнувъ вѣнъ и пороздѣлювавъ помѣжь свою родину.

4. Вѣйна Литвы зъ Польщею про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Галицка Русь переходить пѣдъ власть польского короля Казимира.

Зъ Андрѣемъ*), княземъ Галицко-Володимирскимъ, внукомъ Льва Даниловича, вымеръ 1324 р. рѣдъ Романовичѣвъ (стор. 75). Одначе про подѣѣ тогочаснй въ Галицко-Володимирскѣмъ князѣвствѣ маемо вельми неяснй и непевнй вѣсти. Найблизшимъ своякомъ (мабуть сестрѣнцемъ) останнього Галицко-Володимирского князя Андрѣя бувъ Болеславъ, сынъ Тройдена, князя мазовецкого. Вѣнъ мабуть выховувавъ ся на дворѣ Андрѣя, а бувши назначенымъ на наслѣдника престола, принявъ вѣру православу и дѣставъ имя Юрїя II. Та не довго княживъ сей Юрїй II. (Болеславъ Тройденовичъ). Вѣнъ вернувъ опѣсля зновъ до вѣры латиньскои, роздававъ высокй уряды Нѣмцямъ, Полякамъ та Чехамъ, бувъ вельми жорстокой для пѣдданыхъ, выбиравъ великй дачки и довѣвъ до того, що бояре строили его на Благовѣщенѣ 1340 року въ Володимирѣ.

Найблизнимъ своякомъ князѣвъ Романовичѣвъ бувъ Любартъ, сынъ великого князя литовского Гедымина, бо его жѣнка була дочкою князя Андрѣя чи Льва II. (ди-

---

*) Задля лекшого зрозумѣня исторїѣ Галицко-Володимирского князѣвства подаемо родовѣдъ князѣвъ Романовичѣвъ на слѣдуючѣй сторонѣ.

Родовѣдъ князѣвъ Романовичѣвъ.

Р о м а н ь Мстиславичъ † 1205, кн. Галицко-Володимирскій	
Данило кн. Галицкій † 1264.	Василько кн. Володим. † 1271
Левъ I. † 1301 Шварно † 1270 Мстиславъ	Романъ
кн. Галицкій кн. Гал. и Лит. кн. Луцкій	мужъ княгини австрійскои Тер-труды
Юрій I † 1316 кн. Галицко-Володимирскій	Володимиръ † 1289 кн. Володимирскій
Андрѣй кн. Володимир. Левъ II. Марія (дочка чн влучка) ско-Луцкій † 1324 кн. Луцкій за Тройденомъ кн. ма-зовецкимъ	Юрій II. † 1340 (жѣнка Гедыминівна).
Буша, дочка Андрѣя чн Льва II. жѣнка Любарта Гедыминівна	

вись на родоводъ Романовичѣвъ). Любарть ще за жита тестя дѣставъ бувъ яко вѣно землю Луцку, а по его смерти обнявъ подъ свою власть такожъ землю Володимирску. Колижъ бояре отруѣли князя Юрія II., выступивъ Любарть зъ правами до князѣвства Галицкого. Окромъ Любарта выступивъ зъ правами до спадщини Галицкого князѣвства такожъ Казимиръ, король польскій. Казимиръ выводивъ свои права вѣдси, що бувъ швагромъ останнього князя Галицкого *) и вважавъ себе своякомъ Романовичѣвъ, томú бажавъ загорнути не тѣлько землю Галицку и Володимирско-Волинську, але й иншій землѣ, щѣ колись належали до князѣвъ Романовичѣвъ и займали далеко бѣльшій простѣръ, якъ тодѣшня Польша. Зъ того почала ся довголѣтна вѣйна мѣжъ польскимъ королемъ Казимиромъ а Володимирскимъ княземъ Любартомъ, котрому помагавъ его братъ, великій князь литовскій Ольгердъ.

Въ саму провѣдну недѣлю 1340 р. выправивъ ся Казимиръ зъ невеликимъ, на борзѣ збранимъ войскомъ зъ Кракова на Галицку землю. Не йшовъ вѣнъ простою дорогою черезъ бѣльшій мѣста, лише лѣсами и манѣвцями, щѣбы не розбудити приспанихъ силъ руского народа, и не звернути на себе бачности рускихъ вѣводѣвъ, щѣ управляли окремишними волостями (округами) и гѣрдами. Такъ явивъ ся Казимиръ неспѣдвано подъ Львовомъ, здобувъ укрѣпленный монастирь святого Юрія, а щѣбы нагнати страху мѣсту Львову и замкненымъ въ нѣмъ боярамъ, vyrубавъ въ пень багато людей, щѣ

---

*) Кн Галицкій Юрій II. (Болеславъ Тройденевичъ) и Казимиръ, король польскій, поженили ся зъ дочками великого князя литовского, Гѣдымина.

зъ околицѣ повѣкали и схоронили ся въ монастыри при церквѣ святого Юрія и на кладовищи. Львовъ не бувъ такожь прилаженный на такой нападѣ, тому мѣщане по короткой облозѣ поддали ся Казимирови, забезпечивши собѣ жите, майно и свободу вѣры. Въ мѣстѣ вдобравъ Казимиръ приречене вѣрности и послуху, а управу мѣста лишивъ тодѣшньому намѣстникови. Водтакъ вернувъ вонъ до Кракова тою самою дорогою, забравши зъ деревляныхъ князѣвскихъ замковъ у Львовѣ багато скарбовъ. Сѣ замки спаливъ Казимиръ, щобы рускй бояре по єго вѣходѣ не збунтували ся и, укрьпившись въ тыхъ замкахъ, не могли єму опирати ся.

Пѣзнавши въ першѣмъ щасливѣмъ походѣ немѣчь и розладъ Галицкого князѣвства, выступивъ Казимиръ лѣтомъ 1340 р. саме по св. Иванѣ Хрестителю въ новый походъ. Теперъ пустивъ ся вонъ зъ великою военною силою простою дорогою черезъ бѣльшій мѣста и твердынѣ въ Галицку землю. Деякй мѣста поддали ся добровѣльно, иншй зновъ по довшѣй завзятой оборонѣ. Рускй бояре сподѣвали ся подмоги татарской и выступили такожь проти короля польского. Одначе въ ихъ роботѣ не було нѣ ладу, нѣ розумного проводу, отже й они поддали ся Казимирови, коли татарска подмога не наспѣла.

Такъ повело ся Казимирови здобути Перемышль, Любачѣвъ, Тустань*), Галичь, Теробовлю**) и посунутись ажъ до укрьпленого мѣста Кременця (недалеко нынѣшнихъ Бродѣвъ за кордономъ). У Львовѣ и въ иншихъ мѣстахъ здобурыхъ полишивъ Казимиръ для обезпеки свои власти нѣмецку залогу, одначе не вѣдби-

---

*) Нынѣ село Тустановичѣ въ Самбѣрщинѣ.

**) Нынѣ пазывають се мѣсто зъ польска Трембовля.

равъ давнымъ рускимъ достойникамъ урядовъ и задержавъ ихъ на дальше. Справы польскій покликали Казимира назадъ до Кракова.

Народъ рускій, втративши такъ несподѣвано свою самостойность, схаченувъ ся теперь и выступивъ до завзятой борбы, щобъ выдобути ся зъ подъ чужою власти. Проводырами руского народу, зворушеного противъ Казимира, выступаютъ два знатнїи лицарѣ: Данило (Данко) князь зъ Острога*), и Дмитро Детко (або Дашко) зъ Перемышля, „староста руской землѣ“. Данило бувъ потомкомъ князя Романа (наймолодшого зъ сынѣвъ короля Давила), а предкомъ славныхъ опѣсла на Руси князѣвъ Острогскихъ. Его приятель, Дмитро Детко, вховувавъ давнѣйше дѣти Галицко-русскихъ князѣвъ, а якъ вымеръ рѣдъ князѣвъ Романовичѣвъ, управлявъ Дмитро яко староста (намѣстникъ) Галицкою Русію. Пѣсля першого походу Казимира на Галицку Русь, задержавъ Дмитро лише Перемышль. Не маючи стѣлько силы, чтобы выперти Казимира зъ Галицкой Руси, оглянули ся тїи рускій лицарѣ за подмогую татарскою. Нѣчого въ томъ дивного, що тодѣшнїи Русины волѣли лучити ся зъ Татарами, котрїи колись то такъ страшно пустошили руску землю, якъ подлягати Польщи. Сила Татаръ була вже тодѣ значно ослабла, и они вже не були тодѣ страшнїи для Руси, а до того ще не мѣшали ся до справъ рускихъ, не тыкали руской вѣры, вдоволяючи ся лише дачкою. Инакше робивъ король польскїи, чтобы на Руси утвердити свою власть. Скоро лише Казимиръ загорнувъ Галицку Русь, забувъ про обѣцанку, дану

---

*) Мѣсто на Волини, гнѣздо славного опѣсла въ исторїи роду князѣвъ Острогскихъ.

пѣдчасъ першого наѣзду на Львѡвъ, а заводивъ новыи ладъ, новыи законы, заманювавъ на свою сторону рускыхъ бояръ и вельможъ высокими урядами и иншими выгодами. Бояре и вельможѣ покидали вѡдтакъ руску народность и предковску вѣру, а переходили на латиньску вѣру, котра що разъ бѡльше стала ширити ся на Галицкѡй Руси.

Татаре выступили зъ великою силою на Русь, пѡдбиту Казимиромъ, злучили ся зъ войскомъ рускыхъ бояръ, прогнали залогы Казимировѡи зъ рускыхъ мѣстъ, и загнали ся ажъ по Вислу та облягли Люблинъ, одначе Казимиръ змусивъ ихъ зъ вѡдтамъ уступити. Лѣтописи не подають бѡльше вѣстей про ту борбу зъ Казимиромъ, а згадують лише, що по вѡдходѣ Татаръ Дмитро Детко и рускѡи бояре помирили ся зъ Казимиромъ; одначе не знати, чи пѡддали ся ему, чи задержали самостѡйность.

Вѡдтакъ погодивъ ся Казимиръ (1347 р.) зъ Литвою на два роки и задержавъ лише землю Львѡвску и Черемыску, а землѣ Володимирска, Луцка, Белзка, Холмска и Берестейска лишили ся при литовскихъ князяхъ. Та ледво скѡнчивъ ся речинець мира, вѡдновивъ Казимиръ войну зъ Литвою 1349 р. Обѣ стороны вели войну сѣмъ лѣтъ зъ великимъ завзятемъ. Спершу була перевага на польскѡй сторонѣ. Казимиръ завоювавъ усю Волянску землю окрѡмъ Холма. Одначе въ Польщи пѡдняло духовенство суперечки зъ Казимиромъ. Литовскѡи князь Любарть и Кейстуть покорыстували ся тымъ замѣшанемъ въ Польщи, прогнали польскѡи залогы зъ Волини, зруйнували замки, котрѡи почавъ ставити Казимиръ, и загнали ся въ своѡмъ походѣ ажъ въ Польшу. Казимиръ утративъ всѣ рускѡи займища и мусѣвъ на ново зачинати завоѡване Волини. Тутъ ставъ ему въ

пригодъ Папа Римскій, назначивши десятину зъ церковныхъ приходѣвъ одного року на войну зъ „поганами и шизматиками“ (якъ называе въ своѣмъ письмѣ Литовцѣвъ и Русинѣвъ). Тодъ Казимиръ зробивъ умову зъ своимъ сестрѣнцемъ Людвигомъ, королемъ угорскимъ. Людикъ зрѣкъ ся Галицкои Руси въ корысть Казимира, одначе вымовивъ собѣ, що вѣнъ и его наслѣдники мають право выкупити Галицку Русь вѣдъ наслѣдникѣвъ Казимировыхъ за 100.000 золотыхъ. Колижъ Казимиръ не лишивъ бы мужеского потомка, тодъ Галицка Русь и Польша дѣстануть ся яко спадщина королеви угорскому. Забезпечивши собѣ такимъ способомъ спадщину Галицкои Руси, мусѣвъ король угорскій дати Казимирови збройну помѣчь, щобы вѣдорвати сю спадщину зъ пѣдъ власти Литвы. Але й Ольгердъ оглянувъ ся за пѣдмогою и злучивъ ся зъ подѣльскими Татарами. Спершу взявъ бувъ верхъ Казимиръ, и не тѣлько завоювавъ Волинь, але й пѣймавъ Кейстуга. а Любарть такожъ мало що не попавъ ся въ неволю. Колижъ войско угорске вернуло домѣвъ, а Кейстугъ утѣкъ зъ неволѣ и спѣльно зъ Ольгердомъ почавъ нову войну зъ Казимиромъ, повернуло ся щасте въ ихъ сторону. Литовцѣ выперли польскій залогы зъ Волини и загнали ся ажъ въ Польшу, а Любарть занявъ Галичь, одначе мусѣвъ зъ вѣдтамъ уступати. Опѣсля не находимо въ лѣтописяхъ вѣстей про дальшій походы военный; мабутъ Ольгердъ зновъ помиривъ ся зъ Казимиромъ. Знаємо тѣлько, що Литовцѣ задержали тѣ саміи землѣ, якіи мали передъ сею войною, а Казимиръ взявъ лише Львѣвску землю и обовязавъ ся татарскимъ ханамъ платити рѣчну дачку, отже узнавъ тымъ верховну власть Татаръ надъ Львѣвскою землею.

Новый походъ Казимира въ р. 1366 закончивъ

справу въ корысть польского короля. Ольгердъ мустьвъ помирити ся зъ Казимиромъ на такихъ умовахъ : Казимиръ зрѣкъ ся Луцкой и Берестейской землѣ ; Белзку и Холмску землю дѣставъ до смерти Юрій Наримунтовичъ (Ольгердовъ братанецъ), а Володимиръ и Кременецъ дѣставъ князь Олександръ Коріатовичъ (Ольгердовъ братанецъ) ; владѣльцемъ Луцкой землѣ лишивъ ся Любарть. Всѣ три князь литовскій признали короля Казимира своимъ зверхникомъ.

Одначе ся умова не полагодила ще суперечки мѣжь Польщею а Литвою про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства, а по смерти Казимира розгорѣла ся нова завзята война.

5. Казимиръ вводитъ новый ладъ въ завоеваной Галицкой Руси.

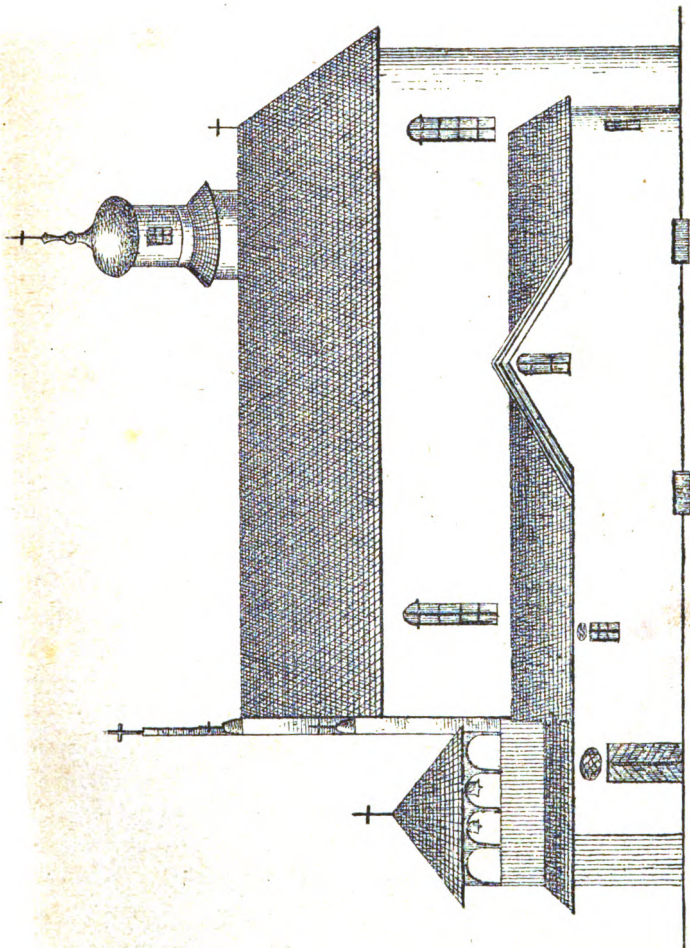
Землѣ, вѣдступленій Казмирови литовскими князями, простирали ся на схѣдъ по рѣку Сереть, на захѣдъ по Вислоку, на полудне по Карпаты, а на пѣвночи опирали ся о Володимирске князѣвство и Польсе. Та не тѣлько своимъ просторомъ була Галицка Русь для малои ще тодѣ Польщѣ добрымъ здобуткомъ. Край нашъ славивъ ся, якъ мы попереду (стор. 49) згадували, доброю, плодородною землею. Напады Татаръ подъ проводомъ Батяя опустошили вправдѣ и вылюднили Галицку Русь, одначе небавомъ пѣсля татарского погрому Галицка и Волянська земля зновъ доволѣ густо заселила ся. Король Данило и его братъ Василько, та ихъ сыны Левъ и Володимиръ завели зновъ ладъ въ тыхъ земляхъ, и забезпечили ихъ границѣ. Такъ окрѣмъ Львова и давной княжон столицѣ Галича та старинныхъ княжихъ

мѣсть Перемышля и Теробовлѣ, були значнїи мѣста въ завоеваной Казимиромъ Галицкой Руси якъ: Сянокъ, Ряснѣвъ, Ярославъ, Любачѣвъ, Городокъ, Щирецъ, Старый Самборъ (нынѣ Старе Мѣсто), Тустань (нынѣ село Тустановичѣ), Тысьменица, Коропецъ (нынѣ село), Рогатинъ, Коломыя и иншїи. Одначе тѣ мѣста не були обезпеченїи твердыми камѣнными стѣнами (мурами) и вежами, якъ то бувало въ иншихъ тогдѣшнихъ державахъ заходныхъ, лише по большой части були обведенїи земляными окопани и укрѣпленїи деревянными стѣнами та замками. Такъ само церкви та монастырѣ ставлено тодѣ наибольше зъ дерева; мурована була лише церква Пр. Богородицѣ въ Галичи (мабуть зъ часѣвъ Володимирка), вежа давного монастыря руского въ Спасѣ (въ Самборщинѣ) и церковца въ Лавровѣ, де хоронили тѣла рускихъ князѣвъ.

Завоювавши Галицку Русь, подумавъ Казимиръ завчасу, щобы собѣ тутъ забезпечити пановане на будущину. Тому на мѣсци давныхъ деревяныхъ замчищъ ставивъ вѣнъ мурованїи зъ камѣня и паленыхъ цеголь новїи замки, костелы, обводивъ мѣста и замки мурованными стѣнами, валами и глубокими ровами (н. пр. у Львовѣ, Перемышли, Сяноку, Любачевѣ, Теробовли, Галичи и Тустанї).

Казимиръ бажавъ такожь завоевану Русь тѣснѣйше злучити зъ Польщею, а именно мѣста рускїи звязати зъ Польщею купецкими корыстями и выгодами. Казимиръ вѣдновивъ тому купецкїи умовы зъ сусѣдними державами, вѣдки купцѣ присылали свои товары до головныхъ рускихъ мѣсть. Деякимъ рускимъ мѣстамъ (Львову, Сяноку, Рясшеву и Коломыѣ) надавъ Казимиръ нѣмецке право, зване магдебурскимъ. Право магдебурске списане въ Нѣмеччинѣ, дѣстало ся и до Польщѣ и признавало мѣстамъ

ЦЕРКВА ПР. БОГОРОДИЦѢ ВЪ ГАЛИЦИ.

самоуправу (автономію) и незалежність. Нимъ користували ся лише мѣщане, поселені серед мѣських муровъ, и були вызволені зъ пдѣ власти и суду королѣвських урядниківъ и судівъ. Мѣстами управляла выбрана на зборахъ мѣщанъ рада громадска, въ котрій засѣдавъ бурмістръ зъ радными; лава, зложена зъ выбранихъ 12 судівъ, судила справи кримінальнй, присуджувала кары, а рада виконувала сі кары. Вдѣ засуду лавы можна було вдѣкликуватись до верховного суду въ Краковѣ. Вдѣ засуду верховного суду можна було вдѣкликуватись ще до короля, котрый для такихъ справъ именовавъ 6 судівъ зъ 6 польскихъ мѣщъ. Ті суді рѣшали справу въ останній инстанціи. Надаючи маґдебурске право, зивъъ Казимиръ давній рускій уставы, однакъ лишивъ волю кождому мѣщанинови вдѣкликувати ся до права маґдебурского або до свого народного права. Мѣста, надѣлені лѣсами або зарослыми просторами, часто вызволявъ король вдѣ дачки на якийсь часть, а ті заросты казавъ корчувати и обертати на пасовиска або рѣлю. Такимъ способомъ приманювавъ Казимиръ зъ далекихъ краѣвъ людей, котрі заселювали рускій мѣста. Окромъ Вѣрменъ, Сарациновъ, Татаръ и Жидовъ, котрі по часті вже за рускихъ князѣвъ жили у Львовѣ, наплывае сюды багато Нѣмцѣвъ и збогачуе ся надаными землями та купецкими корыстями. Помѣжъ Русиновъ втискають ся чужі люде, а зъ ними й чужа вѣра, чужі звычаѣ.

Однакѣ Галицка Русь зразу не втратила зовсѣмъ свои самоуправи, не була цѣлкомъ зрѣвнана зъ иншими краями Польщѣ, значить, не стала зразу польскою провинціею, а задержала по часті давній рускій ладъ ажъ до року 1432. Краєвымъ начальникомъ бувъ староста руской землѣ (а не воєвода, якъ се

бувало по інших польських землях). По більших руских мѣстахъ лишили ся зъ часовъ рускихъ князѣвъ рускій уряды. Мѣжъ людностію Галицкою Руси находимо боярѣ, котрї орудували державними земскими добрами, одначе лише землею, а не людьми, бо селяне були людьми вольными. За землю селяне платили або вѣдрабляли боярамъ та дѣдичамъ, бо були ще й дѣдичѣ, властителѣ більшихъ дѣбрѣ, одначе не мали назвы боярѣ. Були ще священники, мѣщане, дяки (се значить писарѣ, щѣ списували урядовї письма — грамоты) и бортники (пасѣчники).

Казимирѣ не забувавъ про пѣдмогу, яку ему вѣ борбѣ зъ Литвою подававъ Папа Римскїй. Бажаючи вѣдчатись за ту пѣдмогу, король польскїй пильно дбавъ про розширене латиньскої (римско-католицкої) вѣры вѣ завоєванѣй Руси, и тымъ змѣцнявъ тутъ свое пановане. Русини, приймаючи латиньску вѣру, покидали рускій звичаѣ, руску мову и народнѣсть и вѣдчужували ся вѣдъ своихъ братѣвъ, щѣ дѣстали ся пѣдъ власть Литвы. Багато рускихъ вельможѣ, заманеныхъ свѣтлостію польского трону, великими почестями и высокими урядами, приймало латиньску вѣру. Не дивниця, щѣ багато Русинѣвъ такимъ способомъ покинуло свою предкѣвску вѣру и руску народнѣсть и стали Поляками.

Вѣ розширюваню латиньскої вѣры на Руси помагавъ Казимирови великїй розстрѣй, якїй тодѣ повставъ у рускѣй церквѣ. Коли на Руси заведено христїянство, бувъ головою рускої церкви митрополїтѣ вѣ Києвѣ, котрїй слухавъ Царгородского патрїярха, яко верховного начальника грецкої церкви, а патрїархъ узнававъ ще тодѣ головою церкви Папу Римского. Митрополїтѣ Києвскому пѣдлагали всѣ рускї епископы (владыки) и духовенство. Пѣсля страшныхъ нападѣвъ татарскихъ

перенѣсь ся рускій митрополіть далеко на півночь, спершу до Володимира надъ рѣкою Клязмою (1299 р.), а вѣдтакъ до Москвы (1325 р.), що стала столицею великого князѣвства Московского. Задля того сему митрополіть ненаручно було наглядати вѣддаленій рускій землѣ, що належали почасті до Литвы а почасті до Польщѣ. Ще бѣльше спіяла въ тѣй справѣ митрополіта неприязнь мѣжь князями Литовскими и Московскими. Тымъ способомъ наставъ въ рускій церквѣ такій розстрѣй, що вѣра латиньска могла собѣ здобути цѣлкомъ перевагу въ Галицкій Руси. Ледви бо Казимиръ змѣцнивъ своє пановане въ Галицко-рускій землі, то ставъ вѣнъ вѣдбирати церкви Русинамъ и перемѣнявъ на латиньскій костелы*). Побѣчь рускихъ епископствъ въ Галичи, Перемышли, Холмѣ и Володимирѣ засновуе Казимиръ латиньскій епископства, а въ Галичи навѣтъ архиепископство. Рускій вельможѣ и бояре, бачивши такій рострѣй въ рускій церквѣ, бажали, щобы „вѣра руска не загинула и не була въ порузѣ“, и домагали ся установленя окремого митрополіта для Галицкои Руси. Казимиръ признавъ потребу руского народу и пѣсля руского звичаю вразѣ зъ рускими князями (що мали тутъ свои удѣлы ще зъ часѣвъ самостѣйности Галицко-Володимирского князѣвства), зъ боярами и духовенствомъ выбрали на соборѣ епископа Антонія Галицкимъ митрополітомъ. Сего выбраного митрополіта Антонія посилае король польскій зъ письмомъ до патріярха Царгородского, щобъ его настановивъ Галицкимъ митро-

---

*) Такъ на примѣръ назначивъ Казимиръ церкву Пр. Богородицѣ у Львовѣ на костелъ, пѣзнѣйше катедру латиньского архиепископа.

політомъ. Одначе Казимиръ вже не дождавъ ся сего, бо ажъ по его смерти патріархъ постановивъ Антонія грамотою зъ 1371 р. митрополітомъ Галицкимъ и підчинивъ ему всѣ рускій епархіѣ (области, щбъ підлягають єпископамъ), які були підъ властію польского короля.

6. Прилученє Киѣвщины и Подѣля до Литвы.

Прилучивши до Литвы князѣвства Смоленське, Чернигѣвське и Сѣверське, звернувъ ся Ольгердъ до полуднево рускихъ земель. Киѣвщина и Подѣля були все ще залежнїи вѣдъ татарскихъ ханѣвъ Золотои Орды. Одначе около 1350 р. татарскій ханы не мали вже давнои силы и такои власти надъ полудневими рускими землями, якъ давнѣйше, и томú звали ся лише зверхниками тыхъ земель. Въ Золотой Орды почавъ ся внутрѣшній розладъ, а потужна и страшна колись держава татарска почала роздроблюватись и слабнути. Въ рѣжныхъ татарскихъ земляхъ (улусахъ) появляются ся незалежнїи татарскїи, або й мѣсцевїи рускїи князѣ. Те саме мусѣло стати ся и зъ найдалѣйшими захѣдними улусами татарскими: землею Киѣвскою и Подѣльскою.

Киѣвське князѣвство було такъ само залежне вѣдъ Орды, якъ и иншїи рускїи князѣвства, підчиненїи Татарамъ. Татарскїи урядники (баскаки) выбирали тамъ дачки (татарщину), або князѣ мусѣли давати дружину ханови на военнїи походы. Одначе Татаре не мѣшали ся до внутрѣшнього ладу рускихъ земель. Але князѣ мусѣли ѣздити до хана, возити подарунки ханьскимъ любимцямъ та жѣнкамъ, и выпрошувати вѣдъ хана грамоты (ярлики), котрыми ханъ потверджувавъ князѣвъ. Такъ

и Київщиною, управляли рускій князь, котрї дбавали грамоты (ярлики) на се князѣвство зъ Орды. Лѣтописецъ згадує, що въ р. 1331 княживъ въ Київскій землі якийсь князь Федоръ, залежный вѣдъ татарского баскака.

Іншій були вѣдносины Подѣля до татарской Орды. Вже въ тыхъ давныхъ часахъ, коли на Русї панували першї рускій князь, сидѣли на Подѣлю племена Угличѣвъ и Тиверцѣвъ и Подѣле не належало до великихъ князѣвъ Київскихъ. Ажъ Галицкїй князь розпростерли въ сю сторону свою власть и прилучили до своєї державы невелику частину Подѣля, щѣ тодѣ ще звало ся Понизє. Князь Данило Галицкїй звернувъ бачнѣсть на велику вагу Понизя, одначе татарскїй нападъ перебивъ єго заходы, щѣбы цѣле Понизє подгортити подъ свою власть. Незалежна часть Понизя надъ долѣннимъ Днѣстромъ поддала ся Татарамъ, а небавомъ и та частина, щѣ належала до Галицкихъ князѣвъ. Такимъ способомъ власть татарскихъ ханѣвъ змѣцнилася на Понизю, зъ котрого повставъ просторїй улусъ (удѣль), званїй вѣдъ 14-го столѣтя Подѣлемъ.

Заволодѣвши Подѣлемъ, обложили Татарє людей даниною, котру збирали атаманы, начальники округѣвъ, щѣ мали по кѣльканайцятъ сѣль, осадъ и хуторѣвъ, а збрану дачку вѣддавали татарскимъ баскакамъ. Верховну власть надъ Подѣлемъ мали татарскїй темники (начальники десяти тысячного вѣйска татарского), щѣ кочували мабутъ въ степовѣй смузѣ Подѣля. Они не змѣняли своихъ кочовищъ, не покидали Подѣля та не переходили въ иншї степы такъ, якъ то робили иншї племена татарскїй Власть подѣльскихъ темникѣвъ татарскихъ переходила зъ батька на сына. Татарє, щѣ сидѣли на Подѣлю, обходили ся по людски зъ мешканцями

Подбля и за ихъ приводомъ взяли ся навѣтъ управляти рѣлю.

Въ половинѣ 14-го столѣтя (около 1350 р.) ослабла власть хана Золотои Орды а подольскій Татаре вѣд-рываютъ ся зъ пѣдъ его зверхности и выступаютъ пѣдъ незалежными начальниками. Начальники подольскихъ Татаръ давали навѣтъ пѣдмогу воѣнну Ольгердови, якъ мы вже (стор. 90) згадували, въ его борбѣ зъ Польщею о Галицку спадщину, бо король польскій Казимиръ выступивъ зъ правами до Подбля, яко давного удѣлу Галицкихъ князѣвъ. Ольгердъ зробивъ 1351 р. союзъ зъ подольскими Татарами, вѣддавъ имъ Подбле, котре Казимиръ уважавъ своєю землею, и разомъ зъ ними пу-стошивъ рускій землѣ, забрапъ Казимиромъ. Одначе въ р. 1356 выправляе Казимиръ до татарскихъ владѣль-цѣвъ послѣвъ зъ подарунками, щѣбъ ихъ перетягнути на себѣ бѣкъ и справдѣ Татаре обѣцали ему дати пѣд-могу проти Литвы.

Ся непевнѣсть подольскихъ Татаръ дала мабутъ Ольгердови причину до воѣны. Въ р 1362 побивъ Ольгердъ князѣвъ татарскихъ на берегахъ рѣчки Синьои Воды (нынѣшньої Синюхи, щѣбъ вливае ся до рѣчки Бога). Остатки розбитои Орды татарскои переселились то въ Крымъ, то въ Добручу (при устю Дунаю), а Подбле перейшло пѣдъ власть Литовцѣвъ. Подбле тогдѣшне зай-мало широкой простѣръ лѣвобѣчь Днѣстра, вѣдъ Серета Днѣстрового ажъ по Чорне море, порѣче Бога и край правобѣчь Днѣпра вѣдъ рѣчки Роси ажъ по Чорне море. Подбле будо зъ усѣхъ пѣдлудневорускихъ земель най-люднѣйшимъ краемъ, и тому ранше всѣхъ стало у себе заводити внутрѣшній ладъ.

Пѣсля завоеваня Подбля мусѣла и Кивѣщина при-знати надъ собою власть великого князя литовского,

*

котрого держава окружала Київщину зо всѣхъ сторѣнь. Ольгердъ занявъ Київъ безъ борбы, усунувъ тамъ князя Федора, що признававъ надъ собою власть татарской Орды и вѣддавъ Київъ подъ управу сынови своему Володимирови *). Вѣдъ сына сего Володимира, Александра або Омелька, Ольгердового внука, починае ся новый рѣдъ княжій Омельковичѣвъ, що княживъ у Києвѣ бѣльшь сто лѣтъ, а подъ ихъ панованемъ зновъ процвѣтала Київска земля.

Простору землю подѣльску давъ Ольгердъ яко удѣльне князѣвство своимъ чотыромъ братанцямъ, сынамъ Коріята. Князь Коріятовичъ оперли ся на мѣстеву руску люднѣсть, завели приязнь зъ подѣльскими атаманами и почали ставити крѣпости въ Смотричи, Бакотѣ, Каменци, щобъ ту землю захистити вѣдъ чужихъ наѣздѣвъ.

Такожь и иншій рускій землѣ, прилученій до Литвы, пороздававъ Ольгердъ своякамъ, вѣдъ котрыхъ пошли славнй опѣсла на Русі роды княжій. Въ пѣвнѣчной сторѣнь Волини дѣставъ удѣль Федоръ Ольгердовичъ, голова княжои родини Сангушкѣвъ; потомки Корибута Дмитра Ольгердовича (голови княжихъ рѣдѣвъ Вишневецкихъ, Заславскихъ, Корецкихъ и Ружинскихъ) утвердили ся въ полудневѣй Волини, а такожь въ Київщинѣ по обохъ берегахъ Днѣпра, на полудни Києва. У Володимирѣ Волинскѣмъ и въ Луцку княживъ вже зъ давнѣйшихъ часѣвъ, якъ знаемо (стор. 86.), Любартъ, Ольгердѣвъ братъ, а по нѣмъ его сынъ Федоръ **). Василь и Ан-

*) Для лѣпшого перегляду подаемо на слѣдуючѣй сторѣнь рѣдѣвъ князѣвъ Гедыминовичѣвъ

***) Федоръ Любартовичъ оснувавъ и вывѣнувавъ въ р. 1400 монастырь Василянскій въ Уневѣ, въ Золѣчѣвщинѣ.

Литовскій князь зъ Гедыминового роду *).

Гедыминъ (1316—1341) вел. кн. лит.	
Ольгердъ (1345-1377) в. кн. лит.	Кейстутъ † 1381 Любаргъ Коригъ Альдона жѣнка жѣнка Ка- Болесла-
1: жѣнка Марія Витебека	Улана Тверска
Дмитро Володи-миръ кн. Кибъ.	Скир- Овидри-гайло (1377) в. кн. лит. Жигмонтъ (1392-1430) (1432-1440) зимира В. ва Трой-гор. поль. деновича.
Олекси-деръ (Омелько)	Володиславъ Варненскій (1434-1444) в. кн. лит. Казимиръ Ягайловичъ (1440) кор. поль. (1447-1492) в. кн. лит.

Ягъ Ольбрахтъ кор. поль. (1492-1501)	Олександръ вел. кн. лит. (1492) кор. поль. (1501-1506)	Жигмонтъ I. Старый в. кн. (1506-1548)
		Жигмонтъ II. Августъ в. кн. лит. и кор. поль. (1548-1572)

*) Родовѣдъ сей не есть полный и не выказуе всего потомства Гедыминового роду, лише тѣхъ членовъ, про котрыхъ е згадка въ исторіи Руси. — в. кн. лит. значигъ великій князь литовскій, кор. поль. — король польскій.

дрвй Олъгердовичъ (сыны Олъгердовй) дбстали удѣлы въ Сѣверщинѣ а Константинъ Олъгердовичъ (голова княжого роду Чарторыйскихъ) дбставъ Черниговъ и Чарторую (на Волыни).

7. Галицка Русь подъ властію Угровъ. Смерть Олъгерда.

По смерти польского короля Казимира Великого († 1370) дбсталась Польша (на основѣ попередвйоу umowy зъ польскими и угорскими панами) его сестрѣнцви Людвикови, королеви угорскому. Король Людвикъ надавъ Галицку Русь збмченому князеви Володиславови Опольскому, котрый бувъ внукомъ Казимира Великого по сестрѣ. Володиславъ бувъ чужинецъ и яко католикъ надававъ уряды чужинцямъ католикамаъ, и пильно дбавъ про розширене католицкои вѣры на Руси. Управу Польшѣ лишивъ король Людвикъ своѣй матери и додавъ їй прибѣчну раду, зложеноу зъ панѣвъ и духовныхъ польскихъ. Одначе королева мати не умѣла вдержати ладу въ Польши и зъ того повстала домашна ворохобня.

Симъ розладомъ въ Польши покорыстувались литовскій князь и розпочали новй напады на Польшу. Розгорѣлась на ново война мѣжь Литвою и Польщею и тягнула ся кѣлька лѣтъ. Доперва въ р. 1377 помиривъ ся король польскій и угорскій Людвикъ зъ Олъгердомъ и симъ закѣнчила ся довголѣтна суперечка про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Литва дбстала землѣ: Берестейску, Володимир-

ску и Луцку, а Польщи припала земля Холмска и Белзка *).

Въ томъ-же роцѣ 1377. умеръ великій князь Ольгердъ, розпростерши широко займища литовской державы вѣдъ Балтійского моря до Чорного въ одну сторону, а въ другу вѣдъ рѣкъ Угры и Оки **) ажъ по рѣку Бугъ. На томъ великомъ просторѣ, заселеномъ Русинами, ледви можна було добачити малый закутокъ державы, заселеный литовскимъ племенемъ (ледво десята частина литовской державы), що утворило сей осередокъ, коло которого мало-по-малу злучили ся всѣ полудневй и заходнй рускй землѣ (князѣвство Смоленске, Сѣверске, Чернигѣвске, Киѣвске, Волинске и Подѣле). Руска народнѣсть значно переважала въ Ольгердовѣй державѣ народнѣсть литовску такъ що до числа, якъ и що до простору земель, якй заселювала. Тай просвѣтою стояли Русины выше Литовцѣвъ, и тому на Литвѣ ширила ся руска вѣра и мова, рускй звычай. Такимъ способомъ велике князѣвство литовске стало за Ольгерда справдѣ князѣвствомъ рускимъ.

Спѣльнѣсть вѣры и мовы тягнула такожъ Галицку Русь до тыхъ краѣвъ, що належали до Литвы, де руска народнѣсть мала таку вагу. Русины, завоеванй Казимиромъ, не могли освонти ся зъ новымъ ладомъ, якйй вѣнь позаводивъ въ Галицкѣй Руси, тымъ бѣльше, що той ладъ не бувъ прихильный рускѣй вѣрѣ и народно-

---

*) Землю Белзку мавъ задержати досмертно братанецъ Ольгердовъ, Юрій Наримунтовичъ, яко залежный князь вѣдъ Польщѣ, а по его смерти дѣстало ся князѣвство Белзке мазовецкимъ (польскимъ) князямъ.

**) Угра плыве до Оки, а Ока вливае ся до Волги.

сти. Отже коли Литовцѣ виперли Поляковъ зъ Воьлини, тодѣ й вѣ Галицкѣй землѣ пѣдняли ся Русины противъ новому ладови. Багато католикѣвъ вѣдступило вѣдъ римскои церкви, не стало нѣ душпастырѣвъ, нѣ костелѣвъ, нѣ доходѣвъ, котрыми Казимиръ ихъ вьвѣнчувавъ, лише мале число людей на Руси лишило ся при вѣрѣ католицкѣй. Король Людвикъ и князь Володиславъ Опольскѣй постановили позаходитись, щобы зновъ завести и змѣцнити католицку вѣру на Галицкѣй Руси. Папа Григорій установивъ латиньскѣй епископства вѣ Перемышли, Володимирѣ и Холмѣ (котрѣ вже давнѣйше були основанѣ, але не введенѣ), а епископство вѣ Галичи пѣдвѣсь Папа до значеня митрополѣй. Князь Володиславъ Опольскѣй вьвѣнчувавъ латиньску митрополию Галицку доходами зъ рускихъ мѣсть, а крѣмъ того надавъ стѣй митрополию и латиньскимъ епископствамъ деякѣ дѣбра рускихъ епископѣвъ *). Латиньскѣй монахи Францѣйскане и Доминикане розвинули живу дѣяльнѣсть вѣ розширюваню католицкои вѣры межѣ Русинами, и не обмежали ся лише на Русь Галицку, але сягали навѣть вѣ землю Воьльнску, де княживъ Любартъ.

Розширюване латиньскои вѣры вѣ Галицкѣй Руси, надаване чужоземцямъ рускихъ земель и высокихъ урядѣвъ не могло припасти до вподобы Русинамъ, а особливо рускимъ боярамъ. Тому входили они неустанно вѣ змовы зъ Татарамѣ й Литовцямѣ, и пѣдмагали ихъ напады на Галицку Русь. Володиславъ Опольскѣй, по-

---

*) Вѣ р. 1414 перенесено латиньске архіепископство зъ Галичи до Львова и вѣддано архіепископови руску церкву на катедру; такъ само вѣ Перемышли перероблено латиньску катедру зъ рускои церкви.

бачивши, що годъ буде удержатись въ Галицкѣй Руси при безнастанныхъ нападахъ Литовцѣвъ, зрѣкъ ся 1379 року Галицко-Львовскои землѣ и замѣнявъ еѣ за польскій землѣ. Вертаючи въ Польшу, забравъ зъ собою Володиславъ Опольскій и перенѣсь до Ченстоховы зъ Белзкои церкви чудотворный образъ Пр. Богородицѣ, котрый пѣсла переказу зъ ишшими подарунками доставъ зъ Грециѣ за царѣвною Анною князь Володимиръ Великій. Зъ мѣсть уступила залога Володислава Опольского, а Галицка Русь перейшла пѣдъ власть короля Людвика и була пѣдъ панованемъ угорскимъ сѣмъ лѣтъ.

Людвикъ дбавъ лише про свое королѣвство угорске, а для Галицкои Руси не вѣявъ нѣчого доброго. Галицкою Русію управляли старосты и верховный воевода угорскій въ Галичи. По смерти Людвика*) (1382 р) зновъ выкликали Литовцѣ зворушене въ Галицкѣй Руси. Ревнїи прихильники православнои вѣры выступили смѣлѣйше, якъ передъ тымъ, а епископы латиньскїи мусѣли уступити. Въ латиньскѣй катедрѣ (въ костелѣ архиепископа) въ Галичи и въ иншихъ костелахъ перестали вѣдправляти службу Божу, а Русины повѣдбирали дѣбра, якї Володиславъ Опольскій надавъ латиньскѣй митрополїи въ Галичи, и заборонили латиньскимъ архиепископамъ побирати назначенїи имъ доходы зъ рускихъ мѣсть и земель. Ажъ въ кѣлька лѣтъ опѣсля постаравъ ся Папа, щобы латиньскимъ владыкамъ зновъ вѣддано ихъ костелы и дѣбра.

---

*) По смерти Людвика правила въ Галицкѣй Руси его дочка Марїа (1382 — 1387).

8. Ягайло великимъ княземъ литовскимъ и королемъ польскимъ. Галицка Русь, Молдавія и Бесарабія переходять підъ власть Польщѣ.

Великій князь литовскій Ольгердъ назначивъ своимъ наслѣдникомъ Ягайла, старшого сына своего и Уляны, княгини Тверской. Литовска держава булабъ и дальше збстала рускою, якою була за Ольгерда, коли бъ Ягайло бувъ не одруживъ ся зъ польскою королевою Ядвигою, щб по смерти батька своего, короля угорского Людвиѣа, засѣла на престолѣ польскомъ. Ягайло, выхованый въ православной вѣрѣ (мавъ имя Якова), принявъ вѣру католицку и имя Володислава, та зъобовязавъ ся на вернути Литовцѣвъ до католицкой вѣры. Литовцѣ зъобовязались слухати короля польского яко своего верховного владѣльца, стояти разомъ зъ Польщею въ борбѣ противъ спбльныхъ вороговъ и нѣчого не починати, що бы супротивляло ся добру польской державы. Мабуть и королева польска зъобовязала ся, стояти проти спбльного врага и не дѣяти нѣчого противного литовской державѣ.

Такимъ способомъ Литва и Русь, подчинена Литвѣ, були злучені зъ Польщею подъ однимъ владѣльцемъ, а Ягайло писавъ ся зъ того часу „королемъ польскимъ, верховнымъ княземъ литовскимъ и дѣдичемъ Руси“.

Простора часть литовской Руси намагала ся теперь вбдбратись зъ подъ власти Ягайла, котрый, принявши латинську вѣру, втративъ право до Руси, якъ думали Русины. Одначе Ягайло по кровавомъ бою привернувъ супокбй.

Въ роцѣ 1387 выправила ся Ядвиѣа на Галицку

Русь и вынерла зъ вѣдтамъ угорскій войска своен сестры Маріѣ Такъ прилучили Поляки другій разъ Галицку Русь до Польщѣ, а управу краю обнявъ воевода Судомирскій Янъ зъ Тарнова и называвъ ся рускимъ старостою.

Злучене Литвы зъ Польщею надало Польщи перевагу надъ краями, котрїи въ полуднево-схѣднѣй сторонѣ межували зъ Галицкою Русію. Краѣ сїи, положенїи надъ рѣчками Серетомъ и Прутомъ, щѣ плывуть до Дунаю, опирали ся о устѣ Дунаю, Карпаты и Чорне море. Заселенїи нынѣ Румунами або Волохами, звать ся они Молдавія и Бесарабія. Одначе въ першѣй половинѣ 13-го столѣтя були тїи краѣи подъ властію Галицкихъ князѣвъ. Рускїи князѣи позакладали въ тыхъ краяхъ чимало мѣстъ, але помѣжъ Русинами сидѣли тутъ ще й останки иншихъ народѣвъ, щѣ здавна кочували въ тыхъ сторонахъ и по части подпадали подъ власть рускихъ князѣвъ. Опѣсля завоювали Татарѣ такожь сїи землѣ, а въ половинѣ 14-столѣтя выперли ихъ вѣдси Волохи, прибувши зъ пограничныхъ Карпатскихъ гѣръ. Волохи плекали багато рогатого товару, отже имъ припали до вѣдоби сїи нашїи луги наддунайскїи и надпрутскїи. Спершу сидѣли Волохи помѣжъ Русинами якъ гостѣи, приймали руску вѣру и звычайъ, поки не збѣльшило ся ихъ число незвычайно такъ, щѣ вытиснули своихъ гѣздѣвъ, оснужвали нову державу Молдавію, котрою правивъ воевода. Такъ вѣдѣрвавъ ся сей край вѣдъ Галицкого князѣвства въ тѣмъ самѣмъ часѣ, коли король польскїи Казимиръ занявъ Галицку Русь. Якъ же сусѣдна Угорщина дѣйшла до великой могучости, простягнули угорскїи королѣи свою руку на Молдавію, а молдавскїи воеводы подпали подъ власть Угорщины.

Король Ягайло покорыстувавъ ся розладомъ въ

Угорщинѣ по смерти короля Людовика и подгорнувъ Молдавію подъ свою власть. Волоскій воевода зъобязавъ ся до вѣрности и послуху Ягайлѣ и его наслѣдникамъ, а те саме приобѣщали волоскій бояре въ окремой грамотѣ, писаной рускою мовою, якою тодѣ говорили на дворѣ волоскихъ воеводѣвъ и боярѣ. Такъ заходомъ Ягайла перейшла Молдавія и Бесарабія подъ власть Польшѣ.

9. Ягайло вводитъ латиньску вѣру на Литвѣ.

Оженивши ся зъ польскою королевою Ядвигою, заставъ Ягайло на польскѣмъ престолѣ. Небавомъ подчинивъ ся вѣнъ зовсѣмъ поглядамъ и змаганямъ Полякѣвъ. Тому силкувавъ ся вѣнъ завести въ Литвѣ католицку вѣру и польскій ладъ державный, опертый на шляхтѣ и польскихъ правныхъ установахъ, а наконецъ людность великого князѣвства литовского бажавъ зѣллати зъ Поляками въ одну народность польску. Одначе всѣ тѣ змаганя Ягайла и его наслѣдникѣвъ не успѣли змѣнити прикметъ руской народности, але спинили еи природный розвитокъ и зрѣсть, а на самооборону противъ польского напору зъужились найкрасшій силы народного духа.

Русины, поселені на Литвѣ, не хотѣли приймати латиньской вѣры и лишили ся при вѣрѣ своихъ батькѣвъ. Родовиті Литовцѣ мусѣли подъ строгостію тяжкихъ каръ и мукъ хрестити ся на латиньску вѣру, хочъ багато зъ нихъ вже визнавало вѣру грецку. Вѣдтакъ заложивъ Ягайло багато костелѣвъ, надававъ имъ землѣ и доходы, и увольнивъ латиньске духовенство

вѣдъ свѣтскихъ судовъ, вѣдъ всякихъ данинъ и тягарѣвъ.

Такожь заявивъ Ягайло, що всѣ землѣ великого князѣвства литовского прилучае до Польщѣ, а литовскимъ боярамъ надае такі права, якѣ мала шляхта польска, але тѣлько тымъ, що примуть латиньску вѣру. Бояре дѣставали давнѣйше вѣдъ великого князя за выслуги землѣ, села, хуторы, але не могли ихъ анѣ продати, анѣ въ спадщинѣ передати кривнымъ. Князь мѣгъ тѣ добра назадъ вѣднати, а теперъ стали они двѣдичами сихъ земель, наколи покинули вѣру своихъ батькѣвъ, а перейшли на латиньску. Подаючи лишъ католикамъ всѣлякѣ права и корысти, приманювавъ Ягайло православныхъ Литовцѣвъ до вѣдступства, цѣлѣй версты народу литовского ополячувались, вѣдчужувались вѣдъ Русинѣвъ, переходили въ таборъ польскѣй и помагали Полякамъ ослабляти силы рускѣй. Въ своѣй релігійной ревности обернувъ ся опѣсля Ягайло и противъ православныхъ Русинѣвъ и заборонивъ Литовцямъ католикамъ дружити ся зъ Русинами православными.

По кѣлькомѣсячнѣмъ побутѣ Ягайла на Литвѣ настали великѣ змѣны що до посѣдана землѣ, що до мовы, вѣры и суспѣльного жита. На Литвѣ що разъ голоснѣйше и ширше стала гомонѣти польска мова, выпираючи здавна розширену тамъ мову руску.

10. Витовтъ великѣй князь литовскѣй.

Сѣ змаганя Ягайла выкликали неспокоѣ на Литвѣ. Противъ Ягайла выступае насампередъ его стрѣчный братъ Витовтъ, сынъ Кейстута, чоловѣкъ вельми способный и въ своихъ замыслахъ смѣливый. Витовто-

ви не сподобалось, що Ягайло назначивъ своего брата Скиргайла намѣстникомъ Литвы. Витовтъ бажавъ стати великимъ княземъ литовскимъ и утворити зъ Литвы та принадлежныхъ до неї русскихъ земель окрему вѣдъ Польщѣ и самостойну литовско-руську державу. По кѣльколѣтній войнѣ помиривъ ся Ягайло зъ Витовтомъ (1392 р), зробивъ его великимъ княземъ литовскимъ и пѣдчинивъ его верховнѣй власти всѣ литовскій и рускій князѣвства и землѣ, якѣ належали до Литвы. Тѣлько Галицка Русь лишила ся при Польщи. Скиргайла настановивъ Ягайло „великимъ княземъ рускимъ“ и вѣддавъ ему Кіѣвске князѣвство, вѣдѣбране Володимирови Омельковичови. Се не сподобало ся удѣльнымъ князямъ рускимъ, що Ягайло такъ вывысшивъ Витовта. Рускій князѣ не любилѣ Витовта за те, що вѣнѣ принявъ латиньску вѣру, и не хотѣли признати его верховнымъ княземъ. Оцѣръ русскихъ князѣвъ бувъ на руку Витовтови, щобы зничити автономію русскихъ земель т. е. зничити удѣльнѣй князѣвства и пѣдчинити ихъ своѣй власти, та обсадити залежными вѣдъ себе намѣстниками и старостами.

Витовтъ запавъ землю Волиньску, и тодѣ Луцкѣ ставъ другою его столицею, а вѣдтакъ вѣдпавъ Подблѣ вѣдъ Федора Коріатовича (1393 р). Захѣдну часть Подблѣ заложивъ Витовтъ королеви Ягайлѣ за двайцѣть тысячъ гривень сръбла*), а Ягайло перепродавъ свои права на Подблѣ Кракѣвскому воеводѣ Спытковѣ зъ Мельштына, котрый наибѣльше причинивъ ся до того, що Ягайло ставъ королемъ польскимъ. Спытко ставъ теперъ удѣльнымъ княземъ захѣдного Подблѣ, котре було

---

*) около 5000 кѣль сръбла.

краемъ богатымъ, добре заселенымъ и загосподарованымъ за панованя князѣвъ Коріатовичѣвъ. Вънѣ раздававъ мѣста и землѣ Полякамъ и инымъ чужинцямъ, котры по смерти Витовта помогли Польщи загорнути цѣле Подѣле.

Небавомъ забравъ Витовтъ князѣвство Смоленское (1395 р.), а по смерти Скиргайла (1396 р.) князѣвство Кіевское и настановивъ тамъ своихъ намѣстниковъ. Тымъ способомъ докончивъ Витовтъ зпущеня автономіи (самостійности) русскихъ земель, принадлежныхъ до Литвы и бувъ однимъ зъ найзнатнѣйшихъ державцѣвъ того часу.

Але Витовтъ тымъ не вдовольнивъ ся а загадавъ подбити подъ свой вилывъ Золоту Орду татарску и тогда же розширити межѣ свои державы на пѣвнѣчь и сѣдѣчь. Одначе походъ Витовта на Татаръ скончивъ ся невдачею. Въ кровавомъ бою надъ рѣкою Ворсклою (1399 р.) полягло багато войска польского и литовского, наложивъ головою и Спытко, володаръ Подѣла, а Витовтъ ледво втѣкъ зъ боевища. Витовтъ вѣдкупивъ теперь Подѣле вѣдъ Спытковой вдовы и надавъ Свидригайлови, рѣдному братови Ягайла. Небавомъ однакъ вѣдобравъ Витовтъ Подѣле, а надавъ Свидригайлови Сѣверщину.

Нещаслива битва Витовта зъ Татарами надъ Ворсклою причинила ся до змѣцненя звязку мѣжь Литвою и Польщею. Витовтъ мусѣвъ глѣдѣти пѣдмоги у Ягайла супротивъ своихъ сусѣдъ, т. е. супротивъ Москвы, Золотой Орды и нѣмецкихъ хрестоносцѣвъ. Въ р. 1401 зѣхавъ ся у Вильнѣ Ягайло зъ Витовтомъ, и тамъ литовско-рускій князѣ и бояре заприсягли помагати польскому королеви и vybrати его великимъ княземъ литовскимъ, якъ бы умеръ Витовтъ. Зъ своего боку польскій паны зѣобовязали ся, якъ бы вмеръ Ягайло, безъ згоды

Витовтовою нѣкого не выбирати королеми въ Польщи. Такимъ способомъ повставъ політичний звязокъ (унія) мѣжъ Литвою и Польщею, до якого зъобовязавъ ся Ягайло підчасъ коронаваня въ Краковѣ.

Сей звязокъ Литвы зъ Польщею вельми не сподобавъ ся нѣмецкимъ хрестоносцямъ. Підъ Дубровномъ (Грінвальдомъ), на межахъ Польщѣ и землѣ хрестоносцѣвъ, прийшло зъ ними до кровавого бою (въ р. 1410). Руско-литовскій войска здержали першій напоръ Нѣмцѣвъ, а галицко-рускій довершили побѣды. Нѣмецкій хрестоносць нѣколи не підняли ся зъ того часу до давной силы, одначе не покидали думки, надолужити сй страты зъ підмогою нѣмецкого цѣсаря.

Спознавши таку силу въ союзѣ Литвы и рускихъ земель зъ Польщею, бажавъ Ягайло Литву ще тѣснѣйше злучити зъ Польщею, а се злучене вѣдбуло ся въ р. 1413 и называе ся Городельскою унією. Въ Городлѣ, надъ Бугомъ, зѣхали ся на соймѣ Ягайло зъ польскими панами и Витовтъ зъ литовскими боярами. Тутъ подтвержено умову, зроблену въ Вильнѣ що до выбору польского короля и великого князя литовского: бояре литовскій стали властителями и дѣдичами своихъ дѣбръ, звали ся вже шляхтою и дѣстали польскій гербы (шляхоцкій вѣдзнаки). Такъ перемѣгъ на Литвѣ польско-латиньскій впливъ, бо права польской шляхты дѣстали лише тѣ бояре, щѣ були латиньской вѣры. Они мали право надѣляти своихъ дочокъ землями, коли тѣ вѣддавали ся за католикѣвъ. На высшій уряды въ Литвѣ могли дѣстати ся лише католики.

Тѣ постановы Городельского сойму підписали родовиті и зрущені Литовцѣ латиньской вѣры. Русинѣвъ не було на соймѣ; они остали вѣрній своѣй народно-

сти и вѣрѣ, але були выключені вѣдъ правѣ, якѣ мали католики.

Зв'язокъ Литвы зъ Польщею допомогъ Витовтови одолѣти своихъ ворогѣвъ и розширити свѣй впливъ на Московщину, на Новгородъ и Псковъ та Орду татарску. Одначе небавомъ пѣзнавъ Витовтъ, що при всѣй своѣй славѣ и потужности вѣнъ бувъ залежный вѣдъ Польщѣ. Въ Польщи раднѣи паны (сенаторы), котрыми верховодивъ Краковскій епископъ (опѣсля кардиналъ)*) Збигнѣвъ Олесницкій, опанували слабодушнымъ королемъ Ягайломъ и наглядали Витовта такъ, що вѣнъ не мѣгъ нѣчимъ розпорядити пѣсля своєї волѣ. Зрозумѣвъ Витовтъ, що Поляки дивились на Литву и приналежны до неї рускѣй землѣ, якъ на свою здобычъ, отже задумавъ придбати собѣ політичну самостѣйность и стати литовскимъ королемъ. До того намовлявъ Витовта нѣмецкій цѣсарь Жигмонтъ, бо й ему не въ ладъ було злучене Литвы зъ Польщею. Одначе всему тому перешкодивъ Збигнѣвъ Олесницкій. Вже бувъ назначеный и день коронаціѣ, зѣѣхали ся запрошенѣи князѣ и гостѣ, але Поляки переймили послѣвъ цѣсарскихъ и вѣдѣбрали королѣвску корону, назначену для Витовта. Небавомъ пѣсля того вмеръ Витовтъ зъ журбы въ 81 роцѣ житя (1430 р.).

Витовтъ бувъ чоловѣкъ дуже розумный, хоробрый лицарь, не гнобивъ иншої вѣры, хочъ бувъ католикомъ, одначе, знищивши самостѣйность литовскої Руси, улекшивъ Полякамъ на будущину прилучити Русь до Польщѣ. Бажаючи стати самостѣйнымъ королемъ, мовѣбы причувавъ Витовтъ, яка лиха година настане для Литвы и Руси, коли тѣ землѣ стануть зовсѣмъ залежными вѣдъ

---

*) найвысшій достойникъ духовный.

Польшѣ, однакъ не вспѣвъ сеи лихой долѣ вѣдь своєю державы вѣдвернути.

11. Свидригайло великій князь литовскій.

По смерти Витовта выбрали на Литвѣ великимъ княземъ Свидригайла, Ягайлового брата. Ягайло згодивъ ся на се, думаячи, що молодній его братъ стане ему корити ся и буде намѣстникомъ польскимъ. Одначе Свидригайло хочъ и перемѣнивъ зъ волю Ягайла православному вѣру на латиньску, бувъ прихильный Русинамъ и давній свой вѣрѣ. Свидригайло вважавъ себе дѣдичемъ Литвы и Руси, а опираючись на рускомъ народѣ, бажавъ свою державу зробити незалежною вѣдь польского короля.

Тымчасомъ Поляки домагали ся, чтобы Свидригайло Подоле и Волянъ вѣдступивъ Польщи, а коли Свидригайло вѣдповѣвъ, що Литва и Русь — се его спадщина, постановили они силомоць загорнути въ свои руки тѣ богатѣ и урожайнѣ землѣ рускѣ.

Хитрощами захопили Поляки Подоле та стали вымагати вѣдь Свидригайла, чтобы вѣддавъ Волянъ и присягнувъ на вѣрность польскому королеви. Тымчасомъ Свидригайло забававъ, якъ колись Витовтъ, королѣвской короны, чтобы стати зовсѣмъ незалежнымъ володаремъ. Вѣнь ставъ умовляти ся зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ, зъ хрестоносцями, зъ Волохами и Татарами, та й Русины подмагали Свидригайла въ его намѣрахъ. Теперь вже не могло обѣйти ся безъ войны.

Ягайло вирушивъ зъ войскомъ на Волянъ. Война вела ся зъ обохъ сторѣнь зъ великимъ завязетемъ, але на останку мусѣли Поляки помирити ся зъ Свидригай-

ломъ и єму збоставити схѳдне Подѳле и Волинь. Свидригайло оборонивъ такимъ чиномъ свою незалежність вѳдъ Польщѳ. Якъ тѳлько Поляки побачили, що вѳйною не можна покорити Свидригайла, стали уживати иншихъ способѳвъ, щобъ єго зовсѳмъ зѳпхнути зъ княжого престолу. Супротивъ Свидригайла высунули они Витовтового брата Жигмонта, князя Стародубского, и стали єму помагати, щобъ вѳнъ здобувъ собѳ великокняжій престѳль. Жигмонтъ напавъ неспѳдѳвано на Опшяну, де Свидригайло бувъ зѳ своимъ дворомъ. Свидригайло ледво втѳкъ, а Жигмонтъ коронувавъ ся у Вильнѳ великимъ княземъ (1432 р.). Жигмонтъ признавъ Ягайла своимъ верховнымъ володаремъ и дѳставъ Литву лише досмертно яко край залежний вѳдъ польскои короны. Такъ само признавъ Жигмонтъ Подѳле и Волинь яко власнѳсть Польщѳ. Тымъ способомъ знищили Поляки самостѳйність литовско-русскои державы, котрои наслѳдники Гѳдиминовѳ такъ смѳло боронили. Не дивниця отже, що оборонцемъ самостѳйности и незалежности Литвы и Руси выступає теперъ Свидригайло, за котрымъ стояла вся Русь. Кѳльканайцятъ лѳтъ мусѳвъ Свидригайло борѳти ся зъ Поляками и родовитыми Литовцями, котрѳ признали своимъ княземъ Жигмонта. Вѳ свѳ борѳвѳ визначивъ ся на Волини рускѳй вѳевода князь Олександрѳ Нѳ съ, а на Подѳлю князь Федько Острогскѳй. Особливо Федько Острогскѳй, хоробрый лицарь, зъ подмогою Волохѳвъ и Татарѳ, добувъ собѳ великои военнои славы и прогнавъ Полякѳвъ зъ Подѳля. Вѳйна вела ся зъ обохъ сторѳнъ зъ великимъ завзятемъ, бо она прибрала цѳху вѳйны народнои и релѳгѳйнои; а така вѳйна выкликує звичайно розъярене, пристрасти и незвычайну лютѳсть. Такъ Федько Острогскѳй ударивъ неспѳдѳвано на Полякѳвъ, коли они переправлялись черезъ рѳчку Морахву, що вливає ся

*

лѣвобочъ до Днѣстра. Недалеко села Копыстрына пришло до кровавой битвы, въ котрой лягло 12.000 Поляковъ. Не такъ щасливо вела ся война на Воляни, де Русинъ Грицько Кердеевичъ, що вступивъ въ службу Поляковъ, побивъ князя Носа подъ Грубъшовомъ.

Свидригайлови не щастило ся. Найвѣрнѣйшій прихильники и порадники, майже весь цвѣтъ литовско-русского лицарства пропавъ въ той борбѣ. Нѣмецкій хрестоносць помирили ся зъ Польщею, а Татаре такожь перестали подмагати Свидригайла. Въ тыхъ пригодахъ и Свидригайло втративъ політичный розумъ. Вонъ лютивъ ся надъ своими противниками, каравъ декого строгими карами, неразъ задля самого подозрѣня и тымъ вѣдчувавъ собѣ Русинѣвъ и Литовцѣвъ. Навѣтъ товариша довголѣтної борбы, Федька Острогского, подозрѣвавъ Свидригайло о зраду и казавъ замкнути до вязницѣ. Зъ подмогою Поляковъ выдобувъ ся Острогскій зъ вязницѣ, але розъяренный тыми вчинками Свидригайла, помиривъ ся зъ польскимъ королемъ и поддавъ ся ему зъ всѣми своими землями, задержуючи ихъ лише до смертно.

Свидригайло втративъ въ сѣй борбѣ всѣ краѣ окрѣмъ Луцка зъ околичными землями, помиривъ ся зъ польскимъ королемъ и признавъ его своимъ верховнымъ володаремъ. Але й тутъ ще Свидригайло не бувъ певный свого житя, бо на него настававъ великій князь Жигмонтъ. Свидригайло мусѣвъ утѣкати въ свои дѣбра надъ Прутомъ, а Луцкъ загорнувъ Жигмонтъ. Жорстокость Жигмонта супротивъ Русинѣвъ и Литовцѣвъ довела до того, що князь Чарторыйскій убили Жигмонта (1440 р.) и закликали зновъ Свидригайла на великокняжій престѣлъ. Одначе Свидригайло прогайнувавъ пригѣдну хвилю, а литовскій паны выбрали тимчасомъ вели-

кимъ княземъ Казимира, наймолодшого Ягайлого сына. Зъ того часу уступае зъ поля Свидригайло и доживае свого вѣку въ Луцку, де вмеръ 1452 р. Цѣлѣ жите Свидригайла було завзятою борбою за самостойность и незалежность старой Литвы, котра разомъ зъ нимъ зойшла въ могилу.

12. Смерть и характеръ Ягайла.

Казимиръ Ягайловичъ.

Ягайло не доживъ кѣнца войны мѣжь Польщею а Свидригайломъ и вмеръ 1434 р. Ягайло бувъ король слабуюшый и невеликихъ здѣностей. Змалку навывъ вѣнъ до рускихъ звычаївъ и руской мовы и бувъ выхованый въ православной вѣрѣ пѣдъ впливомъ матери-Русинки. Одначе, ставши королею польскимъ, принявъ латиньску вѣру, а окружений Поляками, переймавъ ся польскими звычаями, хочъ не мѣгъ вже зовсѣмъ вѣд-выкнути вѣдъ того, зъ чимъ живъ ся въ молодости. За впливомъ польского духовенства, именно могучего епископа Збигнѣва Олесницкого, Ягайло ширивъ ревню вѣру латиньску на Руси и тымъ причинивъ немало шкоды руской народности, котра тогдѣ ще тѣсно була звязана зъ православною вѣрою.

По смерти Ягайла засѣвъ на престолѣ въ Польщи его старшій сынъ Володиславъ. Вѣнъ у всѣмъ ишовъ слѣдомъ батьковскимъ и не радъ бувъ тѣму, що на Литвѣ выбрали его молодшого брата Казимира великимъ княземъ и тымъ способомъ хотѣли удержати незалежность Литвы вѣдъ Польщѣ. Одначе Володиславъ не мѣгъ тѣму супротивити ся, бо небавомъ выбрали его такожъ

Угры своимъ королемъ, а на Уграхъ мавъ вѣнъ доволѣ дѣла, замотавшись у вѣйну зъ Турками.

Казимиръ Ягайловичъ бувъ ще малолѣткомъ, тому нимъ опѣкувала ся мати Русинка*), а державою правивъ воєвода Виленскій, Янъ Гаштовъ. Спершу бувъ Казимиръ прихильный Русинамъ, вѣдновивъ (1440 р.) Гибѣвске князѣвство и надавъ Омелькови (Олександрови), сынови Володимира Ольгердовича, котрого колисѣто выперъ бувъ Витовтъ зъ Києва. Князь Омелько и его сынъ и наслѣдникъ Семень Омельковичъ (1455—1471 р.) були прихильными Русинамъ и православнѣй вѣрѣ, вѣдбывали смѣло напады Орды татарской на Киѣвску землю и заселили степовой край оселями на полудне ажъ по Черне море.

Тымчасомъ король Володиславъ полягъ (1444 р.) вѣ бою зъ Турками пѣдъ Варною, надъ Чорнымъ моремъ (тому звуть его Варненскимъ), а Поляки выбрали королемъ на его мѣсце великого князя литовского Казимира. Зъ того часу ставъ Казимиръ зовсѣмъ податливымъ, и хилывъ ся тѣ на сторону Польщѣ, то Литвы и часто мусѣвъ пѣддавати ся вplyвови Збигнѣва Олесницкого. Теперь постановивъ польскій король зовсѣмъ знищити вplyвъ Русинѣвъ у великомъ князѣвствѣ литовскомъ и усунути князѣвъ Омельковичѣвъ зъ Києва, котрѣ черезъ три поколѣня були проводниками руского народу. Коли вмеръ (1471 р.) Киѣвскій князь Семень Омельковичъ, не давъ Казимиръ Киѣвского князѣвства его сы-

---

*) Софія, мати короля польского Володислава и великого князя литовского Казимира, четверта жѣнка Ягайлова, була дочкою князя Андрѣя Гольшаньского.

нови, а постановивъ тамъ воеводою, то е своимъ намѣстникомъ, Мартина Гаштовта.

Мѣжь рускимъ народомъ повстало велике недоволене, що въ Киевѣ засѣвъ воевода, чужинець и родомъ и вѣрою, залежный вѣдъ короля. Зрозумѣли и рускій князь удѣльный, що Казимиръ до того самого йде, що колись Витовтъ, замѣняючи князѣвъ по всѣхъ удѣлахъ своими намѣстниками. Зробили отже потайну змову, а проводырами тои змовы були два внуки Кіевскаго князя Володимира Ольгердовича, Михайло Олельковичъ и Федоръ Ивановичъ Бѣльскій, та своякъ корольвскій, князь Гольшанскій. Они мабуть хотѣли захопити въ свои руки Казимира, а литовскимъ княземъ зробити Михайла Олельковича. Але вчасно про все дознавъ ся король. Бѣльскій довѣдавъ ся про се и втѣкъ за кордонъ та ставъ служити Московскому князеву Иванови Василевичеву, а товариштѣвъ єго Михайла Олельковича и князя Гольшанскаго спѣймали и король казавъ ихъ въ Киевѣ покарати смертію (1482 р.). Такъ знищено удѣльный устрѣй литовской Руси.

13. Упадокъ самостѣйности Новгорода и Пскова.

Троха раньше литовской Руси втративъ свою самостѣйность и давню славу Великій Новгородъ, а за нимъ и Псковъ. Ще Витовтъ мавъ мовѣбы зверхность надъ старорускими мѣстами Новгородомъ и Псковомъ, и постановлявъ тамъ своихъ намѣстникѣвъ. Опѣсля вызволили ся Новгородъ и Псковъ зъ пѣдъ зверхности Литвы, а всежь таки неразъ глядѣли тамъ пѣдмоги супротивъ великому князеву Московскому, котрый лакомымъ

окомъ споглядавъ на тѣ заможні старорускі мѣста. Литва не була такъ небезпечна для Новгородѣ, якъ Москва. Подъ опѣкою Литвы жили Новгородцѣ давнымъ громадскимъ житємъ. Народні вѣча полагаджували всѣ справи, а не оденъ посадникъ (намѣстникъ), втративши прихильність народу, мусѣвъ уступати, або й наложивъ головою. Богацтва купецкого мѣста Новгородѣ, що мавъ тодѣ кѣлькасотъ тысячь людности, приманювали сусѣднихъ Московскихъ князѣвъ, котрі старали ся єго підчинити своѣй власти. Супротивъ сихъ змаганъ Московскихъ князѣвъ выступає Марта Борецка, вдова по посаднику (намѣстнику). Она наклонила Новгородцѣвъ, выслати посольство до короля Казимира и запросити єго свояка, Михайла Омельковича, на посадника. Братъ Михайла, Київскій князь Семень Омельковичъ, бувъ добре вѣдомый на цѣлой Русі, а ихъ стрый, Иванъ Володимировичъ, недавно передъ тымъ правивъ Новгородомъ. Король згодивъ ся, и князь Михайло Омельковичъ прибувъ (въ 1470 р.) до Новгородѣ.

Саме тодѣ выбрали собѣ Новгородцѣ нового архиепископа, котрого мусѣвъ посвятити митрополіть въ Москвѣ. Въ тѣй справѣ поѣхали послы въ Москву, а великій князь Московскій назвавъ передъ ними Новгородъ своєю „батьківщиною“, и нагадавъ, що вінъ єсть родовымъ володаремъ Новгородѣ. Новгородцѣ закипѣли гнѣвомъ, дѣзнавшись, що ихъ вѣльне мѣсто має бути „батьківщиною“ князя Московского. Прихильники Марты Борецкой скликали вѣче, щобы зрвати зносини зъ Москвою, а зробити союзъ зъ Казимиромъ. Князь Московскій, Иванъ Василевичъ, розпочинає задля того вѣйну зъ Новгородомъ, обмеженимъ на власні сили. Огнемъ у мечемъ стелить собѣ дорогу до Новгородѣ и постановляє тамъ своєго намѣстника.

Ще разъ опѣсля (1479 р.) зрыває ся Новгородъ до борбы за свою самостѣйность, однакъ Иванъ Василевичъ занявъ мѣсто и завѣвъ тамъ новый ладъ: приписавъ свои права, наложивъ податки, знѣсь урядъ посадника, а вѣчевый дзвѣнъ забравъ до Москвы. Прихильниковъ Литвы (мѣжь ними Марту Борецку) водѣславъ пѣдъ сторожію до Москвы и загорнувъ ихъ майно. Не було вже чути вѣчевого дзвона, щѣ скликувавъ народъ на вѣче, одначе народъ ворухивъ ся, а кровь лила ся по улицяхъ мѣста. Всякій опѣръ карали лютыми карами, богатыхъ купцѣвъ и мѣщанъ высылали тысячами въ Москву и забирали ихъ достатки. Иванъ Василевичъ поставивъ для обезпеки своєї власти середъ мѣста твердыню, котра споглядала на скорый упадокъ Новгорода. Воля и слава Новгорода пропали на все, а небавомъ (1510 р.) то само стало ся и зъ Псковомъ, а оба старорускій мѣста зъ просторыми землями вѣйшли въ складъ великого князѣвства Московского. Нынѣ въ Новгородѣ жие ледво 17.000 людей, а мѣсто не має нѣякого значѣня.

14. Князь Михайло Глиньскій вступає ся за самостѣйность Руси.

Духъ рускій, хочъ пригноблений, все ще ворухивъ ся въ земляхъ великого князѣвства литовского. Рускій князь пѣдняли ся ще разъ (1508 р.) пѣдъ проводомъ Михайла Глиньского за самостѣйность Руси. Сей князь походивъ зъ знатного татарского роду, щѣ поселивъ ся на Руси и принявъ христіанську вѣру ще за Витовта. Протягомъ одного столѣтя приѣбали собѣ Глиньскій за выслуги князямъ литовскимъ просторій

землѣ въ Киѣвщинѣ и на Чорной Руси, и займали высокія уряды. Найбольшъ вызначивъ ся зъ сеи родины князь Михайло Глиньскій. Молодѣсть провѣвъ вѣнъ за границею, займаючись наукою, а вѣдтакъ здобувъ собѣ славу великого воевника въ походахъ въ Нѣмеччинѣ, на службѣ у цѣсаря Максимилиана, въ Италиі, Ишпаніи и иншихъ краяхъ. Вернувши до краю вже немолодымъ чоловѣкомъ, занявъ Глиньскій зразу видне мѣсце мѣжъ литовско-рускими вельможами.

По смерти Казимира застѣвъ на польскѣмъ тронѣ его сынъ Янъ Ольбрахтъ (Альбрехтъ*), а рускій князь выбрали его молодшого брата Олександра великимъ княземъ литовскимъ, щобы тымъ способомъ вѣддѣлити Литву вѣдъ Польшѣ. Се було дѣло Глиньского и зъ того часу Глиньскій ставъ придворнымъ маршалкомъ и головнымъ порадиномъ Олександра. Русины почали теперъ зновъ здобувати собѣ давне значѣне въ Литвѣ, а литовскій паны католицкои вѣры нерадо на се споглядали. Передъ самою смертію князя Олександра побивъ Глиньскій Татаръ на прахъ и теперъ задумавъ по Олександрѣ застѣсти на великокняжѣмъ престолѣ. Одначе противники випередили его и выбрали великимъ княземъ литовскимъ Жигмонта, наймолодшого зъ сыновъ Казимира Ягайловича. Жигмонтъ, выхованый въ Польщи, заразъ ставъ на сторону противникѣвъ Глиньского. Русины мусѣли уступати мѣсця Литовцямъ католикамъ, а коли на те жалувались передъ великимъ княземъ, уважали ихъ неприхильными державѣ и зрадниками. Такъ Троцкій вое-

---

*) Казимиръ Ягайловичъ умеръ 1492 р., а по нѣмъ бувъ королемъ сынъ его Янъ Ольбрахтъ (1492—1501) а вѣдтакъ молодшій сынъ Олександръ (1501—1507).

вода, Янъ Забжезиньскій, обвинувативъ Михайла Глиньскогого, що вѣнъ бажає вѣдорвати рускїй землѣ вѣдъ Литвы. Глиньскїй домагавъ ся суду, а коли не мѣгъ дождати ся справедливости, порозумѣвъ ся зъ Иваномъ Василевичемъ, княземъ Московскимъ, напавъ Яна Забжезиньскогого и убивъ его. Се було явнымъ покликѣмъ до розрыву рускихъ земель вѣдъ Литвы. Одначе не всѣ рускїй землѣ дали пѣдмогу Глиньскому; деякїй волѣли власнїй выгоды, котрыхъ спѣдѣвали ся вѣдъ Польщѣ, нѣжъ народну полїтичну самостѣйностъ. Тымчасомъ и обѣцяна пѣдмога московска не надходила, а Жигмонтъ наближавъ ся зъ великимъ вѣйскомъ польскимъ. Глиньскїй бачивъ, що програвъ справу и переправивъ ся зъ своими братами и прихильниками вѣ Московщину, покладаючи свои надѣѣ на нову вѣйну Москвы зъ Польщею.

За намовою Глиньскогого занявъ Иванъ Василевичъ Смоленскъ, одначе Глиньскїй не дѣставъ обѣцянои нагороды, то є на мѣстництвѣ вѣ Смоленську. Жалувавъ вѣнъ теперь, що зѣрвавъ зъ Литвою, и почавъ потайно переговорювати зъ Жигмонтомъ. Одначе паны литовскїй бояли ся повороту свого противника и вѣдкрыли думки Глиньскогого Московскому князеви. Глиньскогого втрутили до темницѣ, а опѣсля вылупили ему очи и засудили на досмертну вязницю.

Такъ закѣнчила ся остання проба княжои Руси, пѣднята вѣ оборонѣ своєї народнои справы. Княжїй рѣдъ бувъ немѣчний вѣ тѣй борбѣ, бо не заступавъ справъ цѣлого народу и тому не мѣгъ цѣлого народу пѣдняти до борбы за загальну народну справу. Справы княжихъ рѣдѣвъ або противились потребамъ руского народу або були для него байдужнїй и тому княже стѣронництво показало ся немѣчнымъ. Русь пѣдъ проводомъ литовско-рускихъ князѣвъ прогнала такимъ спосо-

божь першу часть борбы, котру вела зъ польскимъ впливомъ. Одначе у внутрѣ Кіевской землѣ, котра до останку сильно стояла за народну справу, скрывались зароды новыхъ силъ, якимъ суджено було выступити опосля до другои части борбы зъ Польщею зъ ббльшимъ щастемъ.

15. Внутрѣшній ладъ на Галицкѣй Руси пѣдъ властію Ягайлогового роду.

Коли Казимиръ Великій прилучивъ Галицку Русь до Польщѣ въ р. 1340 (стор. 84), вводивъ дуже обережно новый ладъ въ нашѣй землі, такъ що майже цѣле столѣте Галицка Русь мала все ще окрему управу. Одначе за Ягайла втратила Галицка Русь свою окремишность и самостѣйность. Въ р. 1432 зѣвхали ся польскіи паны на соймъ до Ђдльна (въ Польщи) и на тѣмъ соймѣ Ягайло прилучивъ еѣ яко провинцію до Польщѣ т. е. Галицка Русь перейшла зовсѣмъ пѣдъ польску управу и польскіи законы, якъ кожде инше воеводство польске. Зъ того часу настае въ Галицкѣй Руси польскіи ладъ и проявляе ся сильнѣйшій, нѣжъ давнѣйше, польскіи впливъ.

Галицка Русь була теперъ подѣлена на два воеводства: Руске и Белзке. Руске воеводство дѣлило ся на 5 земель: Львовску, Перемыску, Галицку, Холмску и Сяноцку. Цѣлымъ краемъ управлявъ рускіи воевода, постановлений королемъ. Земляни управляли каштеляны.

Бояре рускіи тратять давне значѣне въ Галицкѣй Руси. Посля постановъ Ђдльненского сойму Галицкіи бояре були зрѣвнаны зъ польскою шляхтою, одначе только бояре-католики. Бояре православной вѣры мусѣли

платити податки, служити въ службѣ воєнной навѣтъ поза границями Польшѣ, а шляхтичѣ-католики служили наибольшіе 6 тыжднѣвъ въ ополченю (посполитомъ руженю) и то лише въ границяхъ державы. Такъ сама будова замковъ спадала важкимъ тягаремъ не только на мѣщанъ и селянъ, але и на бояръ православной вѣры. Польскимъ панамъ и иншимъ чужинцямъ подавали королѣ землѣ и то не разъ такій, що належали до рускихъ бояръ. А коли бояре не могли доказати своего права дѣдичтва, то мусѣли уступати и ставали такимъ способомъ кметями (мужиками). Тѣ бояре, що зберегли свои землѣ, стали ся зъ-польска звати землянами та панами. Такъ то станъ рускихъ бояръ въ Галицкой Руси щезае: одні стаютъ мужиками, а инші, щобы зберегти свою самостойность, приймають латиньску вѣру, а вѣдтакъ польскій имена и польску народность. До того ще вѣдъ половины 14-го столѣтя оселюе ся въ Галицкой Руси багато польской и мазовецкой шляхты. Королѣ роздають тутъ самовольно землѣ помѣжъ польску шляхту*), и такимъ способомъ найзнатнѣйшій польскій родъ шляхоцкій мали корѣнь своей силы въ Галицкой Руси. Такъ найзнатнѣйшій родъ польской шляхты 17-ого столѣтя бувъ родъ Потоцкихъ, дарма, що они спершу мали только Золотый Потокъ (въ нынѣшнѣмъ Бучацкомъ повѣтѣ). Такъ и князѣ Любомирскій переселили ся зъ Краковской землѣ и доходятъ до великого значѣня въ Галицкой Руси. Те саме можна сказати и про Тарновскихъ, Собѣскихъ, зъ помѣжъ котрыхъ оденъ бувъ навѣтъ польскимъ королемъ.

---

*) Рускимъ боярамъ надають королѣ дуже мало земель и то вельми незначній.

Мѣста стариннй рускй (гóроды) втратили такожь давнйй ладь громадскои рѣвноправности (вѣча). Зѣ Польшѣ перенесли король на Галицку Русь такъ зване право Магдебурске, про котре мы вже попереду згадували (стор. 92). Деякй мѣста рускй тратили давне право руске а дѣставали повне право Магдебурске, иншй мѣста лише зѣ певними обмеженнями. Такъ примѣромъ надають король вѣ деякихъ мѣстахъ русскихъ Магдебурске право мѣщанамъ, поселенымъ вѣ середмѣстю. Одначе вѣ многихъ мѣстахъ засеновали середмѣсте: Жиды, Поляки, Нѣиць и Вѣрмене, котрй вспѣли выперти русскихъ мѣщанъ на передмѣстя, и такимъ способомъ лише чужинць корыстувались польгами, якй признавало имъ Магдебурске право. Вѣ такихъ же мѣстахъ, де чужй зайды не вспѣли ще выперти русскихъ мѣщанъ на передмѣстя, надавали король Магдебурске право всѣмъ мѣщанамъ, выключаячи православныхъ.

Такъ само урядниками по магістратахъ могли бути лише католики. Останнього урядника зѣ русскихъ мѣщанъ у Львовѣ стрѣчаемо вѣ р. 1418. Бувъ нимъ бурмістръ (конзуль) Иванъ Черкасъ. Зѣ того часу не бачимо вже урядникѣвъ магістрацкихъ Русинѣвъ, а опѣсля и до радѣ мѣскихъ Русинѣвъ не допускали.

Зѣ Галицкихъ мѣсть бувъ найбільше цвѣтучимъ и купецкимъ мѣстомъ Ль в ѳ в ѣ, котрй корыстувавъ ся повнымъ Магдебурскимъ правомъ. Мѣщане мали право апеляцйѣ (могли вѣдкликувати ся) до корольвского суда и були вѣольнй вѣдѣ всякихъ повинностей. Купецкй дороги були тодѣ дуже невыгѣднй: було багато поборѣвъ мыта, а окрѣмъ того кождй панъ мѣгъ домагати ся оплаты за перевѣзъ крамщины черезъ свою землю, або й старѣста за перевѣзъ черезъ мѣсто. Се вѣлыми спиняло рухъ купецкй вѣ краю, а крамщина задля того дорожѣла

такъ, що мало хто хотѣвъ купувати. Розвиткови купецтва ще й се вельми шкодило, що богатимъ шляхтичамъ вольно було для свого ужитку перевозити крамщину безъ оплати мыта. Тодѣ Жида, щобъ не оплачувати мыта, давали грошѣ шляхтичамъ и мали право перевозити крамщину безъ оплати мыта, вимовляючись тымъ, що везуть се для власного ужитку якогось шляхтича. Задля того мѣщане не могли займатися купецтвомъ, мѣста подъупадали, окрѣмъ тыхъ, що випросили собѣ привилей (выемковій права) торгувати безъ оплати мыта. Такий привилей доставъ Львовъ и се причинило ся до его процвиту. Окрѣмъ того Львовъ мавъ право складу, то єсть всякій проѣзжій купецъ мусѣвъ у Львовѣ задержати ся 14 днѣвъ. Се було доволъ недогѣдно для купцѣвъ, и они продавали свои товари у Львовѣ не дуже дорого. Львовъ бувъ заселений Вѣрменами и Поляками, а Нѣмцѣ-колоністы у Львовѣ зляли ся въ 15-ѣмъ и на початку 16-го столѣтя зъ Поляками. Окрѣмъ того було чимало Жидѣвъ. Рускихъ мѣщанъ мало вже находимо у Львовѣ, они мусѣли або выбирати ся зъ вѣдси або зливати ся зъ Поляками.

Иный мѣста Галицкои Руси тѣлько въ части корыстували ся Магдебурскимъ правомъ, и томѣ мѣщаньство тутъ скоро подъупадає. Магдебурске право не вѣдповѣдало потребамъ и поглядамъ руского мѣщаньства; хочъ оно й надавало мѣстамъ самоуправу (автономію), але й старостамъ лишало ся доволъ впливу на мѣсто, такъ що старосты могли все таки захопити въ свои руки власть надъ мѣскою громадою. Король не хотѣли дати мѣстамъ такои автономіи, щобъ зовсѣмъ усунула власть старостѣвъ або шляхтичѣвъ на подчиненій имъ гѣроды. Спершу не хотѣли король обмежати впливу шляхты, а опѣсля шляхта здобула собѣ таке значѣне,

и такъ обмежила власть королѣвъ, що они не мали вже силы, выступити проти шляхты.

По Галицкихъ мѣстахъ упадає не тѣлько торговля але й промыслъ. Щобы тому запобѣгти, заводять польске правительство по рускихъ мѣстахъ ремѣсничій цехи або брацтва (зъ початкомъ 16-го столѣтя), якъ то було по мѣстахъ нѣмецкихъ и польскихъ. Одначе цеховій установы не звертали бачности на полѣпшене ремесла, а цеховій братчики такожъ про те не дбали, бо були забезпеченій, що нѣкому окрѣмъ нихъ не вольно займати ся ремесломъ. Задля того упадають ремесла, а шляхтичѣ мусять добрѣйшій выробы спроваджувати зъ-за границѣ, такъ що краєвій ремѣсники обмежають ся лише на просту роботу. Та й такъ не могли инакше охоронити ся вѣдъ партачѣвъ (веналежныхъ до цеху самоукѣвъ), якъ насильнымъ выдаюванемъ ихъ зъ мѣста або великими карами. Окрѣмъ того цеховій установы утрудняли приступъ до брацтва, и томѣ не мѣгъ розвинути ся.

На останку Жидаы довершили упадокъ рускихъ мѣсть. Они втиснули ся мѣжъ повноправну шляхту и безправныхъ селянъ и такимъ способомъ не мѣгъ вытворити ся середній станъ, котрый гамувавъ бы зъ одного боку самоволю шляхты, а зъ другого боку выдубувъ селянъ зъ тяжкого положеня.

Жидаы вспѣли по мѣстахъ захопити въ свои руки торговлю и промыслъ, выперли мѣщанъ и змусили ихъ взяти ся до хлѣборобства и стати мужиками (хлопами). У всѣхъ промысловыхъ и купецкихъ справахъ держали ся Жидаы разомъ, лучили ся въ спѣлки, щобы зѣбрати великій капіталы. Хочъ они по мѣстахъ зъ Магдебурскимъ правомъ подлягали воеводѣ або его заступникови, однакъ сей дбавъ тѣлько про те, щобы зѣбрати доходы

свого уряду. Такъ отже могли Жида выробити собѣ тѣсно вязану и законами признану громаду, зъ котроу не могла устоятись нѣяка громада мѣска. По ббльшихъ мѣстахъ були отже кагалы (жидовскій громады), а по меншихъ прикагалки, залежнй вѣдъ кагалѡвъ, а сельскій Жида були приписанй до найблизшихъ кагалѡвъ. Жидовскій кагалы мали свѡй власный судъ, котрый судивъ пѡсля тальмуду *), и вѣдъ того суду они нѣколи не вѡдкликувались до суду воеводы. Вѡдпоручники кагалѡвъ кожного воеводства зѣѣздили ся щорѡчно на „жидовскій соймаки“ по черзѣ до кагалныхъ мѣсть, выдавали постановы для всѣхъ Жидѡвъ, розкладали податки, и таке инше. Король уважали сей ладъ корыстнымъ для своего скарбу и потверджували его грамотами. Жида входили въ грошеві справки зъ старостами, обходили постановы законѡвъ, арендували зборы мѣскихъ доходѡвъ и мытъ, пѡдглядали слабій стороны християнѣ, вызыскували ихъ и такимъ способомъ пригноблювали на власной земли численнѣйшу и ббльше управнену людность християнску.

Селяне-хлѣборобы були пѡсля прилученя Галицкои Руси до Польщѣ вельми пригнобленй, коли польскій законы (Статутъ Вислицкій) стали обовязувати въ нашѡй земли. Цѣлый тягаръ службы военной и податковѡвъ спадавѣ теперъ на селянѣ. Всѣ права корольвскій перейшли по зрѡвнаню Галицкои Руси зъ польскими землями на дѣдичѣвѣ. Дѣдич мавѣ отже право судити и карати пѡдданныхъ собѣ селянѣ, хочѡбы навѣтъ смертню, и мѡгѣ накладати всякй дачки. Шляхтичѣ, яко вѡльный

*) Книга жидовскихъ законѡвъ въ справахъ духовныхъ и свѣтскихъ, звычайѣвѣ, обрядѡвъ и такого иншого.

властитель землѣ, займавъ ся справами военными и державными, а селянинъ мавъ управляти рѣлю и достарчати своему дѣдичеви всякихъ потребъ до жита. Селянинови не вольно було покинути землѣ, котру вѣнь обраблявъ, и тому́ бувъ вѣнь пѣдданьствомъ привязаный до землѣ, до рѣлѣ. Статутомъ зъ 1503 р. постановлено, що „кметъ“ (селянинъ) може учити ся въ мѣстѣ якогось ремесла, штуки або науки лише передъ 12-ымъ рокомъ свого жита и то тѣлько тогдѣ, якъ на се позволити дѣдичъ. Опѣсля выробивъ ся такій поглядъ, що „кметъ“ уродивъ ся на те, чтобы служити, а означити повинности кметѣвъ мавъ соймъ, въ котромъ они не мали нѣ одного свого заступника. Тодѣ отже означено въ соймѣ законами такъ звану панщину на 2 до 5 днѣвъ въ тыждень, а означене иншихъ повинностей лишено дѣдичеви. Отже задля тои именно самоволь було пѣдданьство въ Польщи дуже важке.

Такъ само тратять свою самостѣйность бортники (пасѣчники), що за рускихъ князѣвъ були вольными людьми.

Король польскій надають неразъ и селамъ Магдебурске право, одначе обмежують се надане выразно лише для католикѣвъ. Навѣть чужоземцѣ, що ослѣли по селахъ, корыстували ся выгѣднѣйшими правами, якъ мѣсцевѣ рускѣ селяне православної вѣры. Такъ въ 14-омъ столѣтѣю поселяють ся въ Карпатахъ мѣжь Днѣстромъ а Сяномъ приходцѣ зъ Молдавіи и Волощины и корыстуютъ ся правомъ волоскимъ. Громады, котрѣ мали волоске право, выбирали собѣ вѣйтѣвъ. Вѣйгъ бувъ начальникомъ громады, але землею орудувала сама громада.

Селяне, доси вольнѣ, не могли стерпѣти важкого пѣдданьства. Втративши свое майно, доведенѣ убоже-

ствомъ до розпуки, покидали селяне свой рѣднй край и поспѣшали въ далекі степы надъ Днѣпромъ, а водтакъ набѣгали и пустошили власнй землѣ, недавно имъ воддбранй. Першй разъ така ватага военныхъ людей пустошила Галицку Русь 1469 р., а польскй лѣтописецъ называе ихъ козаками. Опѣсля въ р. 1485 селяне подъ проводомъ якогось Мухи подносятъ бунтъ, котрый кровавымъ способомъ приборкано. Позвѣйше такй бунты притихають, але водтакъ зновъ проявляють ся яко розбѣйничй ватаги подъ назвою о прышкѣвъ ажь до початку нашого столѣтя.

Духовники рускй такожъ ставали щоразъ бѣльше залежnymi и мусѣли оплачуватись по мѣстахъ раднымъ, а на королѣвскихъ грунтахъ старостамъ. Дѣдичѣ накладали на духовныхъ дачки, присвоювали собѣ судъ надъ ними и перазъ загортали собѣ ихъ дворища. Духовнй, поселенй на ланахъ дѣдича, мусѣли водбувати такй самй повинности, якъ и кметѣ, а навѣтъ маемо приклады, що духовнй були кметями, то естъ хлопами привязаными до рѣлѣ.

Такъ польщила ся Галицка Русь, прилучена до Польщѣ. Стариине руске боярство зливалось помало зъ захожою польскою шляхтою и ставало Поляками, покинувши предкѣвску вѣру и руску мову. Тѣлько народѣ подъ сельскою стрѣхою зѣоставъ рускимъ, зберѣгъ давну вѣру, руску мову и звычайѣ; лишивъ ся самъ пень, котрый опѣсля выпустивъ новй вѣти, выдавъ новй силы, щѣ зъ бѣльшимъ щастемъ выступили въ оборонѣ самѣстойности руского народу.

*

16. Внутрѣшній ладъ литовскои Руси пѣдъ властію Ягайлового роду.

Велике князѣвство литовско-руске складало ся зъ зѣ колъканайцяти князѣвствъ удѣльныхъ, котрыми управляли князѣ Гедыминового роду, а въ деякихъ ще й рускій князѣ. Але зъ починомъ 15-го столѣтя що разъ менше тыхъ князѣвствъ, а мѣсце князѣвъ займають на мѣстники або воеводы, залежній вѣдъ великого князя.

Князѣ и бояре — се були двѣ головній высшій вѣрсты людности въ литовскоій Руси. Князѣ були або зрущеній литовского роду (якъ Омельковичѣ, Бѣльскій и иншій), або русского роду (якъ Чарторыйскій, Острогскій, Вишневецкій, Сангушки, Збаразкій).

Князѣ и бояре дѣставали удѣлы и землѣ въ дѣдичне (наслѣдне) посѣдане (дѣдизны и выслуги) въ дарѣ вѣдъ великого князя литовского, котрому за те були обовязаній до всякои службы и работы на войнѣ и въ супокою, до дачокъ и иншихъ повинностей. Тѣ князѣ и бояре роздавали зновъ свои землѣ въ ужитокъ меншимъ посѣдачамъ зъ такими самими повинностями войсковои службы и всякихъ дачокъ. Такимъ способомъ посѣдачѣ земель у великомъ князѣвствѣ литовскомъ були залежній одній вѣдъ другихъ.

Литовско-руске боярство не мало спершу такихъ правъ, якъ польска шляхта. Тѣлько литовскій вельможѣ и князѣ, чи то русского, чи литовского роду, мали участь въ управѣ державы. Они творили раду великого князя литовского и звали ся панове рада. Дперва Ягайло надавъ правá польскои шляхты тымъ вельможамъ и боярамъ литовскимъ, щѣ приняли католицку вѣру

(стор. 190). Зъ того часу литовско-рускій князь и бояре приймають польскій гербы (вѣдзнаки шляхоцкїй), назвы шляхта, земляне, а такожъ польску пароднѣсть и звычайъ.

Мѣста або гѣроды управляли ся въ литовско-рускихъ земляхъ громадскимъ ладомъ, — вѣче полагаджувало громадскїй справы. Колижъ литовскїй князь загорнули рускїй землѣ, то дбали они про те, щобъ зъ тыхъ земель можна зобрати якъ наибольше военныхъ силъ. Задля того великїй князь литовскїй роздае землѣ князямъ, вельможамъ та боярамъ, вымагаючи за те военной службы. Такъ повстае на Литвѣ новый ладъ военный, котрому мусѣвъ уступити давный ладъ громадскїй. Мѣщане вѣдказують ся вѣдъ военныхъ повинностей, и оплачуютъ замѣсць того дачки. Такъ мѣщанство уступае мѣсця станови военному, а обмежае ся на купецтво та ремесла. Зъ сею змѣною тратять мѣста автономїю (самоуправу) и громадскїй самосудъ. Верховна власть судова и адмїністрацїйна переходить въ руки удѣльного князя або воеводы, намѣстника або старости яко начальника войскового, залежного вѣдъ великого князя литовского.

Коли Литва злучила ся зъ Польщею, надавали польскїй королѣ мѣстамъ самоуправу на основѣ Магдебурского права, але се робили тѣлько на те, чтобы зъ тыхъ купецкихъ та ремѣсничихъ осадъ побирати доходы для своего скарбу и дачки на будову и направу замкѣвъ. Одначе мимо наданя Магдебурского права и иныхъ польгъ, рускїй мѣста, втративши давну громадску самоуправу, подѣпадали и помалу зовсѣмъ упали, якъ то вже попереду було выказано (стор. 127).

Селяне-хлѣборобы въ великомъ князѣвствѣ литовскомъ жили спершу зовсѣмъ свѣбодно. Они мали право самосуду. Громады, зложенї зъ кѣлькохъ око-

личныхъ осадъ и мѣсть сходили ся на копу або купу (громаду) на раду-вѣче и розсуждали тамъ всякй справы. Селяне, поселенй на земляхъ великокняжихъ або паньскихъ подлягали старостамъ и инымъ великокняжимъ урядникамъ, були вольны и мали по большой части свою власну землю.

Только невольна челядь була одинокимъ безправнымъ станомъ селянскимъ у великомъ князѣвствѣ литовскомъ, коли тымчасомъ въ Польци весь станъ хлѣборобовъ не мавъ нѣякихъ правъ. Одначе такой невольной челяди було небагато, а неволя спадала на спойманныхъ въ бою, або довжниковъ, поки не вѣдробили догву.

17. Церковнй справы въ Галицкѣй и литовскѣй Руси.

Пѣсля заведеня християнства на Руси бувъ головою руской церкви Киввскій митрополитъ, котрый признававъ Царгородского патрiарха своимъ верховнымъ начальникомъ. А що тодѣ ще мѣжъ Царгородомъ и Римомъ була еднѣсть въ справахъ вѣры, отже й руска церква була тодѣ въ звязи зъ Римомъ (стор. 44). Одначе въ половинѣ 11-го столѣтя (1053 р.) Царгородскій патрiархъ вѣдрвавъ ся вѣдъ Риму и не хотѣвъ Папу Римского признавати головою церкви. Зъ того часу наставъ роздѣлъ мѣжъ церквою заходною (римско-католицкою, латинскою), а сходною (грецкою), а верховнымъ начальникомъ сходной церкви бувъ Царгородскій патрiархъ. Вѣнъ постановлявъ Киввскихъ митрополитовъ и такимъ способомъ такожъ руска церква вѣдлучила ся вѣдъ католицкою церкви, котрой головою естъ Папа Римскій.

Коли Киввъ задля нападѣвъ татарскихъ втративъ

давнє своє значѣнє яко „мати рускихъ мѣстъ“, перенѣсь ся Київскій митрополіть на півноч до мѣста Володимира надъ Клязмою (1299 р), а водтакъ до Москвы (1325 р.) и опѣсля причинивъ ся чимало до зросту и поваги Володимирско Суздальского або Московского князѣвства. Зъ того часу дуже незручно було рускимъ єпископамъ въ справахъ церковныхъ водносити ся до митрополіта въ далекій Москвѣ, котрый все ще называвъ себе Київскимъ. Тай Галицко-рускій князь нерадіи були тому, бо бояли ся, щобъ князь Московскій тымъ способомъ не розпростерли своєї власти и на Галицку Русь. Отже небавомъ пѣсля переселеня Київского митрополіта въ Москву основано заходомъ рускихъ князѣвъ окрему митрополію въ Галичи, такожъ пѣдвладну Царгородскому патріарху. Одначе завистній Московскій князь постарались о те, що пѣзнѣйше Царгородскій патріархъ звѣсь Галицку митрополію яко „пусту новизну“ (1347 р.). Доперва заходомъ Казимира Великого, якъ мы вже попереду (стор. 97.) оповѣдали, поставивъ патріархъ Галицкимъ митрополітомъ Антонія (1371 р.) и пѣдчинивъ ему всѣ єпископства пѣдвладній тодѣ Польщи*). По смерти митрополіта Антонія (1391 р.) наставъ въ церковныхъ справахъ Галицкои Руси великій розстрѣй. Галицка митрополія руска упаде, бо майже черезъ пѣвтораста лѣтъ не було въ Галичи не тѣлько митрополітѣвъ, але навѣтъ єпископѣвъ**). Вже въ 1375 р. поручивъ Папа на престолѣ

*) Холмске, Турѣвске, Перемыске и Володимирске.

**) Доперва король Жигмонтъ І. именує въ р. 1539. єпископомъ для Галича и Львова Макарія Рафаловича Тучапского яко суфрагана (помѣчника) Київского митрополіта.

и добрахъ Галицкои митрополіѣ оснувати латиньске архиепископство. Зъ часомъ вѣдѣвано мѣста и села, принадлежнѣ до рускои митрополіѣ Галицкои, та передано латиньскому архиепископови. Латиньскій архиепископъ выперъ бувшихъ ще тодѣ рускихъ владыкъ зъ соборнои церкви и мѣста Галича*), и они мусли поставити собѣ въ сусѣднѣмъ селѣ новый храмъ; при томъ храмѣ було такожь высше духовенство (крилось, крилошане) и томú й се село стало звати ся Крилосомъ. Такъ упала Галицка митрополія руска, а латиньскій архиепископы выпросили собѣ вѣдѣ Ягайла право (потвержене Жигмонтомъ I.), що можуть поставляти для справъ рускои церкви свѣтскихъ намѣстникѣвъ. Вмѣшуване латиньскихъ архиепископѣвъ и свѣтскихъ людей до справъ рускои церкви выкликало великій неладъ. Чистотѣ християньскои науки и богослуженю багато се пошкодило, бо духовного стану часто добивались люде, неспособнѣ до того нѣ своимъ розумомъ, нѣ житемъ, а такѣ, що догоджували польскимъ королямъ та панамъ и тымъ здобували собѣ у нихъ ласку.

Не багато щасливый були Перемыскій епископы, котрѣ мали добра ще вѣдѣ рускихъ князѣвъ Льва и Юрія. Ягайло потвердивъ сѣ добра, але опѣсля казавъ Русинамъ вступити ся зъ соборнои церкви. Тѣла помершихъ выкинено зъ гробѣвъ, церковь посвящено наново и вѣдано латинникамъ, а рускій епископы Перемыскій перенесли ся до Самбора и звали ся владыками Самборскими.

---

*) Въ 1414 р. перенѣсь ся Галицкій архиепископъ латиньскій до Львова и ставъ звати ся Львѣвскимъ.

Великій князь литовскій и удѣльній князь Київскій дбали такожъ про те, щобъ мати окрему митрополію въ Києвѣ. Литва була часто въ неприязнихъ відносинахъ зъ Москвою, отже нерада була тому, щобъ рускій єпископы були залежні вѣдъ Московского митрополіта. Заходомъ Витовта посвятивъ Царгородскій патріархъ выбраного на соборѣ въ р. 1414 митрополіта Григорія Цамвлака, родомъ Болгарина. Витовтъ бажавъ мабутъ зъ підмогою Цамвлака довести до того, щобъ руска церква, підчинена Київському митрополітѣ, злучила ся зъ Римомъ (приняла унію), одначе се не повелось задля раньон смерти Цамвлака. Въ ту пору и грецкій цѣсарь бажавъ зъєднаня церкви схѣднои зъ захѣдною, сподѣваючись вѣдтакъ лекше добути підмогою вѣдъ католицкихъ володарѣвъ проти Туркѣвъ, котрї стали небезпечними сусѣдами Греціѣ. Сею справою занявъ ся вельми ревню Изидоръ, котрого патріархъ назначивъ тодѣ Київскимъ митрополітомъ. Изидоръ виправивъ ся на соборъ до Фльоренціѣ (на пѣвночи Риму) 1439 р. и зъ патріархомъ и многими єпископами схѣднои церкви підписавъ унію, то є злучене схѣднои (православной) церкви зъ римскою (захѣдною). Такъ признавъ Изидоръ и люде духовні та свѣтскї, щѣ зъ нимъ їздили до Італїѣ, Папу Римского головою церкви, задержуючи свои церковні обряды и звичаѣ. Вѣдтакъ, именованій папскимъ легатомъ (посломъ) и кардиналомъ (найвысшимъ достойвикомъ церкви), поѣхавъ Изидоръ на Русь, оповѣстити про церковну унію, а опѣсля до Москвы. Одначе Московскій князь Василь казавъ єго замкнути до монастыря, звѣдки удалось єму втечи передъ немичучою смертію. Опѣсля Изидоръ выѣхавъ до Риму и вмеръ тамъ 1463 р., а по нѣмъ ставъ Київскимъ митрополі-

томъ Болгаринъ Григорій*), котрого Московска митрополія не признавала. Одначе литовскій єпископы, уступаючи оденъ за другимъ воли короля, признавали его власть. Такъ вѣдѣлилась наконецно руска церква вѣдъ митрополіѣ Московскои и стояла зновъ такъ, якъ давнѣйше, подъ зверхностію Царгородского патріярха и мала свою окрему управу внутрѣшну.

Опѣсля Киѣвскій митрополітъ Григорій, котрый бувъ такожъ зверхникомъ єпископѣвъ Львовского и Перемыского, просивъ Царгородского патріярха, щобъ его потвердивъ на урядѣ митрополічѣмъ и тымъ способомъ вернувъ Киѣвскій митрополітъ зновъ до православної (грецкои) церкви, а Киѣвска митрополія до кѣнца 16-го столѣтя була подвластна Царгородскому патріярсѣ. Великій князь литовскій, Казимиръ Ягайловичъ, Олександръ и Жигмонтъ, не обмежали ихъ духовной власти. Митрополіты Киѣвскій самі скликають соборы мѣсцевій, переводять выборы высшихъ духовныхъ достойникѣвъ и таке инше. Киѣвъ стає зновъ осередкомъ релігійного жита Руси, а звязъ зъ Римомъ перерыває ся зовсѣмъ. Въ управѣ схѣдной (православної) церкви проявляє ся зновъ громадскій ладъ давного христіянства: свѣтскій люде мають такожъ голосъ при выборѣ єпископѣвъ и право участи вѣ соборахъ, а для охорони чистоты православної вѣры и для догляду надъ жителъ свѣтскихъ и духовныхъ людей повстають церковні брацтва, про котрі дальше розкажемо.

---

*) Казимиръ Ягайловичъ надавъ сему Григорію 1470 р. Галицко-Крилоскій соборъ (церкву єпископску) зъ селомъ Перегиньскомъ и добра Галицко-рускои митрополіѣ.

18. Злученє Литвы зъ Польщею. Люблиньска унія и єи наслѣдки для Руси.

Въ 16-омъ столѣтїю правили Польщею и Литвою Жигмонтъ I. Старый*), а вѣдтакъ его сынъ Жигмонтъ II. Августъ. Першій зъ нихъ велѣвъ списати правá для Литвы въ книзѣ званой Статутъ литовскій рускою мовою, котра мала бути урядовою въ великомъ князѣвствѣ литовскомъ. Пѣсля постановъ сего статута мала шляхта вельми широкой права, а пѣдданїи вийшли зовсѣмъ зъ пѣдъ охороны короля. Коли шляхтичъ убивъ чужого хлопа (такъ тогдѣ звали пѣдданого селянина), або навѣтъ вѣльного чоловѣка, але не-шляхоцкого роду, плативъ тѣлько грошеву кару (поголовщину). Всѣмъ людемъ шляхоцкого роду, чи бѣднымъ чи вельможамъ признано однаковїи права. Одначе маса дрѣбной шляхты ставъ залежною вѣдъ вельможъ, щѣ орудували великими землями и сотнями або й тысячами сѣль и тымъ способомъ сїи вельможѣ мали бѣльше значѣнїе и власть. Статутъ вѣддѣляе вправдѣ выразно велике князѣвство литовске вѣдъ Польщѣ, а всежъ таки багато Поляковъ дѣстало въ Литвѣ высокої уряды. Литовско-русска шляхта жалувалась на те передъ королемъ, одначе король не мавъ уже силы ити проти волѣ польскої шляхты, а Жигмонтъ Августъ мусѣвъ Статутъ литовскїи змѣнїти ще бѣльше въ корысть польскої шляхты. Унія Люблиньска подала причину до новыхъ змѣнъ въ статутъ литовскомъ за короля Степана Баторїи, котрїи потвердивъ его наслѣдникъ, Жигмонтъ III., соймовою постано-

---

*) Жигмонтъ I. Старый вѣдъ 1507—1548, а Жигмонтъ II. Августъ 1548—1572.

вою (1588 р.). Надъ змѣною статута трудивъ ся литовскій канцлеръ, князь Левъ Сапѣга. Се третє выданє статута, зладженє такожь въ рускѣй мовѣ и мѣститъ въ собѣ такожь постановы давного права державного на Русь и останки права звичаєвого народного.

Польскій впливъ щоразъ бѣльше проявляє ся не тѣлько въ Галицкѣй, але и въ Литовскѣй Русь. Въ Польщѣ ширилась тогдѣ просвѣта и наука, коли тымчасомъ въ рускихъ земляхъ настає велика темрява. Рускѣй вельможѣ приймають зъ просвѣтою и мову польску, звичаѣ и погляды. Въ урядовыхъ грамотахъ (письмахъ), выдаваныхъ зъ канцелярѣв княжон, уживають мовы руской, зложеной зъ мѣшанины мовы руской, церковно-словенской и польской. Грамоты сѣ були писанѣ рускою скорописію, виробленою въ канцелярѣи литовскихъ князѣвъ. Одначе щоразъ частѣйше вживають мовы польской, а на останку бере она перевагу надъ рускою.

Жигмонть Августъ бувъ останній король зъ Ягайлового воду. Вѣнъ не мавъ дѣтей и Поляки боялись, щобъ по его смерти Литва й Русь не вѣдѣрвались зовсѣмъ вѣдъ Польщѣ и не выбрали собѣ окремого великого князя. Поляки стали теперъ пильно заходити ся, щобы Литву и Русь на вѣки злучити зъ Польщею. Сему злученю супротивлялись литовскѣй вельможѣ, а именно литовскѣй канцлеръ Миколай Радивиль Чорный. Король зрѣкъ ся наслѣдного (дѣдичного) права до престола Литвы, такъ що теперъ могли собѣ Литовцѣ пѣсля впадобы выбирати великихъ князѣвъ. Такожь зрѣкъ ся вѣнъ права власности до землѣ, розданої шляхтѣ зъ обовязкомъ службы военной. Зъ того часу могъ кождый шляхтичь литовскѣй и рускѣй, пѣсля впадобы орудувати своєю землею, дарувати, продавати и т. и. такъ само, якъ и шляхтичь польскѣй.

Коли тымъ способомъ усунено важнѣйшій рѣзницѣ помѣжъ шляхтою литовскою и польскою, а до того ще вмеръ Миколай Радивилъ, зѣхали ся польскій, литовскій и рускій паны 1569 р. до Люблина на соймъ. Тамъ нахиливъ король на свою сторону знатныхъ вельможъ рускихъ, князя Константина Острогского, Кіѣвского воеводу, и Волинського воеводу, князя Олександра Чарторыйского, а они потягнули за собою и иншихъ рускихъ панѣвъ. Всѣ они пѣдписали унію и постановили, що Польша, Литва и Русь буде мати одного короля, а на соймѣ въ Варшавѣ будуть засѣдати рускій и литовскій паны и владыки поручъ зъ польскими. Обѣ части, Польша и Литва, задержали вправдѣ своихъ урядникѣвъ: канцлера, пѣдканцлера, маршалкѣвъ, гетьманѣвъ и иншихъ, одначе тутъ зовсѣмъ позабули про Русь, котрой Литва завдячувала свою могучѣсть. Всѣ заприсягли, що пристають до унїѣ (політичного злученя) Литвы й Руси зъ Польщею, якъ рѣвнїи зъ рѣвными, якъ вѣльнїи зъ вѣльными. Одначе опѣсля показало ся, що Люблинська унія зовсѣмъ знищила самостѣйностъ великого князѣвства литовского. Поляки не думали додержувати постановѣвъ унїѣ, а обмежали права православныхъ, якъ могли. Руску мову выперають зъ судѣвъ такъ, що въ 17-омъ столѣтїю уживали лише польской мовы. Литва и рускїи землѣ до неи прилученїи зливають ся зовсѣмъ зъ Польщею и въ цѣлой „Рѣчи посполитѣй“ (такъ звичайно звалася Литва зъ Польщею злучена) старають ся завести однаковий ладъ.

Селяне на земляхъ литовско-рускихъ почувли всю вагу Люблинської унїѣ. Они втратили особисту свободу такъ само, якъ єѣ вже давнѣйше втратили селяне польскїи; не мали они вже власной землѣ и не судили ся пѣсля споконвѣчного звичаю громадскимъ судомъ, а пѣдпали зовсѣмъ пѣдъ власть дѣдичѣвъ — стали хло-

па ми. Такъ були зъ одного боку шляхтичѣ — зъ другого люде посполитї (простї) — хлопы. Окромъ дачокъ грѣшми и господарскими плодами мусѣли теперь селяне вѣдробляти панщину. Въ чотыре роки пѣсля Люблинской унїѣ (1573 р.) вѣдавъ Варшавскїй соймъ селянѣ (хлопѣвъ) зовсѣмъ пѣдъ власть дѣдичѣвъ не тѣлько зъ тѣломъ и майномъ, але дѣдичъ мавъ навѣтъ право наглядати совѣсть селянѣ. Коли бѣ повстала яка суперечка задля рѣжницѣ вѣры, то дѣдичъ мавъ право карати своего пѣдданого, якъ самъ хотѣвъ.

Не маючи своихъ заступникѣвъ въ соймахъ, селяне не могли и не вмѣли боронити своихъ правъ. Щѣбъ вызволити ся зъ того нового ладу, щѣ вѣдбиравъ имъ волю и накидавъ пѣдданьство, втѣкали селяне вѣдъ своихъ панѣвъ. Задля того пѣсля Люблинской унїѣ выдають соймы строгї законы на селянѣ утѣкачѣвъ.

Мѣста на Литвѣ и Руси змѣнялись пѣсля Люблинской унїѣ на лады польскихъ мѣстъ. По тыхъ мѣстахъ живутъ Литовцѣ, Русины и Поляки, а назвы сї означали не тѣлько народнѣсть, але й вѣру католицку або православну. Спершу жили въ згодѣ католики и православнї, а де обѣ вѣры були рѣвно численнї, тамъ мѣска зверхнѣсть и рада були зложенї въ половинѣ зъ католикѣвъ и православныхъ. До 16-го столѣтя рускї мѣщане писали по руски и такъ пишутъ до нихъ такожь королѣ и папы. Однакъ пѣсля унїѣ Люблинской наставъ по мѣстахъ такїй гнетъ Русинѣвъ, щѣ они по большѣй части попереходили на латинську вѣру и стали Поляками.

На **духовенствѣ** вѣдбивъ ся такожь новый ладъ, заведеный пѣсля Люблинской унїѣ. Духовенство распало ся такожь на „шляхту духовного стану“, щѣ скоро зляла ся въ усѣмъ зъ „панамн-шляхтою станѣвъ

свѣтскихъ“ — и низше духовенство. Се низше духовенство терпѣло багато вѣдъ шляхтичѣвъ-дѣдичѣвъ. До си мала громада право выбирати собѣ священника. Одначе якъ дѣдичѣ знищили останки громадского самосуду, вѣдѣли такожь громадамъ право выбирати собѣ священника. Дѣдичѣ присвоили собѣ право выбирати священника (право патронату) для громады и дбати про ея потреби духовнѣ послѣ своего розумѣня. Лучало ся часто, що дѣдичѣ продавали духовнѣ посады, брали подарунки вѣдъ священникѣвъ, забирали церковнѣ землѣ и таке инше. Достаючи парафѣвъ зъ рукъ дѣдичѣвъ, ставали священники вѣдъ нихъ зовсѣмъ залежными. Дѣдичѣ судили священникѣвъ, саджали до вязницѣ, брали вѣдъ нихъ дачки, забирали поповичѣвъ до послуги и т. и. Повага духовенства такъ подѣупала, що людяный чоловѣкъ соромивъ ся вступати въ той станъ.

Литовско-русскихъ панѣвъ выпирають зъ русскихъ земель польскѣ вельможѣ. На Русь и Литву переселяея щоразъ бѣльше шляхоцкихъ родинъ якъ Жовковскѣ, Замойскѣ, Потоцкѣ, Конецьпольскѣ, Калиновскѣ, Любомирскѣ, Яблоповскѣ и иншѣ. -

Сей новый ладъ суспѣльный, вытвореный подѣ влиявомъ Польщѣ въ русскихъ земляхъ, налягъ важкимъ гнетомъ на рускѣ народѣ, а до того прилучивъ ся ще и гнетъ релігійный. Зовсѣмъ природно, що сей гнетъ мусѣвъ выкликати опѣръ и самооборону зѣ стороны руского народу.

19. Князь Василь Константинъ Острогскѣй. Церковнѣ брацтва.

Коли руска суспѣльность наслѣдкомъ нового ладу въ русскихъ земляхъ такъ була подѣупала, а

особливо руска церква втратила свою повагу, найшли ся таки середь руского народу люде, що почали дбати про его вѣдроджене просвѣтне и релігійне. Руска суспільность мала ще тодѣ богатыхъ и знатныхъ

КНЯЗЬ ВАСИЛЬ КОНСТАТИНЪ ОСТРОЖСКІЙ.

вельможъ, котрї выводили свѣй рѣдъ вѣдъ удѣльныхъ князѣвъ рускихъ або вѣдъ литовскихъ. Такимъ знатнымъ паномъ бувъ Василь Константинъ князь Острогскій. Батько его Константинъ, бувъ правнукомъ Федька Острогского (стор. 115) и яко гетьманъ литовскій вславивъ ся въ многихъ битвахъ. Окрѣмъ того ставивъ церкви и заводивъ при нихъ школы та дбавъ про просвѣту народу*). Сынъ его Василь Константинъ, Киѣвскій воевода, бувъ оденъ зъ найзнатнѣйшихъ и наибольше впливовыхъ вельможъ рускихъ, хочъ не визначавъ ся нѣ въ справахъ военныхъ, нѣ державныхъ. Вѣнъ мавъ величезнї добра, въ котрыхъ було до 80 мѣстъ и колька тысячъ сѣль, а сї добра давали до милїона червоныхъ золотыхъ рѣчного доходу. Хочъ князь Острогскій перенявъ ся бувъ польскою просвѣтою и вживавъ почасту польскои мовы, а проте бувъ вѣнъ щиримъ прихильникомъ рускои вѣры и церкви. Бачивъ вѣнъ, що руску церкву зневажали, що не було добрыхъ священникѣвъ и проповѣдникѣвъ слова Божого, и томú закладавъ школы и друкарнѣ, а именно школа и друкарня въ мѣстѣ Острозѣ мали тодѣ велику славу. Тымъ способомъ положивъ князь Острогскій пѣдвалины до просвѣтного и религїйного вѣдродженя Руси.

Важну пѣдмогу рускѣй церквѣ подало руске мѣщанство заснованемъ церковныхъ брацтвѣ. По рускихъ мѣстахъ здавна були брацтва при церквахъ. Спершу займали ся брацтва дѣлами милосердїя и дбали

---

*) Тѣло его поховане въ головнѣй церквѣ Киѣвско-Печерскои Лавры, де ѣ доси находить ся гарный марморовый памятникъ, зъображающї спячого лицаря.

ЦЕРКВА УСПЕНІЯ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЬ (ВОЛОСКА) У ЛЬВОВѢ.

про потреби своихъ церквѣ. Колижъ упадокъ моральный высшего духовенства руского дійшовъ до самого краю, а рускія паны и вельможѣ перестали дбати про руску церкву, заняли ся брацтва долею руской церкви.

Найдавніше було брацтво при церквѣ Успенія Пресв. Богородицѣ (званой такожъ волоскою церквою*) у Львовѣ. Брацтво дбало про выховане сиротъ, доглядъ убогихъ и недужихъ, выкупъ бранцѣвъ зъ неволь татарской и инши милосердній вчинки. Въ р. 1585 пробувавъ у Львовѣ Антіохійскій патріархъ Якимъ зза далекого моря Середземного. Мвщане Львовскій посли ему новый уставъ (статутъ) брацтва до затвердження, котрый опѣсля бувъ взорцемъ для всѣхъ иншихъ брацтвъ рускихъ. Пѣсля нового устава мало брацтво удержувати школу для науки молодежи и друкарню, котра мала выдавати потрібній церковній и шкѣльній книжки. Грамотою зъ 1. сѣчня 1586 р. потвердивъ патріархъ новый уставъ и надавъ Львовскому брацтву старѣйшинство

---

*) Грамота короля Казимира IV. згадуе про се брацтво 1439 р. Львовскій Русины поставили вѣ р. 1580 на мѣсци давнѣйшой погорѣлой церкви маленьку муровану церковцю Трехъ Святителѣвъ, щѣ й нынѣ стоить вѣ подвѣрью. Поббчъ сеи церковнѣ поставивъ богатый Грекъ, щѣ поселивъ ся у Львовѣ, Константинъ Корніактъ, величаву вежу (1572 до 1578 р.), найвышу у Львовѣ пѣсля ратушевой. Опѣсля жертвами Корніакта и волоскихъ воеводѣвъ здвигнено церкву Успенія Пресв. Богородицѣ (1591 до 1629 р.), котра томú зве ся волоскою. — Хто бажае бѣльше про се дѣзнати ся, нехай прочитае 90-ту книжочку тов. „Просвѣта“ пѣдъ заголовкомъ Ставропигійске брацтво Успенійске (написавъ Ол. Барвѣньскій 1886 р.).

надъ усѣма иншими. Такъ инші брацтва мѣли въ усѣмъ слухати верховного брацтва Львовского, котре мало право наглядати ихъ дѣяльність. Окрѣмъ того давъ патриархъ Львовскому брацтву право наглядати жите не тѣлько людей свѣтскихъ и духовныхъ, але навѣтъ епископѣвъ.

А тогдѣ священники и владыки вели жите гуляще. Владыками постановляли дуже часто людей свѣтскихъ, котрѣ добре заплатили за се достоинство, або умѣли придбати собѣ ласку королѣвскихъ двораковѣ. Рускѣ владыки тогдѣшнѣ жили зовсѣмъ якъ паны, гнобили своихъ подданныхъ въ церковныхъ добрахъ, держали збройні ватаги людей, нападали неразъ своихъ сусѣдъ и допускали ся иншихъ поганыхъ вчинковѣ, щѣ зовсѣмъ не лицювали зъ ихъ достоинствомъ. Бувало й такъ, щѣ король дававъ урядъ епископѣвъ свѣтскимъ людемъ, котрѣ не посвящували ся, а тѣлько корыстували ся доходами зъ добръ епископскихъ. Низше духовенство було страшно понижене. Владыки замѣнювали монастырѣ въ хutory, заводили въ нихъ псарнѣ для польованя, а черцямъ казали удержувати псѣвъ. Зъ священниками обходили ся владыки гордо, выбирали водѣ нихъ дачки, вязнили и били. Рускѣ священникъ не рѣжнивъ ся нѣчимъ водѣ хлопа, а дѣдичъ бравъ его на послугу, посылавъ зѣ стѣйкою або гонивъ на роботу. Станъ духовный дѣйшовъ бувъ черезъ те до великои темноты и зневаги, а народъ рускѣ не розумѣвъ христѣянскои вѣры и живъ мовъ бы давнымъ житемъ поганьскимъ. Нѣчого дивного, щѣ рускѣ паны и вельможѣ стали соромити ся и цурати ся православнои вѣры и рускои церкви, а езуиты, котрѣ тогдѣ зъ Польшѣ наѣздили въ рускѣ землѣ, умѣли поддерживать у рускихъ панѣвъ сю погороду рускои церкви и вѣры.

При такихъ обставинахъ могли подвинути руску церкву не люде зъ духовенства, а люде свѣтскій. Потреба було осередка, котрый мѡгъ бы причинитись до вѡдродженя рускои церкви, а такимъ осередкомъ стали церковнїй брацтва мѣщанскїй, про котрїй вже попередку було сказано.

Въ р. 1589 приѣхавъ до Львова голова православної церкви, Царгородскїй патріархъ Єремїя, чоловікъ вельми ученїй и поважаний, щоби наглядно пересвѣдчити ся про упадокъ рускои церкви. Вѡнъ не тѡлько потвердивъ уставъ Львѡвского брацтва, але ще й розширивъ его и надавъ сему брацтву знамя трираменного патріаршого хреста и назву Ставропигїѣ. Сей хрестъ утверджували брацтва ставропигїйскїй въ иконостасѣ надъ царскими вратами. Теперъ ставропигїйске брацтво Львѡвске було зовсѣмъ незалежне вѡдъ Львѡвского епископа и вѡдъ Киѣвского митрополїта, а подлягало самому лише патріарсѣ. Опѡсля повстали такїй брацтва ставропигїйскїй въ Луцку, Вильнѣ и по иншихъ мѣстахъ.

Побувши довнїй часъ въ рускихъ земляхъ, побачивъ патріархъ, що рускїй владыки живутъ зовсѣмъ не якъ черцѣ (бо тодѣ владыкъ выбирали зъ черцѣвъ), а якъ паны. Патріархъ покликавъ до себе на судъ владыкъ и скинувъ Киѣвского митрополїта Онисифора на призвище Дѣвочку, бо вѡнъ бувъ двѣчи жонатимъ, а такїй чоловікъ не мѡгъ бути митрополїтомъ. На его мѣсце постановивъ патріархъ митрополїтомъ Михайла Рогозу, а Луцкого епископа Кирила Терлецкого назначивъ своимъ екзархомъ (намѣстникомъ).

20. Церковна унія. Соборъ въ Берестю.

Владыки були вельми сердиті на патріярха, що вѣнъ такъ строго зъ ними обѣйшовъ ся та ще постановивъ ихъ подѣ доглядѣ брацтвѣ. Они стали нарѣкати, що якійсь тамъ брацтва пекарѣвъ, кушнѣрѣвъ, купцѣвъ, що нѣчого не знають зъ наукъ духовныхъ, мають наглядати ихъ жите та доносити про те патріярсѣ. Отсе було найбільше причиною, що у деякихъ владыкъ поставила думка вѣдлучити ся вѣдъ Царгородского патріярха, а признати Папу головою церкви (приступити до уніѣ).

Подѣ ту пору (1593. р.) вмерѣ Володимирскій епископъ, а король Жигмонтъ III. постановивъ на его мѣсце Адама Потѣя. Потѣй не бувъ до того часу духовнымъ каштеляномъ Берестейскимъ, зъ православія перейшовъ на католицку вѣру, а вѣдтакъ вернувъ до православія, опѣсля постригъ ся вѣ черцѣ и тодѣ его назвали Ипатіємъ. Вѣнъ бувъ чоловікъ ученый, живъ богобоязливо и томú князь Острогскій просивъ короля, щобъ Володимирске епископство дѣстало ся Ипатію Потѣю.

Рускій владыки зѣѣздились кѣлька разѣвъ на раду, а вѣ 1595 р. зложили письмо, заявили вѣ нѣмъ, що бажають злучити ся зъ католицкою церквою (приняти церковну унію) и выбрали Ипатія Потѣя и Кирила Терлецкого, чтобы се письмо завезли до Риму.

Коли Потѣй и Терлецкій поѣхали до Риму, заходивъ ся князь Острогскій спинити справу церковной уніѣ и домагавъ ся вѣдъ короля скликания собору, на котрый зѣѣхали бѣ ся давнымъ рускимъ звычайемъ не

только духовній, але й свѣтскій люде. Одначе сѣ заходы були зовсѣмъ марнѣ.

Тымчасомъ Потѣй и Терлецкій прїѣхали до Риму и передъ самымъ Рѣздовомъ (23 грудня 1595 р.) подали Папѣ Климентію VIII. письмо зъ заявленіемъ, що руска церква подчиняе ся Римскому престолови; просили только, чтобы могли придержуватись своихъ церковныхъ обрядовъ и звычайовъ и водправляти службу и спѣвъ церковный послѣ грецкого зычаю и святкувати свята послѣ старого (юліаньского) календаря. Папа принявъ ихъ ласкаво и згодивъ ся на унію, а Потѣй и Терлецкій присягли на евангелію за всѣхъ русскихъ владыкъ и Київского митрополита и въ мартѣ 1596 вернули домѡвъ.

Якъ только розойшлась чутка про унію, заворушили ся православнѣ. Священики почали писати книжки проти уніѣ и встоювати за православіе. Виленське и Львовське брацтво выступили такожъ проти заходовъ русскихъ владыкъ, а рускѣ вельможѣ якъ князь Острогскій, Тышкевичъ и инші выслали письмо до короля, щобъ скинути Київского митрополита и иншихъ владыкъ за ихъ самовольный поступокъ. Одначе король принявъ владыкъ подъ свою опѣку, выдавъ письмо, оповѣщаючи про унію, и поручивъ Київскому митрополиту Рогозѣ скликати соборъ до Берестя 6-го жовтня, щобъ и тамъ оповѣстити про унію.

Православнѣ зѡбрали ся окремо. Тутъ явились окрѣмъ епископовъ Львовского Гедеона Балабана и Перемыского Михайла Копыстиньского, ще й инші владыки, та около двохъ сотъ вельможъ и панѡвъ, мѣжъ иншими Острогскій и Тышкевичъ, а головою сего собору бувъ заступникъ Царгородского патріарха ученый Никифоръ.

Никифоръ голова, православного собору, тричи за-
визывавъ митрополита и уніятскихъ владыкъ, щобъ прий-
шли на соборъ и оправдали ся. Одначе митрополитъ не
пѣшовъ на православный соборъ и вѣдповѣвъ, що вѣнъ
и владыки злучили ся вже зъ католицкою церквою.

До Берестя приѣхавъ такожъ славный езуитъ Петро
Скарга, котрый найбільше приложивъ рукъ, щобъ унію
довести до путя. Вѣнъ силкувавъ ся Острогского нахи-
лити до уніѣ, бо бувъ певный, що за нимъ подутъ всѣ
инші православный, але нѣчого не вѣявъ. Православный
соборъ постановивъ скинути митрополита и пятохъ вла-
дыкъ, щѣ пристали до уніѣ, а митрополитъ и уніятскій
владыки постановили єпископѣвъ Бамабана и Копыстиѣн-
ского та й иншихъ православныхъ духовныхъ скинути
зъ достоинства и кинули на нихъ проклѣнѣ. Вѣдтакъ
оголосили они торжественно унію въ церквѣ св. Мико-
лая, а митрополитъ оповѣстивъ про се окружнымъ пись-
момъ всѣхъ духовныхъ и свѣтскихъ людей. Православный
владыки просили короля, щобъ вѣнъ вѣдобравъ церковный
земль уніятскимъ єпископамъ, але король казавъ патрі-
яршого заступника Никифора посадити у вязницю. Острог-
скій заступавъ ся за него у короля, дорѣкавъ, що ко-
роль нарушує правá Русинѣвъ, топче волю ногами, на-
силує сумлѣне, одначе нѣчого не помогло. Никифоръ
умеръ въ вязницѣ. Острогскій не бувъ скорый до якого
небудь рѣшучого выступленя, а навѣтъ писавъ до Львѣв-
ского брацтва, дораджуючи бути терпеливымъ и здатись
на милосердіє Боже. Такъ очевидно знемагали рускій
вельможѣ въ боротьбѣ за батьківску вѣру, а король зъ
порады своихъ панѣвъ не признававъ иншой церкви
грецкой въ польской Рѣчи-посполитѣй, окрімъ уніятской
(злученой зъ католицкою церквою). Въ королѣвской гра-
мотѣ признано митрополитови и єпископамъ уніятскимъ

право користувати ся своимъ урядомъ після давныхъ привилежъ грецкои вѣры и орудувати церковными землями и маестностями.

Після 1608 р. закѣнчивъ жите Константинъ князь Острогскій, мавши вѣсімдесять кѣлька лѣтъ, а его дѣти и внуки перейшли на католицку вѣру. Руску шляхту, щѣ була підъ властію Польщѣ, заманювали выгоды и блескъ польского панства и она не могла выдержати того напору, якій теперъ тяживъ надъ православною вѣрою и рускою народностію. Рускї паны и вельможѣ, порѣднивши ся зъ польскою шляхтою, присвоили собѣ польску мову, польскї звычайѣ и стали Поляками. Ихъ приманювавъ блескъ заходноєвропейской просвѣты, зверхня красота и богатства католицкихъ храмѣвъ. На православному вѣру глядѣли задля упадку духовенства зневажливо, а все, щѣ було руске, здавало ся тогдѣшнѣй польскѣй суспѣльности простымъ, мужичимъ, дикимъ, чимсь такимъ, чого треба було соромитись, бо й справдѣ католики доходили тодѣ до высшой науки и просвѣты. Задля того щоразъ бѣльше руской шляхты переходило на католицку вѣру и польщило ся такъ, щѣ на останку й не стало руской шляхты. За приводомъ шляхты почало приймати то унію, то латиньку вѣру богато руского мѣщанства, бо й мѣщане мали себе за панѣвъ. Такимъ способомъ предкѣвской вѣры и народности державъ ся толькѣ сельскїй народъ. Русины кинулись були підъ ту пору підняти руску церкву и народнѣсть зъ упадку, піднести высше просвѣту, одначе се змагане тодѣшнихъ Русинѣвъ опѣзнило ся и не могло вже спинити упадку руского народу.

21. Київскій митрополитъ Петро Могила.

Польскій король Жигмонть III.*) вельми ревню подмагавъ унію, и тому унія скоро розширювала ся въ рускихъ земляхъ. Сею справою заняли ся такожъ дуже горячо езуиты, котрї взяли въ свои руки виховане молодежи не тілько въ Польщи, але й на Руси и Литвѣ, а король бувъ ихъ щиримъ прихильникомъ. Езуиты заводили колегіѣ (высшї школы) въ Полоцку, Києвѣ, Луцку, Острозѣ, Барѣ, Перемышляхъ, Львовѣ и Ярославѣ, а познѣйше и лѣвобочъ Днѣпра. До школъ езуицкихъ дуже радо давали дѣтей, бо нѣхто такъ не вмѣвъ учити латиньскои мовы, якъ езуиты, а латиньску мову вважали тодѣ конечною прикметою ученыхъ людей. Езуиты впевняли, нѣбѣ то они зовсѣмъ не думаютъ Русинѣвъ наvertати до латиньскои вѣры, говорили, що схѣдна й захѣдна церква однаково святї й рѣвнї мѣжъ собою, але вмѣли такъ справно повести виховане молодежи, що она опбсла, гордюючи всѣмъ, щѣ православне, а цѣнуючи тѣль-

---

*) Якъ вымерѣ рѣдъ Ягайловичѣвъ на Жигмонть II. Августѣ (1572 р.), тодѣ выбрали Поляки (1573 р.) королемъ Француза Генриха Валезїа. Одначе вѣнъ по кѣлькохъ мѣсяцахъ покинувъ Польшу и вернувъ до Францїѣ. Поляки выбрали тодѣ князя семигородского, Степана Баторїа, (1576 до 1586 р.), про котрого дальше буде дещо сказано. Его наслѣдникомъ выбрали Поляки шведского королевича Жигмонта III. (1588—1632). Вѣнъ бувъ дуже ревнїй католикъ и зовсѣмъ подлягавъ впливови езуитѣвъ. Зъ того часу й щезла въ Польщи терпимѣсть релїгїйна, бо вѣнъ не хотѣвъ признати въ своѣй державѣ иншой вѣры окрѣмъ католицкою.

ко те, що католицке, приймала католицку вѣру. Такимъ способомъ католицка вѣра и унія дуже скоро розширилась на Руси въ першій половинѣ 17-го столѣтя. По мѣстахъ католики й уніаты*) корыстували ся всѣма правами, а православныхъ не допускали до урядовъ, спиняли промышль и купецтво православныхъ мѣщанъ, насмѣвали ся зъ православныхъ и зневажали православне богослуженне, забороняли имъ ходити по мѣстѣ зъ процесією, дзвонити въ дзвони и т. и. Въ Полоцку й Витебску уніаты позамыкали всѣ православнї церкви, а Витебскїй владыка уніятскїй, Іосафатъ Кунцевичъ казавъ православнї церкви въ Витебску запечатати. Тымъ такъ роздратувавъ православныхъ, що они розлютованї напали на него и убили его та вкинули въ рѣку Двину**). Православнї не мали до р. 1620 митрополїта, не стало й епископовъ, не було кому посвящувати священникѡвъ, по селахъ не стало духовныхъ. Дѣти росли не хрещенї, вмерлыхъ ховали безъ священника. Православнымъ не позволяли ставити новыхъ церквей, а старыхъ на-правляти. Доходило й до того, якъ пишуть и польскї

---

*) Уніаты однакъ не довго мали такую ласку, бо унію уважали въ Польщї лише помостомъ для переходу на латиньску вѣру. Русини-уніаты почали дѡзнавати такожъ зневаги своихъ правъ. Противъ такого пониженя унїї повставъ Київскїй митрополїтъ, Веляминъ Рутскїй, котрого Папа назвавъ стовпомъ церкви. Въ письмѣ до Папы жалувавъ ся митрополїтъ на самоволю польского уряду и латиньского духовенства супроти Русинѡвъ, зъєднанныхъ зъ церквою католицкою

***) Церква католицка за Папы Пія ІХ. (1867 р) зачислила его помѣжъ святыхъ.

историки, що дѣдичѣ, выпускаючи въ аренду свои землѣ жидамъ, давали имъ и свое право судити и карати людей смертію, вѣддавали й церкви, а Жида держали у себе церковній ключѣ. Кому треба було хресту або шлюбу, мусѣвъ Жидови оплачувати ся, щобъ вѣдчинивъ церкву, такъ само було въ недѣлѣ и свята. Жида брали ключѣ вѣдъ церкви до себе и брали плату за службу Богу, за похоронѣ, за хрестины. Вельми важке було тодѣ жите руского народу; навѣтъ езуитъ Петро Скарга казавъ, що Турки й Татаре не виробляють того зъ народомъ, що зъ нимъ дѣють паны.

Коли такє дѣялось на Руси, приключила ся въ р. 1620 важна подѣя, щѣ спинила на часъ ширене католицкои вѣры. Черезъ Киѣвъ переѣздивъ Єрусалимскій патріархъ Теофанъ. Въ оборонѣ православной церкви выступили на Украинѣ тодѣ вже козаки (про котрыхъ мы дальше розкажемо). Гетьманомъ (начальникомъ) бувъ тодѣ славный лицарь Петро Конашевичъ Сагайдачный. На просьбу козацкого гетьмана и русскихъ панѣвъ, щѣ ще лишили ся православными, посвятивъ патріархъ православнымъ митрополітомъ Киѣвскимъ вельми вченого чоловічка, щѣ выйшовъ зъ Львѣвской ставропигійской школы, и щиро дбавъ про школы и просвѣту руского народу — Іова Борецкого. Окрѣмъ того посвятивъ патріархъ ще шѣсть православныхъ епископѣвъ. Король радъ не радъ мусѣвъ на те пристати и признати новыхъ православныхъ владыкѣ.

Православній брацтва почали теперъ по мѣстахъ заводити школы, въ котрыхъ вчили русскихъ дѣтей, друкували книжки, и такъ пѣдняли троха въ гору просвѣту мѣжь рускимъ народомъ. Окрѣмъ Львѣвского брацтва ставропигійского вельми заслужилось тодѣ Киѣвске Богоявльенске брацтво. Брацтво се завело школу, до котрой прий-

мали не тільки панські дѣти, але й мѣщанські та селянські. Зъ тои школи почали виходити розумні и вчені люде на священникѡвъ.

Найбѡльше причинивъ ся до розширення просвѣты въ цѣлой Руси Киѣвскій митрополитъ, Петро Могила. Вѡнъ бувъ родомъ Молдаванъ або Волохъ, а его предки були господарями (князями) молдавскими, порѡднили ся зъ польскими вельможами Потоцкими, Вишневецкими и Корецкими, и були дуже богаті. Передъ Турками мусѣли Могили утѣкати въ Польшу, а Петро Могила, тодѣ ще молодый, поѣхавъ въ Парижъ, у Франціѣ, и тамъ набравъ ся великою науки. Вернувши зъ Парижа, вступивъ Петро Могила у военну службу, але небавомъ ставъ черцемъ въ Киѣвскѡй Печерскѡй Лаврѣ (1625 р.). Въ рѡкъ потѡмъ выбрали его архимандритомъ (начальникомъ) Печерской Лавры. Яко чоловікъ ученый позаводивъ Могила красшія ладъ въ монастири, вѡдновивъ церкву, поправивъ печеры и загадавъ завести и удержувати своимъ накладомъ высшу школу. Одначе на Руси було тодѣ вельми мало вченихъ людей, щѡбъ могли зайяти мѣсця учителѣвъ въ сѣй школѣ. Отже Могила выславъ молодыхъ людей за границу, щѡбъ вивчившись въ Нѣмеччинѣ та Франціи, могли бути учителями.

Тымчасомъ Киѣвске Богоявленське брацтво, мѣщане, козаки и ихъ гетьманъ тодѣшній Петрижицкій обернулись до Петра Могили зъ просьбою, щѡбъ не заводивъ новои школи въ Києвѣ, а взявъ подъ свою опѣку и поправивъ школу, щѡ вже була при Богоявленськомъ брацтвѣ. Могила згодивъ ся, а брацтво выбрало его своимъ найстаршимъ братчикомъ и досмертнимъ опѣкуномъ,

КИЇВСКИЙ МИТРОПОЛИТЪ ПЕТРО МОГИЛА.

Въ цвѣтні 1632 р. умеръ король Жигмонть III. Зобравъ ся соймъ и выбравъ королемъ его сына Володислава IV*). Останки рускои шляхты (мѣжь ними Адамъ Кисель, Древинскій и Вороничъ) и козаки скупилсь тодѣ коло Петра Могила и выбрали его, щобъ вхавъ на соймъ домагати ся рѣвноправности для руского народу и охороны для православной вѣры. Володиславъ IV. бувъ лѣпшій король якъ Жигмонть III. и згодивъ ся на те, щобы православнымъ вѣдати Киѣвску митрополію (окрѣмъ Софійского собору и земель церковныхъ), Львовске епископство, позволить брацтвамъ удержувати школы и знести всякій обмеженя и утиски православныхъ. Окрѣмъ того выпросивъ собѣ Могила право переробити Киѣвску брацку школу на академію або колегію (найвысшу школу). Зъ вдяки за ті заходы Могила выбрали его рускій вельможъ, духовнїи и козаки, щѣ приѣхали тодѣ въ Варшаву на соймъ, Киѣвскимъ митрополитомъ (1632 р.), а Царгородскій патріархъ позволивъ, щобъ его посвятили у Львовѣ. Якъ тѣлько почули про те Киѣвскій мѣщане, вѣдобрали уніятамъ Софійскій соборъ и иншій церкви, бо уніятскій митрополитъ не живъ въ Киѣвѣ, а въ Вильнѣ.

Вернувши до Киѣва, обновивъ Могила Софійскій соборъ и иншій церкви (мѣжь тыми й десятинну стор. 21), дбавъ про те, щобъ выходили освѣченїи священники, понаписувавъ книжки, якъ правити службу Богу, и загаломъ зробивъ богато добра для рускои церкви и народу.

Але найбільше дбавъ Могила про школы, бо знавъ, що майже все лихо, яке тодѣ було на Руси, пошло зъ

---

*) Володиславъ IV. бувъ королемъ вѣдъ 1632—1648 р.

того, що не було вченихъ и розумныхъ людей. Отже вернувши въ Київъ митрополітомъ, переробивъ Могила брацку школу на колегію (на ладъ Краковской и Парижской академії), завѣвъ тамъ монастирь и друкарню, постановивъ учителями тыхъ людей, що выславъ ихъ вчитись за границу а деякихъ ученихъ спровадивъ зъ Львівской школы брацкою. Богато свого и монастирського добра дававъ вѣнь и позаписувавъ на Київску колегію, а при школѣ завѣвъ своимъ накладомъ для вбогихъ дѣтей бурсу, въ котрій они мали хату и харчъ. Такъ заходивъ ся Могила, щобы виховати нове поколѣнне оборонцѣвъ рускои народности и вѣры, а Київска колегія Могилянська стала огнищемъ, зъ которого розбѣшло ся свѣтло науки не тѣлько на цѣлу Русь, але опѣсля й въ пѣвнѣчну Московщину. Тому кождый щирый Русинъ мусить високо поважати Петра Могилу за его розумну дѣяльність просвѣтну. Петро Могила вмеръ 1 сѣчня 1647 р. въ пятьдесятѣмъ роцѣ житя и записавъ на колегію всѣ свои грошѣ (81.000 золотыхъ польскихъ). Одначе всѣ тѣ ширѣ змаганя Петра Могили були бѣ не спинили цѣлковитого упадку рускои народности, коли-бѣ самъ рускій народъ бувъ не пѣднѣявъ ся добувати своихъ правъ пѣдъ прапоромъ украиньскои козаччины.

III. Борба козаччины и руского народу за самостойнѣсть.

1. Початки козаччины.

Степъ та воля — козацка доля.

Народна приповѣдка.

Татарске лихолѣте поробило скрѣзь по рускѣй земли великѣй пустынь. Отже чимало мусѣли позаходитись князѣ Галицкѣй (Давило и его потомки) та князѣ литовскѣй (именно Ольгердъ и Витовтъ), щобъ на тыхъ опустошенихъ, дикихъ степахъ, мовъ на пожарищи, на ново загосподаруватись. А були симъ князямъ на руку домашній незгоды, усобицѣ въ Золотѣй Ордѣ татарскѣй, щѣ довели еѣ до роздробленя на малѣ орды. Такъ могли литовскѣй князѣ вызволити мало що не всю Русь зъ пѣдъ татарского панованя. Татарва осѣла дрѣбными ордами на побережахъ Азовского и Чорного моря. Перекопска або Крымска Орда поселилась на самыхъ полудневыхъ займищахъ и по неволѣ способилась до мирного житя, выпасаючи по широкихъ степахъ свои табуны та безчисленній череды-отары. Отже якъ проминуло татарске лихолѣте, то й Русины помалу повертали до своихъ зруйнованихъ селищъ та городищъ и стали заводити на попелищахъ нове жите, посуваючись зновъ ажъ на побережа Чорного моря. Плодороднѣй землѣ рускѣй пышались збѣжемъ и отарами рогатого товару, почались зновъ купецкѣй зносины зъ Царгородомъ и далекимъ Сходомъ.

Одначе тому новому житю руского народа насунулись новѣй перепоны. Въ 1453 р. здобули Турки, хи-

жій нарѣдъ зъ Азіѣ, Царгородъ и зруйнували грецке цѣсарство, а вѣдтакъ пѣдгорнули пѣдъ свого султана (такъ зве ся володаръ Туркѣвъ) и крымского хана. Отеперь треба було Туркамъ невольникѣвъ, бо они любувались въ роскошахъ, а завойованій люде мусѣли на нихъ робити и имъ догаджати. Тому покинула крымска Орда мирне свое жите, понехувала выпасати табуны та отары, а стала щоразъ частѣйше набѣгати на рускїй землѣ, запускаючи свои загоны въ одень бѣкъ до Києва и поза Кїѣвъ, а въ другїй — до Львова и поза Львѣвъ. Татарва набѣгала на нашу Русь трома шляхами. Одень татарскїй шляхъ, завширшки на 10 або бѣльше миль, ишовъ мимо Черкасъ, Корсуня, Києва, Луцка, Сокаля до Львова и звавъ ся — Чорнымъ. Другїй шляхъ вѣдъ Очакова попри Баръ такожь до Львова и звавъ ся — Кучманьскимъ, а третїй, поза Днѣстромъ на Покуте — такожь до Львова и звавъ ся Покутскимъ або Волоскимъ. Щѣ терпѣла Украина вѣдъ тыхъ набѣздѣвъ, можна знати зъ того, що Татарѣ пѣдчасъ нападу на Украину 1575 р. пѣгнали въ неволю-ясырь до Крыму бѣльше якъ 55 тысячь людей, 40 тысячь коней, 500 тысячь всякои худобы, та безлѣчь овецъ. Татарске хїжацтво вѣджахнуло зновъ Русинѣвъ вѣдъ низовыхъ рѣкъ, щѣ вливають ся въ Чорне море, а черезъ те й межѣ рускихъ осель вѣдъ чорноморскихъ степѣвъ посунулись далеко на пѣвнѣчь. На початку 16-го столѣтя були мѣста: Бускъ, Галичь, Баръ, Хмельникъ, Винниця мовѣбы пограничними твердынями, и стояли мовѣбы на самому краю при входѣ въ Татарщину, а Турки вважали замки Канѣвъ, Корсунь, Бѣлу Церкву, Черкасы и Чигиринъ мовѣбы султаньскїй мѣста. Задля того сей край, де лежали мѣста Черкасы, Канѣвъ и иншїй, называли „Украина“, а назва та простирала ся опѣсля и на землѣ дав-

ныхъ племень Угличѣвъ и Тиверчѣвъ по надъ Днѣстромъ зъ одного боку, а зъ другого на землю Кийвску и лѣвобочъ Днѣпра. По сю межу були управнй поля, стояли хуторы зъ пасѣками подъ захистомъ чатовыхъ могилъ. На сихъ могилахъ стояли замковй люде войсковй и подавали знакъ, що татарскй загоны близько; декуды висѣли на могилахъ дзвоны, а на ночь були наготовленй смоляный бочки. За сими сторожевыми могилами йшли на десять и больше днѣвъ ѣзды ажъ до побережа Чорного моря степы безъ краю, такъ званй дикй поля. Странно було пускатись въ тй глухй степы, непевнй вѣдъ Татарвы. Треба було до того великои вѣдваги. Але тй безнастаннй наѣзды хижои Орды татарскои навчили Русинѣвъ вѣдваги, виробили людеи смѣливыхъ и завзятыхъ, кождои хвилѣ на смерть готовыхъ, заправленыхъ до бою зъ Татарами. А хибажъ не було въ тыхъ степахъ приманы? Тутъ не було пана, тутъ воля безъ краю, тутъ не було кому надъ чоловѣкомъ старшувати, его працю загарбувати, его за хлопаневѣльника держати. Тутъ можна було загортати землѣ, скѣлько окомъ засягнешь, корыстуватись нею, си богацтвами и плодами. Тутъ середь буйныхъ густыхъ травъ блукали незлѣчимй стада дикого звѣря, а въ широкому Днѣпрѣ и его притокахъ плодилось багато рыбы. Отутъ можна було прожитись, хочъ на звѣра полюй, хочъ рыбу лови або стада выпасай, та ще й купецтво зъ Царгородомъ и иншими мѣстами чимало корысти подавало. Тому то й вѣдвжувались люде на таке жите въ тыхъ широкихъ степахъ, въ дикихъ поляхъ. Тѣлькожь мусѣли они бути не тѣлько вѣдвжнй й завзятй, а справдѣшнй лицарѣ, бо тутъ було жий и уживай, и що хвиля смерти дожидай не вѣдъ дикого звѣря, а вѣдъ бисурмана, що непростережно, мовъ хижий орелъ налѣтавъ на сй землѣ.

*

И справдѣ молодѣжь зъ помѣжь руского народу сего дива доказувала, що кидала рѣднѣ домѣвки на все лѣто, выправляючись въ степовѣ просторы на прожитокъ, ловити рыбу, полювати на дикого звѣря и выпасати табуны та отары. Отсѣ збройнѣ люде великои вѣдваги, щѣ въ тыхъ дикихъ поляхъ шукали собѣ здобутку, звались — козаки*).

Козаки були напередъ усего вѣдважнѣ лицарѣ-здобычники а окрѣмъ того степовѣ чабаны (пастухи), щѣ выпасали чимало рогатого товару, овецъ и коней, таѣ любувались у торгахъ и купецтвѣ. Козацтво спершу пробувало само по собѣ. Опѣсляжъ и королѣвскѣ пограничнѣ старосты (Черкасскѣ, Канѣвскѣ, Брацлавскѣ, Хмельницкѣ и иншѣ), щѣ пильнували и обороняли королѣвскѣ замки и твердынѣ, переняли у козакѣвъ степовѣ звычайѣ и почали своихъ збройныхъ людей водити на Татарѣ. На початку 16-го столѣтя вславивъ ся Предиславъ Лянцкороньскѣй, Хмельницкѣй староста, своими походами на Татарѣ. Се бувъ лицаръ старосвѣтского литовского роду, щѣ вѣвчивъсь воювати пѣдъ рукою славного Константина Острогского. Отже кругъ того Лянцкороньского почало скупляти ся „украиньске“ козацтво, величаючи его своимъ „отаманомъ“. Побѣщъ Лянцкороньского споминають лѣтописцѣ друге голосне имя — Остапа Дашковича, старосты Черкасского и Канѣвского, щѣ такожъ походивъ зъ богатыхъ панѣвъ. Вѣнѣ неразъ ходивъ зъ козаками на Татарѣ, и такъ вславивъ ся тыми лицарскими походами, щѣ ѣ король польскѣй и царь Московскѣй запобѣгали его ла-

---

*) Слово козакъ — татарске, и означало спершу вѣльного, бездомного бурлака, опѣсля людей военныхъ.

ски. Дашковичъ ѣздивъ на соймъ въ Польшу и радивъ збудувати замки на Днѣпровыхъ островахъ и держати тамъ козацку сторожу, щобъ забезпечити Україну вѣдъ Орды. Рада Дашковича всѣмъ припала до вподобы, одначе соймъ не постановивъ нѣчого.

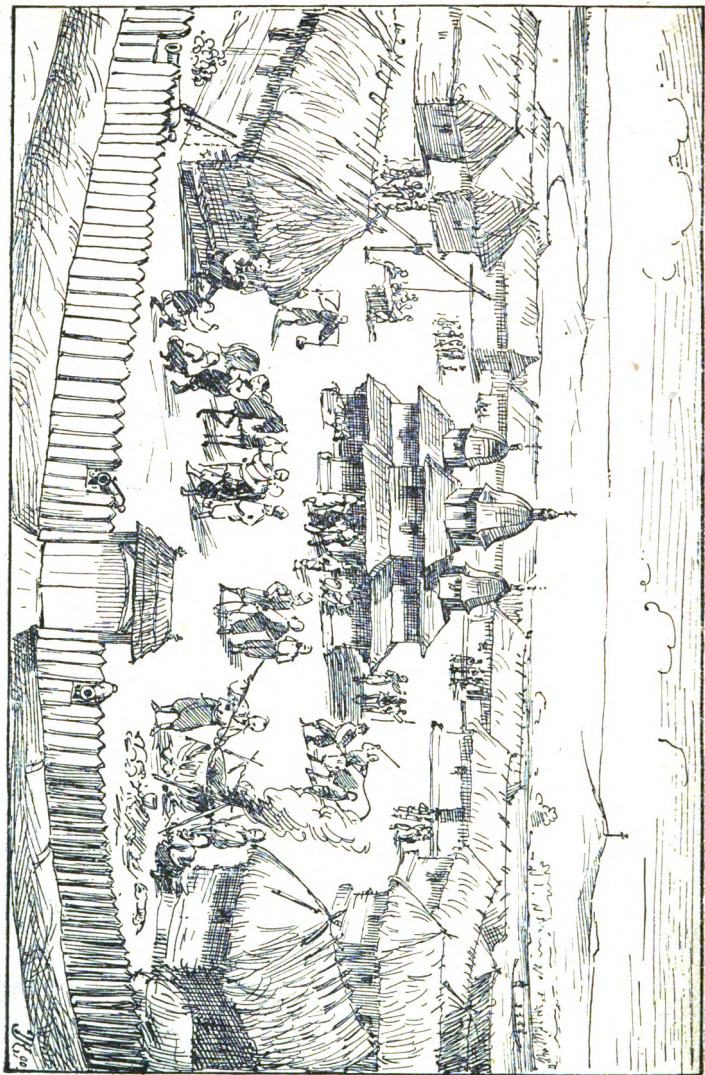
Найбільше причинивъ ся до зросту козаччини на-слѣдникъ Дашковича, Черкаскій и Канѣвскій староста, Дмитро Вишневецкій. Вѣнь збравъ багато охотникѣвъ и побѣльшивъ такъ число козацѣвъ, вславивъ ся лицарскими походами на Крымцѣвъ, и бувъ майже незалеж-ный вѣдъ польского короля. Маючи въ своѣй руцѣ Чер-каске и Канѣвске староство, заложивъ Вишневецкій (въ 1556 р.) твердыню на горбоватѣмъ островѣ Хор-тици, щѣ розложивъ ся въ Днѣпрѣ. Въ свѣй твердыни на островѣ Хортици розмѣстивъ Вишневецкій своихъ козацѣвъ. Небавомъ пѣсля того выправивъ ся вѣнь на Волощину, одначе Турки спѣймали его зрадою и за-мучили, скинувши зъ високои башты на зелѣзнѣй гаки въ Царгородъ, а рускій нарѣдъ прославивъ сего завзя-того лицаря въ думѣ, зовучи его козакомъ Байдою.

2. Запорожека Сѣчь.

Нашъ Лугъ — батько, а Сѣчь — мати,
Отъ де треба помирати.

Народна приповѣдка.

Козаки вже за приводомъ Вишневецкого намагали закоренити ся на Низу, то е надъ дольшимъ Днѣ-промѣ, на его островахъ, бо королѣвскій старосты бра-ли вѣдъ нихъ великій мыта за рыболовлю, полюване та торги. Треба отже було козацтву поселити ся на та-

ЗАПОРОЖСКА СЪЧЬ.

къмъ мѣсци Днѣпрового низу, кудыбъ не доступивъ корѣвскій рядъ, и де можна бы безопасно ховати козацке добро.

Понизше Катеринослава, при устю рѣчки Самары, плыве Днѣпро, вздовжъ на якихъ 70 кильметрѣвъ, корытомъ поперегороджуванимъ впоперекъ верствами скель и камѣня. Се Днѣпрові пороги числомъ 12, де плавба вельми небезпечна, бо вода спадає по нихъ быстро, мовьбы по сходахъ зъ великимъ шумомъ. Тѣлько козаки умѣли свои чайки (човпы), обшиті очеретомъ, безопасно проводити по сихъ порогахъ. Минувши пороги, вступає Днѣпро въ краину, звану „Низомъ“ и розливає ся кѣлькама рукавами, а посередъ нихъ розкинулись островы, вкриті очеретами, лозами и яворами. Ся островы давали выгѣдний прожитокъ бездомнымъ бурлакамъ незвычайнымъ достаткомъ рыбы, дикого звѣря и пасовищъ. Тутъ мѣгъ знайти безпечне мѣсце кождый, кому важке було жите на родицѣ, и томѣ йшли сюды козаки и мѣщане, щобъ сховатись вѣдъ старостѣвъ, сюды втѣкали й селяне вѣдъ своихъ панѣвъ.

Спершу втаборили ся козаки на островѣ Томакѣвъ, обезпечились частоколами и валами, и сидѣли тамъ, мовьбы у засѣцѣ. Зъ того пошла назва „Запорожска Сѣчь“, бо була она за порогами. На лѣвѣмъ березѣ Днѣпра бувъ великій лѣсъ, званный „Великій Лугъ“. Опѣсля переносились козаки-Запорожцѣ ще низше, але головный ихъ таборъ, званный „кошемъ“ бувъ на островѣ, що й нынѣ zove ся Сѣчь. Запорожцѣ закликали козакѣвъ зъ Украины на козацкй пригоды. Якъ задумували йти на Туркѣвъ або Татаръ, то ходячи по селахъ, кликали отъ такъ: „Хто хоче за християнску вѣру на колу сидѣти, хто за святы хрестъ радъ, щобъ его четвертовано (на 4 части розшарпано),

колесовано, хто готовъ приняти всякі муки и не бо-
ити ся смерти, приставай у козацтво! Не треба смерти
боятись, вѣдь неї не встережеш ся. Оттаке наше жи-
те козацке!“

Въ Сѣчь приймали всякого, хто приходивъ, чи то
Полякъ, Волохъ або навѣтъ Татаринъ; але кождый му-
сѣвъ приняти православну вѣру. Всѣ тамъ були рѣвнѣ,
и селянинъ, и мѣщанинъ, и шляхтичъ, а навѣтъ князь.
Запорожцѣ выбирали вѣльными голосами на „радѣ“ го-
ловного начальника на оденъ рѣкъ, званого „кошевымъ
отаманомъ“, и старшину: осавула (помѣчника), судію
и писаря, що бувъ звычайно вченимъ чоловѣкомъ. „Ра-
да“ збирала ся на великому майданѣ, чи выгонѣ середь
Сѣчи. Щобъ отаманъ не гордувавъ козаками а тямивъ,
що вѣнъ усѣмъ рѣвнѣ, посыпали ему голову землею,
або мазали лице грязюкою. Всѣ козаки-Запорожцѣ жили
безъ жѣнокъ, якъ черцѣ по монастиряхъ, а хто приво-
дивъ жѣнку, чи сестру на Сѣчь, того карали смертію.
Запорожцѣ жили по пѣвтора ста чоловѣка въ „курѣ-
няхъ“, сплетеныхъ зъ хворосту й лозы, а накрытыхъ
шкѣбрами и кождый курѣнь мавъ „курѣнного отамана“.
Середь Сѣчи була церква святой Покровы. У важныхъ
справахъ радила вѣйскова рада. Беручи до розваги яку
вѣйскову справу, робили Запорожцѣ два кола: въ одпо
сходила ся старшина, а въ друге простѣ (посполитѣ)
козаки або чернь — и ся рада звалась чорна рада.
Чорна рада, розваживши дѣло, кидала зъ окрикомъ шапки
въ гору, а старшина вже тодѣ мусѣла добре змѣрку-
вати цѣлу справу, выбирала депутатѣвъ, котрѣбъ всю
рѣчь розумно збагнули и посередь повной рады выrekli.
Бѣльша часть лицарѣвъ-Запорожцѣвъ, що не полягли въ
бою, вертали зъ добычею въ осени на Украину, або
на Подѣле и жили по хуторахъ (зимовикахъ), селахъ

и мѣстахъ и не переставали бути вольными козаками. Такъ воджило зновъ на Запорожской Сѣчи те громадске право, знищене польскими королями, яке собѣ споконъ вѣку выробивъ рускій народъ и тому то Сѣчь Запорожска мала таку повагу и любовь всего руского народу.

3. Першій повстаня козацкій. Петро Конашевичъ Сагайдачный.

Було колись въ Украинѣ ревели гарматы,
 Було колись Запорожцѣ вмѣли панувати.
 Панували, добували и славу и волю;
 Минуло ся, остали ся могилы на полѣ.

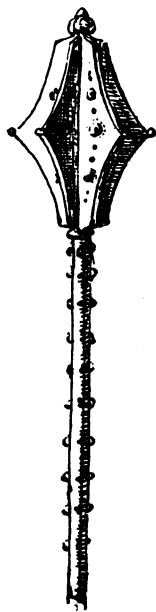
Т. Шевченко.

Козаки дѣлились на городовыхъ або украинскихъ, — щѣ жили по мѣстахъ та селахъ на Украинѣ и подлягали власти королѣвской — и запорожскихъ або сѣчовыхъ на Днѣстровѣмъ низу, щѣ слухали толькѣ своего кошового. Мѣжь одними и другими були безнастанній звязки и городовій козаки силкувались стати такожь незалежными.

Богато городовыхъ козаковъ проживало по колькнайцять лѣтъ на Запорожу и они вважали се великою честію для себе вславитись тамъ козацкимъ лицарствомъ. Оденъ изъ знатнѣйшихъ вельможъ польскихъ, властитель Зборова и Золочева, Самойло Зборовскій, ходивъ на Сѣчь и тамъ выбрали его за его лицарство кошевымъ. Паны польскій закликали неразъ козаковъ на подмогу въ своихъ походахъ, та й польскій королѣ користувались ихъ подмогою и тымъ козацтво доходило до великого значѣня.

Король Степанъ Баторій, побачивши быстрый зрѣсть козацтва, постановивъ ослабити, а вѣдтакъ и зовсѣмъ уничтожити козаковъ, бо вѣнъ хотѣвъ зовсѣмъ злити Украину зъ Польщею, а козаки були тутъ великою перепоною. Украина тѣлько на папери належала тодѣ до польского короля; шляхта служила, не пытаючись нѣ-

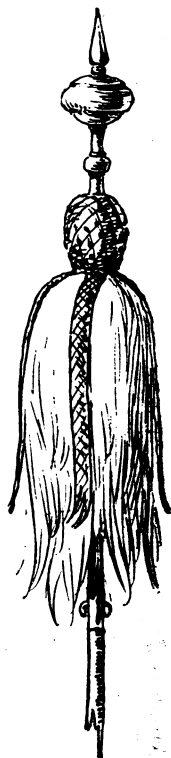
Козацкїй знамена (жлейнты) вѣйсковї : булава, пѣрначь, бунчукъ, хоругва, печатка.

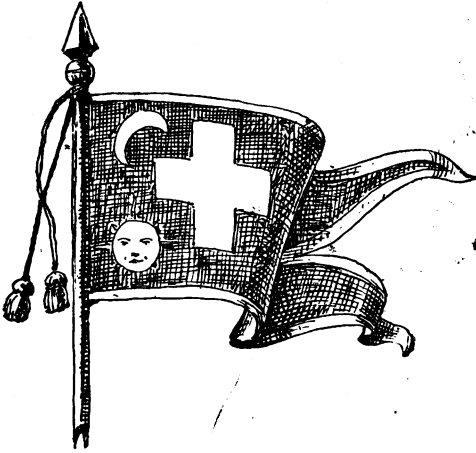
пѣрначь

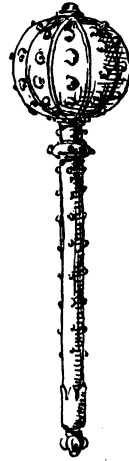
печатка

бунчукъ

хоругва

булава

кого, въ козацкомъ войску, а козаки украинскій выбрали гетьмановъ, воювали и мирились, не оглядаючись на польскій урядъ. Щобъ ихъ подгорнути подъ свою власть, Баторій подійшовъ до нихъ нѣбы зъ ласкою и честію и пославъ тодѣшньому отаманови козацкому, Федорови Богданкови, гетьманську булаву, бунчукъ чи палицю зъ коньскимъ волосомъ зверху, печатку, на котрій вырѣзаний бувъ козакъ, и хоругву, и назвавъ его гетьманомъ. Зъ великой силы городовыхъ козаковъ велѣвъ Баторій тѣлько шѣсть тысячъ вписати въ списъ або реестръ и они звали ся реестровцями. Реестровцѣ дѣлились на шѣсть полковъ, котрыхъ начальниками були полковники, а каждый полкъ на 10 сотень. Гетьманови давъ король мѣсто Трехтемирѣвъ, выше Канева, а каждому козакови платили рѣчно зъ королѣвской касы по червонцеви й по кожусь. Всѣ инші козаки, щѣ не були записані въ реестръ, мали розойти

ся и стати зновъ селянами та платити податки и вѣдбувати иншій повинности.

На Украинѣ та въ иншихъ рускихъ земляхъ, що дѣстали ся пѣдъ власть Польщѣ, вельми гѣрка була доля селянѣ. Окрѣмъ панщины, яку они мусѣли робити дѣдичамъ, були селяне обтяжені всѣлякими дачками. Въ королѣвскихъ добрахъ, котрыми орудували старосты, було хлопамъ ще гѣрше, хочъ они мали право жалувати ся на свои кривды. Одначе въ судѣ не мѣгъ хлопъ нѣчого виправувати, бо виновникъ все бувъ правый, а хлопъ винуватый. Окрѣмъ безмежної самоволѣ старостѣвъ, лютували жовнѣры, кривдили и грабили людей. Та нѣчо такъ не вражало и не дратувало руского народу, якъ власть жидѣвъ. Паны вѣддавали имъ, якъ вже попереду (стор. 156) було сказано, свои землѣ въ аренду и такі арендаторы мали повнѣу власть надъ селянами, якъ и самъ дѣдичъ. Нѣчого дивного, що рускій народъ, бажаячи вызволитись зъ тои чорнои долѣ, кидавъ ся до козацтва, втѣкавъ ватагами на Запороже; а зъ вѣдтамъ тѣ втѣкачѣ на чайкахъ пускали ся моремъ грабити турецкій побережній мѣста. Нападати на невѣрныхъ уважало ся тодѣ богоугоднымъ дѣломъ, бо тымъ козаки не тѣлько добували собѣ добычѣ, але й вызволяли християнскихъ невѣльникѣвъ зъ ясыру. Сї походы були доброю вѣйсковою школою для руского народу. Зъ Запорожа появляли ся такі збройній ватаги на Украинѣ, а до нихъ приставали селяне й мѣщане, зворушувались проти панѣвъ та нападали и грабили ихъ майно. Соймъ польскій выдававъ постановы, щобъ такихъ утѣкачѣвъ и самозваныхъ козаковъ ловити и карати смертію. Выготовлювано нові реестры и обмежувано число козаковъ, а тымчасомъ пѣсля кожного реестрованя число козаковъ подвоювалось, потроювалось, бо всѣ хотѣли

бути козаками, то є вольними людьми. Отже коли такъ польскій урядъ заходивъ ся обмежити козако́въ, зрывають ся они до повстаня, саме въ тѣмъ часѣ, якъ почала приготавливати ся церковна унія. Не щадили навѣтъ князя Острогского, бо въ его добрахъ доля селянъ не була лекша, якъ и у польскихъ двѣдичѣвъ. Повстане: притушено, але въ кѣлька лѣтъ опѣсля выступають козаки пѣдъ проводомъ Наливайка. Вѣнъ бувъ спершу козакомъ у князя Острогского, бо тодѣ вельможѣ держали собѣ двѣрскє войско. Вѣдтакъ збравъ собѣ козако́въ зъ селянъ и дробной шляхты, злучивъ ся зъ запорожскимъ кошевымъ отаманомъ Лободою та оба пустишили Волощину и Угры, а опѣсля Волюнь, Литвута Украину, грабуючи добра паньскій. Одначе гетьманъ польскій Жолкѣвскій розбивъ сихъ козако́въ, а Наливайка страчено у Варшавѣ. Тѣло его розрубали на четверо и порозвѣшували по мѣстѣ.

Пѣсля Наливайка выступає Петро Сагайдачний, сынъ шляхтича Самбѣрского Конона або Конаша и зъ того пѣшла назва Конашевичъ. Вѣнъ скѣнчивъ школу въ Острозѣ, на Волини, бувъ на свѣй часъ вченымъ чоловѣкомъ, а навѣтъ написавъ цѣнну книжку. Опѣсля пѣшовъ на Запороже и такъ вызначивъ ся лицарствомъ и розумомъ въ походахъ козацкихъ, що Запорожцѣ выбрали его кошевымъ отаманомъ. Сагайдачний выправлявъ ся на Крымъ и здобувъ Кафу, вѣдтакъ на побережа Малои Азїѣ пѣдъ Синопу и Трапезунтъ, вызволяючи богато невѣльняко́въ христїянскихъ, а навѣтъ столицю султана, Царгородъ, „окуривъ мушкетнымъ дымомъ.“

Слава Сагайдачного залунала по всѣхъ рускихъ земляхъ, а на Украинѣ творять ся козацкї сотнѣ и признають надъ собою власть Сагайдачного. Вельми не-

ГЕТЬМАНЪ ПЕТРО КОНАШЕВИЧЬ САГАЙДАЧНЫЙ.

радо споглядали Поляки на такий быстрый зрѣсть козаччины. одначе нехотя мусѣли запобѣгати ласки и підмоги у ненавистныхъ имъ Запорожцѣвъ. Королевичъ польскій Володиславъ, добивавъ ся тодѣ царского престола въ Москвѣ и звернувъ ся зъ просьбою о підмогу до Сагайдачного. Сагайдачный ходивъ въ Московщину зъ 20.000 козаками и вызволивъ Володислава зъ небезпеки такъ, що королевичъ зробивъ ще корыстну для Польщѣ умову зъ Москвою. Зъ московского походу вернувъ Сагайдачный не на Запороже, а до Києва, и правивъ яко гетьманъ тою частію України, що признавала его власть надъ собою, а Польща, дѣзнавши такои підмоги вѣдъ Сагайдачного, мусѣла на се мовчки згодити ся. Одначе Сагайдачный дбавъ не тѣлько про політичній праві народу, але звернувъ свою бачнѣсть и на справы релігійній. Вѣнъ просивъ 1620 р. Єрусалимского патріярха Теофана, якъ мы вже попереду (стор. 156) оповѣдали. щобъ постановивъ митрополита и владыкъ православныхъ. Такимъ способомъ двигнувъ вѣнъ на якійсь часъ зъ упадку и церкву православному.

И на се мусѣвъ король пристати, потребуючи зновъ підмоги козакѣвъ. Въ р. 1620 грозило Польщи нове лихо. Самъ султанъ Османъ зъ 300-тысячнымъ войскомъ рушивъ підъ Хотинъ, надъ Днѣстромъ, бажаючи підгорнути Польщу підъ свою власть. Поляки спромоглись збрати 72 тысячи ополченя и підъ проводомъ королевича Володислава и польского гетьмана Ходкевича обкопались въ таборѣ підъ Хотиномъ. Королевичъ просивъ зновъ Сагайдачного о підмогу. Козацкій гетьманъ обѣцявъ прийти зъ підмогою; одначе вимагавъ, щобъ польскій рядъ не обмежувавъ козакѣвъ на 6000 реестровцѣвъ, и признавъ власть гетьманьску Сагайдачного и надъ Україною. Королевичъ приставъ на

се, хочь треба ще було на те згоды сойму, и Сагайдачний ставъ такожь гетьманомъ реестровыхъ козаковъ. Теперь рушивъ Сагайдачний зъ 40.000 козаками и по завзятой борбѣ мусѣвъ султанъ уступити. Щасливый конецъ сеи войны бувъ головою заслугою Сагайдачного, его розуму и лицарства. Але сю славу побѣду оплативъ вѣнъ своимъ житемъ: покрытый ранами, вернувъ до Кивва и тутъ умеръ 10 цвѣтня 1622 р. Передъ смертію записавъ Сагайдачний по пѣвторы тысячи червѣнцѣвъ на школу брацтва Киввского и Львовского. Его поховали въ церквѣ Киввского Божоявленського брацтва, одначе нынѣ нема его могилы, бо при перебудованю церквы на початку 18-го столѣтя на томъ мѣсци станула нова стѣна церквы.

4. Гетьманъ Зиновій Богданъ Хмельницкій.

Въ той часъ була честь, слава,
Вѣйсковая справа,
Сама себе на смѣхъ не давала
Неприятеля пѣдъ ноги топтала.

Народна дума.

Польша скоро забула про пѣдмогу, яку вѣи дали козаки въ тяжкой пригодѣ. Участь козаковъ въ убійствѣ Полоцкого уніятского архиепископа, Юсафата Кунцевича (стор. 155) дала нову приключку польскому урядови выступити проти козаковъ. Козакамъ вѣдѣбрано право выбору гетьмана и пѣдчинено коронному гетьманови польскому. Польскій гетьманъ Конецьпольскій збудувавъ надъ Днѣпромъ, повысше пороговъ, твердыню Кудакъ и поставивъ тамъ польске вѣйско, щобъ не пу- скало хлопѣвъ на Запороже и держало въ рукахъ Сѣчь.

Козаки зворушились. Зъ Запорожа наче орлы выльтають козаки подъ проводомъ гетьмановъ Трясила, Сули-

ГЕТЬМАНЪ ЗИНОВІЙ БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКІЙ.

мы, котрый зруйнувавъ Кудакъ, Павлюка, Острианицю и Гунь. Одначе все тѣ повстаня козацкыя скончили ся

нещасливо и выкликали ще бѣльшій жорстокости Поляковъ. Соймъ польскій въ р. 1638 вѣдобравъ козакамъ всѣ права, вѣднйавъ гетьманови Трехтемировъ и подчинивъ ихъ власти окремого комисаря, поганиовленого зъ помѣжь шляхты. Щобъ спинити побѣгъ селянъ на Запороже, вѣдновлено зруйновану козаками твердиню Кудакъ. Теперъ хмарами посинули на Украину польскій вельможъ, загортаючи плодорѣднй земль, навѣтъ такй, щѣ належали до реестровцѣвъ. Розгосподарувались тутъ Вишневецкй, Потоцкй, Конецьпольскй, Калиновскй, а козаковъ зновъ повертали въ хлопство и выбирали вѣдъ нихъ всѣлякй дачки. Сучаснй лѣтописецъ польскій*) замѣчае, що така „змѣна въ житю козаковъ выйшла на корысть людей приватныхъ (то есть названыхъ высне вельможъ), але на шкоду державъ“.

И справдѣ не минуло десять лѣтъ, якъ цѣлу Русь обгорнуло всенародне повстане пѣдъ гетьманьскою булавою Зиновія Богдана Хмельницкого. Вѣднъ бувъ сынъ Чигириньского козацкого сотника, Михайла Хмельницкого. Змалку вчивъ ся Богданъ Хмельницкй въ Киѣвскй брацкй школѣ, а вѣдтакъ у езуитѣвъ въ Ярославѣ (въ Галичинѣ) и навчивъ ся добре не тѣлько польскою и латиньскою, але опѣсля й турецкою и французскою мовою. Вступивши до вѣйска козацкого, попавъ ся Богданъ въ польско-турецкй вѣднѣ (1620—21) въ турецку неволю и проживъ въ Царгородѣ два роки. Якъ же вернувъ зъ неволѣ, пѣшовъ на Сѣчь и выправлявъ ся кѣлька разъ въ походы на Турковъ та тревоживъ саму столицу султаньску. Побувши кѣльканайцять лѣтъ на Сѣчи, вернувъ Хмельницкй въ Чигиринъ, оженивъ

---

*) Перемыскй епископъ латиньскй Пясецкй.

ся зъ Ганною Сомковною и ставъ Чигиринскимъ сотникомъ.

Отутъ скоила ся пригода, що була искрою, вѣдь котрой заняла ся пожежа и обняла всю Русь широкимъ поломънемъ. Въ р. 1646 Чигиринській пѣдстароста, шляхтичъ Чаплинскій, силомоць захопивъ у Хмельницкого хутѣръ Суботѣвъ и такъ побивъ его малого сына, що хлопецъ другого дня вмеръ. Хмельницкій запѣзавъ Чаплинского до суду, ѣздивъ и до короля Володислава, одначе нѣчого не вдѣявъ, бо въ тодѣшнихъ судахъ козакъ не мѣгъ нѣчого выправувати супроти шляхтича. Лѣтописцѣ оповѣдають, що король такъ вѣдповѣвъ Хмельницкому на его жалобу: „Вы воевники и носите шаблѣ, хтожь васъ спинае постояти за себе? А я все бувъ и буду до васъ прихильный.“ Хмельницкій задумавъ пойти за радою короля и вступити ся за свои права, а разомъ и за права безталанного народу руского: вѣнь постановивъ зворушити до повстаня цѣлу Украину-Русь. Чутка про те дѣйшла до польского гетьмана Потоцкого и вѣнь велѣвъ спѣйматн Хмельницкого. Тымчасомъ Хмельницкій хитрощами выманивъ у полковника Барабаша королѣвску грамоту, котрою Володиславъ позволявъ збѣльшити козацке вѣйско и давъ право робити чайки для морскихъ походѣвъ на Туркѣвъ. Зъ тою грамотою утѣкъ въ грудни 1647 на Запороже и объявивъ тамъ свою думку — стати за волю руского народу. Запорожцѣ приняли Хмельницкого зъ щиримъ сердцемъ и окликнули его гетьманомъ. Вѣдтакъ розсыпались они по всѣй Украинѣ и закликали народъ до повстаня. Цѣлыми ватагами втѣкали селяне на Запороже, - а Хмельницкій тымчасомъ рушивъ у Крымъ и вговорювавъ хана, щобъ давъ збройну пѣдмогу козакамъ проти Польщѣ. Ханъ згодивъ ся на те, бо тодѣ бувъ въ незгодѣ зъ Польщею.

*

5. Битвы підъ Жовтыми Водами, Корсунемъ и Пилявою.

Долетѣла чутка на Украину про заходы Хмельницкого и польскій гетьманы Потоцкій и Калиновскій рушили супроти него зъ реестровцями и невеликимъ вѣдѣломъ польской кѣнницѣ. Одначе козаки-реестровцѣ перейшли до Хмельницкого, а Запорожцѣ зъ Татарами розбили на прахъ польске войско 8 мая 1648 р. надъ малою рѣчкою Жовтыми Водами, щѣ плыве правобѣчь до Днѣпра. Тамъ умеръ зъ ранъ проводыръ войска польского, молодой сынъ коронного гетьмана, Степанъ Потоцкій.

Страшна звѣстка про Жовтоводску битву долетѣла до польскихъ гетьманѣвъ Потоцкого и Калиновского. Они рушили зъ усѣмъ войскомъ проти Хмельницкого и зѣйшли ся зъ нимъ підъ Корсунемъ. Козаки вдарили 16-го мая на Поляковѣ и польске войско зовсѣмъ розсыпалось. Потоцкій и Калиновскій попали въ полонъ, а Хмельницкій вѣддавъ ихъ Татарамъ. Весь таборъ польскій зъ всѣма засобами доставъ ся въ козацкій руки.

Пѣсля Корсуньской побѣды настала рѣшуча змѣна на Украинѣ. Селяне покидали панѣвъ и спѣшили підъ знамена Хмельницкого. Встала вся украиньско-руська земля до борбы за волю, якъ ще нѣколи не вставала, — се було всенародне повстанє. Нарѣдъ почавъ жорстоко розправляти ся зъ своими гнобителями и по всѣй Украинѣ-Руси потекли рѣвки крови, а наибольше досталось ненависнымъ жидамъ-арендарямъ. Зъ переляку почали паны, а за ними жида и езуиты втѣкати въ Польшу и небавомъ рускій нарѣдъ опинивъ ся на воли. Теперъ треба було Хмельницкому тѣлько докѣнчити такъ

щасливо розпочате дѣло вызволеня України-Руси и змѣнити новий ладъ суспѣльный. Одиначе славный гетьманъ не вѣдъ разу порозумѣвъ свою високу задачу, котру єму припало перевести. Замѣсьць рушити заразъ на Польщу, де саме тодѣ вмеръ король Володиславъ IV., Хмельницкій прогайнувавъ 4 мѣсяцѣ на переговорахъ зъ Поляками, котрѣ не довели до путя, а тымъ часомъ Поляки зобрали нове ополчене шляхоцке 36 тысячъ. Хмельницкій зустрѣнувъ ся зъ польскимъ войскомъ 20-го вересня 1648 р. пѣдъ мѣстомъ Пилявою (або Пилявцями) надъ рѣчкою Пилявою, щѣ плыве до Богу. Войско польске розбилось, перелякане звѣсткою, щѣ Хмельницкому на пѣдмогу прийшла велика Орда татарска, и лишило весь богатый таборъ козакавъ. Хмельницкій рушивъ пѣдъ Львовъ, взявъ на 200 тысячъ золотыхъ выкупу и пѣшовъ на польске мѣсто Замость. Вѣнъ мавъ вѣльну дорогу ажъ до Варшавы, де саме тодѣ мали выбирати короля. Хмельницкій згаивъ часть пѣдъ Замостемъ и выславъ чотырохъ послѣвъ зъ листомъ до Варшавы, щѣ козаки бажають мати королемъ Володиславового брата, Яна Казимира, и тодѣ пристануть на миръ. Поляки справдѣ vybrали Яна Казимира, а вѣнъ заразъ написавъ Хмельницкому, щѣбъ застановивъ войну зъ Польщею, вернувъ на Украину и тамъ доживавъ польскихъ комисарѣвъ задля переговорѣвъ про миръ.

6. Вѣздъ Хмельницкого до Києва. Облога Збаража. Битва пѣдъ Зборовомъ.

Въ першихъ дняхъ сѣчня 1649 р. вѣхавъ Хмельницкій до Києва Золотыми Воротами Ярослава. Радѣсно вивавъ парѣдъ козацкого гетьмана, дзвонили въ дзвѣны,

стріляли з гарматъ. Київскій митрополіть Сильвестеръ Косовъ зъ духовенствомъ витавъ Хмельницького промовою передъ соборомъ св. Софії, а бурсаки и ученики академії співали рускї и латинскї пѣснѣ, величаючи Хмельницького „рускимъ Мойсеємъ.“ Зъ Києва поѣхавъ Хмельницькій въ Переяславъ.

Слава Хмельницького рознесла ся по сусѣднихъ державахъ и теперъ стали до него приїзджати послы одні за другими: зъ Туреччини, Молдавїї, Волощини, запрошуючи его до союзу проти Польщѣ. Привѣзъ и царскій посоль богатї подарунки для гетьмана. На останку прибули й польскї комісарѣ и привезли вѣдъ короля грамоту на гетьманство и булаву. Хмельницькій скѣнчивъ раду, одначе козаки привитали комісарѣвъ вельми неприязно и не хотѣли й слухати про переговори. Самъ Хмельницькій бачивъ, що нема що й думати про переговори зъ Польщею и щиро обьявивъ комісарямъ, що у него єсть думка вызволити весь рускїй нарѣдъ по Люблинъ и Краковъ, и всю Украину, Волинь, Подѣле та Галицку Русь злучити въ одно самостѣйне князѣвство. Одначе коли послы стали на него вельми налягати, подавъ Хмельницькій такі умовы мира: унія має бути знесена въ Украинѣ-Руси, всѣ уряды мають доставати люде грецкою вѣры, Київскій митрополіть має засѣдати въ сенатѣ, гетьманъ козацкїй буде залежний тѣлько вѣдъ короля, а Жидамъ не вѣльно жити на Украинѣ.

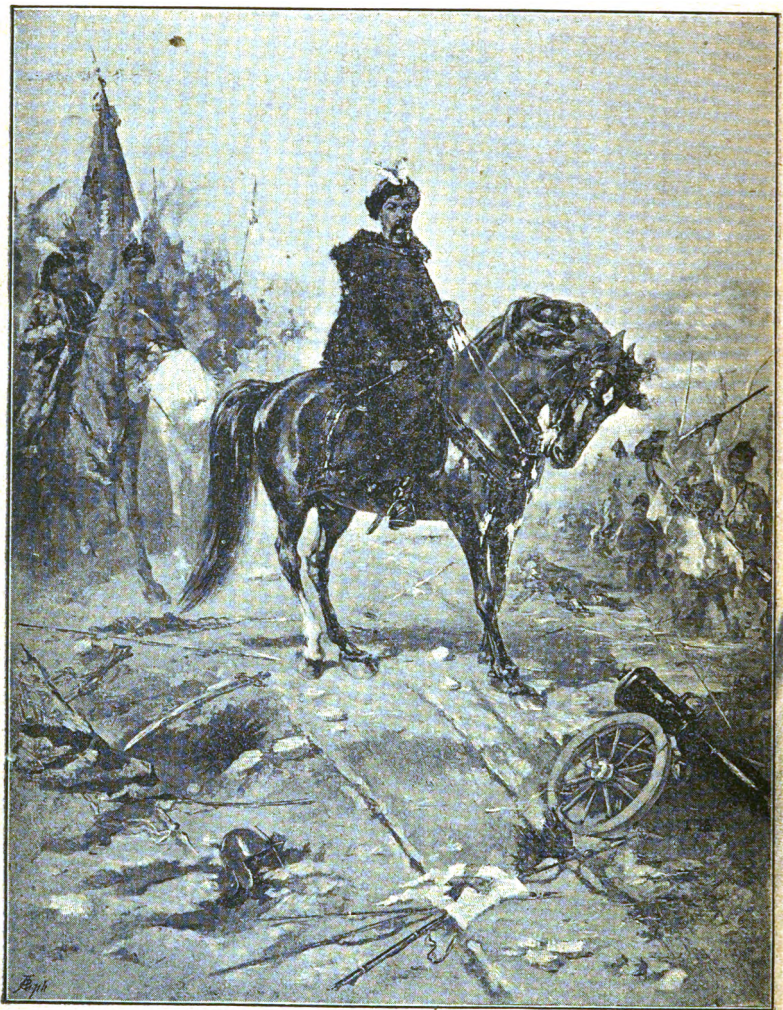
Комісарѣ не хотѣли підписати навѣтъ такихъ умѣркованыхъ домаганъ Хмельницького и вѣдѣхали зъ нѣчимъ. Мусѣла зновъ почати ся война и обѣ сторони приготавливали ся до неї. Ледво тѣлько розійшлась звѣстка про новий похѣдъ на Поляковъ, а вже зъ усѣхъ сторѣнъ збѣгали ся охотники пѣдъ знамя Хмельницького;

навѣтъ мѣщане кидали свои ремесла и купецтво и записували ся въ козаки. Хмельницкій подѣливъ теперь весь край, щѣ бувъ подъ его рукою, на 24 полки*), 12 правобѣчь, а 12 лѣвобѣчь Днѣпра. Полки дѣлили ся на сотнѣ. Полками правили полковники, а сотнями — сотники. Верховна управа краю була въ рукахъ гетьмана и войскової старшины, выбранои на радахъ.

Весною 1649 р. выступивъ Хмельницкій въ походъ зъ крымскимъ ханомъ Исламъ-Гиреемъ, и облягъ мѣсто Збаражъ, котрого завзято боронивъ лютый ворогъ козацтва, потомокъ рускихъ вельможъ, князь Єрема Вишневецкій. У Полякѣвъ було вельми мало поживы, и въ Збаражи наставъ великій голодъ и страшный помѣръ. Тодъ самъ король Янъ Казимиръ рушивъ зъ 20.000 войска на подмогу обложенцямъ и дѣйшовъ подъ Зборѣвъ, надъ Стрыпою. Хмельницкій лишивъ пѣхоту подъ Збаражемъ, а самъ зъ кѣнницею и Татарами пустивъ ся подъ Зборѣвъ. Дня 5-го серпня 1649 р., коли польске войско стало переправляти ся черезъ рѣку, вдаривъ Хмельницкій зъ Татарами на Полякѣвъ и розбивъ всѣхъ, щѣ переправили ся на другій берегъ. Останки войска скупили ся коло короля, и обкопали ся валомъ. На другій день въ ранцѣ кинулись козаки на польскій таборъ, вдерли ся зъ двохъ бокѣвъ до середины, и король мало щѣ не попавъ ся въ полонъ. Въ такой небезпечной хвилѣ крикнувъ Хмельницкій: „Згода!“ и спинивъ дальшу битву, бо не хотѣвъ, щѣбъ християнскій король пѣшовъ въ неволю бисурманську.

---

*) Полкъ означавъ землю зъ полковымъ мѣстомъ и сотенными мѣстами и селами.

ХМЕЛЬНИЦКІЙ ПО ЗБОРОВСКОЙ БИТВѢ.

Почали ся теперъ переговоры, и въ Зборовѣ зложено зъ козаками таку умову: король признае гетьмана головнымъ начальникомъ козацкаго войска, котораго мае бути сорокъ тысячъ зъ Полтавщины, Чернигѣвщины, Кіѣвщины, Волини и Подѣля. Въ тыхъ земляхъ не можуть стояти польскій войска, а Жидамъ не вѣльно тамъ жити. Всѣ уряды мають дѣставати ся людямъ грецкою вѣры. Кіѣвскій митрополітъ мавъ засѣдати въ сенатѣ; що до унѣвъ обѣцявъ король окрему постанову соймову, корыстну для православныхъ; гетьманъ мавъ дѣстати для себе Чигириньске староство. Ханови обѣцявъ король платити 90 тысячъ золотыхъ рѣчнои дачки, а теперъ дати наразъ 200 тысячъ.

Умовы Зборовскаго мира показують наглядно, що Хмельницкій зразу не порозумѣвъ сеи великои задачѣ, до якои его покликала доля. Зборовскій миръ не вѣдповѣдавъ вже тогѣшнимъ потребамъ рускаго народу. Хмельницкій, вихованій середъ польско-шляхоцкои суспѣльности, зрѣсь зъ поглядами и привычками шляхоцкими, зъ політичнымъ и суспѣльнымъ ладомъ тогѣшньої Польщѣ, и томѣ годѣ було сподѣвати ся, щобъ вѣнъ зразу перенявъ ся поглядомъ рускаго народу, котрому бувъ сей ладъ супротивній. Задля того Хмельницкій зразу не мавъ вѣдваги розбрати політичну звязь Руси зъ Польщею, якъ того домагавъ ся повставшій рускій народъ. Ему здавало ся, що досыть обезпечити свободу вѣры и рускои церкви схѣднои, охоронити Украину-Русь вѣдъ Жидѣвъ и польскихъ жовнѣрѣвъ, побѣлшити войско козацке, а тодѣ вже щезне всяке невдоволене. Се була велика політична помылка Хмельницкаго, що вѣнъ не зважавъ на змагане рускаго народу до повнои самостѣйности. Въ умовахъ Зборовскаго мира мѣстилась ще друга похибка, котра вельми некорыстно

вплинула на дальшій хідъ справи, розпочатої Хмельницькимъ. Зборвскій миръ позволявъ тільки 40 тисячъ козаковъ вписати въ реєстръ, и ті мали користуватись волею, признаною козацтву, а всѣ инші, щб кровію своєю допомогли до побѣды Хмельницкому, мали зновъ стати хлопами. Показалось, що здобутками сего всенародного повстанія руского народу мало користуватись лише незначне число выбранихъ людей. Се була велика кривда для народу, и томú глядѣвъ вонъ на таке полагжене справи якъ бы на зраду, а давнѣйша прихильність народу до Хмельницкого почала остигати. Можна сказати, що Зборвска битва закончила першу добу воинъ Хмельницкого: тутъ осянувъ народъ рускій найвысшій щербель силы и могучости, а его гетьманъ найббольшу славу. Зъ того часу починає ся нова доба нещасныхъ пригодъ.

7. Битва пбдъ Берестечкомъ. Бѣло-Церковскій миръ.

Въ осени 1649 р. розпустивъ Хмельницькій посполите рушене козацке и ставъ складати реєстръ пбсля постановъ Зборвского мира. Вонъ набиравъ реєстровцѣвъ зъ помѣжъ селянъ знатнѣйшихъ панбвъ на Украинѣ, найбільше зъ дббрь Бремы Вишиневецкого, до котрого належала ббольша половина Полтавщины. Кождый реєстровый козакъ дбстававъ на власність ту частину землѣ, котрою вонъ користувавъ ся у свого дѣдича. Крбмъ того панамъ позабиравъ Хмельницькій цѣлї села и хutory, и подававъ старшинамъ козацкимъ яко „ранговї“ маєтности на такїй часъ, якъ они держали урядъ старшихъ. Для гетьмана призначивъ король цѣле

староство Чигиринське, а мѣсто Чигиринъ стало резиденцією гетьмана и мовьбы столицею України. Хмельницькій подѣливъ теперъ Украину на 16 полковъ, а многимъ мѣстамъ лишивъ Магдебурске право.

Ще не вспѣвъ Хмельницькій докончити реестрованя войска, якъ почали ворухитись тѣ, щб не войшли въ реестръ. Гетьманъ хотѣвъ успокоити невдоволенихъ тымъ, що они можуть творити охотничій полки. Тымчасомъ прогнаній зъ Украины дѣдичъ и вельможъ почали назадъ вертати и вымагати по давному вбдъ своихъ подданихъ повинностей и дачокъ. Селяне нѣ за що не хотѣли сего робити, бунтували ся, проганяли або вбивали своихъ дѣдичѣвъ. Гетьманъ мусѣвъ выдавати універзалы (оповѣщеня до всѣхъ), и наказувавъ тымъ, щб не войшли въ реестръ, слухати дѣдичѣвъ, а коли й се не помагало, каравъ неслухняныхъ смертію.

Тымчасомъ коли гетьманъ такими поступками роздратувавъ проти себе рускій народъ, Поляки й не думали додержувати умовъ Зборѣвскихъ. Киѣвского митрополита, Сильвестра Косова, не пустили до сенату, бо тому опирались католицкій епископы. Польскій гетьманъ Потоцкій, вызволившись зъ подѣ татарского полону, рушивъ на Подѣле, и почавъ усмирювати збунтованихъ хлопѣвъ. Хочь умовы Зборѣвского мира подписавъ самъ король, одначе соймъ, скликаний въ грудни 1650 р., не хотѣвъ ихъ потвердити. Такъ само вбдкинувъ соймъ домагана козацкихъ депутатѣвъ, щобы не було унѣ въ рускихъ земляхъ, щобъ народъ не бувъ гноблений дѣдичами, и щобъ чотыре польскій вельможъ жили на Украинѣ для поруки, що миръ буде додержаний. Паны соймовой не хотѣли навѣтъ слухати сихъ домаганъ „поддлыхъ хлопѣвъ“ и постановили дальше вести войну.

Поляки готовились до войны. Папа приславъ коро-

леви своє благословене, плащъ и посвяченый мечъ. И Хмельницкому привѣзъ Коринтскій митрополитъ мечъ посвяченый на самомъ гробѣ Господнѣмъ. Одначе народъ рускій не линувъ вже зъ такимъ жаромъ до гетьмана, и козацке войско подъупало на дусъ. Народъ неприхильно глядѣвъ на дружбу гетьмана зъ татарскимъ ханомъ, котрый забиравъ въ полонъ багато русскихъ жѣнокъ и дѣтей. Весною 1651 р. рушивъ Хмельницкій подъ Збаражъ, довго дожидаючи тамъ подмоги хана. Ханъ только зъ наказу султана выступивъ зъ подмогою, бо не радъ бувъ нарушити выгднои для себе умовы Зборовского мира. Дня 19 (29) червця зойшли ся козаки зъ польскимъ войскомъ, щб розложилось таборомъ подъ Берестечкомъ, на Волини. На другій день почала ся битва и скончила ся нещасливо для Хмельницкого. Ханъ зрадивъ гетьмана. Въ самомъ розгарѣ битвы кинувъ ся ханъ зъ Татарами втѣкати. Хмельницкій пустивъ ся его доганяти, одначе ханъ забравъ Хмельницкого зъ собою въ полонъ. Козаки, оставши безъ гетьмана, боронились завзято въ обкопаномъ таборѣ. Але дознавшись, що Татаре полонили гетьмана и пустошатъ Украину, задумали подъ проводомъ славного лицаря, полковника Богуна, въ ночи 29-го червня утѣкати зъ табору. Подчасъ переправы черезъ bagno багато козакѣвъ потонуло, а въ ранцѣ напали ихъ Поляки, розбили ихъ до останку и кинулись на Украину, щобы зовсѣмъ знищити козацтво.

Подъ ковецъ липня вернувъ Хмельницкій зъ татарского полону на Украину. Берестецка неудача доводила рускій народъ до розпуки. Оденъ только гетьманъ показавъ въ той трудной хвили незвычайну силу розуму и волѣ. Вонъ збравъ козакѣвъ на Масловомъ-Бродѣ, недалеко Канева, и зъумѣвъ розбудити лицарского

духа и успокоити народъ, впеваючи, що ще не все втрачено. Опóсля ставъ гетьманъ доповняти своє войско и запевнивъ собѣ пóдмогу хана. Въ народѣ вóдживъ лицарскій духъ, всюды готовились до завязаного вóдпору и здавалось, що всѣ скорше готові згинути, якъ вернути въ ненавистне пóдданство. Ледво вступили польскій войска на Украину, а вже рускій народъ паливъ власнї оселѣ, нищивъ засобы живности, псувавъ дороги, куды мало йти польске войско и ватагами нападавъ на Полякóвъ. Поляки вóдплачувались зъ такимъ самымъ завяземъ. Одначе козацке войско не могло встояти проти силы польскои, котрѣй ишовъ на пóдмогу литовскій гетьманъ Радивиль и занявъ навѣтъ Киѣвъ. Польско литовскій проводырѣ станули пóдъ Бѣлою-Церквою, на полудне Києва, и почали переговори зъ Хмельницкимъ. Переговори протягнулись до 17 вересня 1651 р. и тодѣ уложено Бѣло-Церковскій миръ: козакамъ замѣсть давнѣйшихъ чотырехъ признано лише одно воеводство Киѣвске, козацкїй реестрѣ зменшено до 20 тысячъ, селяне мусѣли якъ давнѣйше робити дѣдичамъ, а Жидаы могли всюды жити на Украинѣ.

8. Битвы пóдъ Батогомъ и пóдъ Жванцемъ.

Ледво розбїйшлась звѣстка про умовы Бѣло-Церковского мира, а вже новстало мѣжъ народомъ страшне невдоволене проти Хмельницкого. Козаки посполитї (чернь) просто въ очи дорѣкали ему, що вóнъ дбае лише про выгоды свои и козацкои старшины, а простый народъ вóддае зновъ панамъ. Не було иншого выходу, якъ пóдчиняти ся дѣдичамъ, котрї теперъ зновъ вертали на Украину, або глядѣти новыхъ оселѣ. Багато се-

лянь и козаковъ стало переселяти ся на сходъ ажъ по надъ Донецъ и той край ставъ называти ся Слободскою Украинною. Тамъ повстали оселъ якъ Харковъ и иншій, хочъ Хмельницькій заказувавъ переселюватись, а Поляки силомъцъ хотѣли спинити се переселене. Але й селяне, щбъ лишились на Украинѣ, не хотѣли слухати дѣдичтѣвъ, а нападали на нихъ збройними ватагами и убивали польскихъ жовнѣровъ. Навѣть гетьманъ не бувъ безпечный въ Чигиринѣ и покаравъ смертію колькохъ полковникѣвъ, щбъ бунтували проти него рускій народъ. Щобъ втихомирити невдоволене, позвалявъ Хмельницькій вписувати до реєстру бльше козаковъ, якъ було означено Бѣло-Церковскими постановами и самъ выживавъ лише пригѣднои хвилѣ, щбъ збрвати накиненимъ ему тяжкѣмъ умовѣ Бѣло-Церковского мира. Повѣдъ до того дали самі Поляки.

Весною 1652 р. рушивъ старшій сынъ Хмельницького, Тимошъ, зъ козацкимъ войскомъ на Молдавію, щбъ сватати дочку молдавского господаря (князя) Лупулы. Поляки хотѣли перешкодити тому и польскій гетьманъ Калиновскій заступивъ Тимошеви дорогу пѣдъ Батогомъ, на полудне Брацлава, надъ Богомъ, де полягло 20-тысячне войско польске и самъ Калиновскій. На Украинѣ стали теперь убивати и проганяти польскихъ жовнѣровъ, паны зъ переляку кидали свои дѣбра и втѣкали въ Польшу. Король скликавъ соймъ, щбъ обдумати способы, якъ приборкати козаковъ, одначе соймъ не позволивъ скликати посполите рушене, а наймати войска не було за що.

Одначе и положене Хмельницького було вельми некорыстне. Шестилѣтна война пѣдѣрвала силы и завзяте руского народу; здавало ся, що Украина о своихъ силахъ не зможе справити ся зъ своимъ противникомъ,

отже Хмельницькій почавъ оглядати ся за союзниками. Вже ранше зносивъ ся вѣнь зъ Туреччиною, семигородскимъ княземъ и зъ Швецією (за Балтійскимъ моремъ), одначе нѣхто не дававъ пѣдмоги проти Польщѣ. На Татаръ такожь не можна було покладати ся, якъ показало ся и пѣдъ Берестечкомъ.

Хмельницькій звернувъ теперь свои очи на Московщину, бо ще пѣсля Берестецкой пригоды заявлявъ вѣнь боярамъ, щѣ до него приѣздили, щѣ бажае пѣддати ся цареви. Зъ того часу часто обертавъ ся въ Москву зъ просьбою, щѣбъ царь принявъ его пѣдъ свою руку. Одначе царь не квапивъ ся, бо не хотѣвъ задирати ся зъ Польщею; пѣславъ тѣлько свого боярина до короля и жалувавъ ся, щѣ король и Поляки въ письмахъ и листахъ кѣлька разъ обидили царя и щѣ не додержують Зборѣвскихъ умовъ. Але се посольство не принесло вѣякой корысти. Тымчасомъ весною 1653 р. вѣвода польскій Чарнецкій наѣхавъ Подѣле, страшно спустошивъ мѣста и села понадъ Богомъ и жорстоко выгубивъ богато народу. Въ осени рушивъ и самъ король зъ великимъ войскомъ и втаборивъ ся пѣдъ Жванцемъ, проти Хотина, надъ Днѣстромъ. Сюды прибувъ и Хмельницькій зъ Татарами, котрї зайшли зъ заду Поляковъ черезъ Волянъ, Подѣле и Галицку Русь и спинали привѣзъ живности до польского табору. Мѣжь Поляками наставъ голодъ, прокинулись пошести. Зъ тои тяжкой пригоды выдобулись Поляки, приобѣцывши ханови таку дачку давати, якъ и пѣсля Берестецкой битвы, а Хмельницькій вернувъ зъ нѣчимъ въ Украину. До того ще позволивъ король Татарамъ спустошити рускїи землїа ажъ по Люблинъ и они забрали тодѣ богато народу и пѣгнали въ ясырь.

9. Московске подданство Украины.

По такихъ пригодахъ всю надѣю покладавъ Хмельницкій на Москву. Вѣнь ще передъ останнимъ походомъ на Полякѡвъ писавъ до царя, що султанъ запрошує до себе козакѡвъ въ подданство, а коли царь не прийме козакѡвъ подъ свою руку, то чужовѣрцѣ подобють ихъ и козаки будуть мусѣли чинити ихъ волю. Царь ображений невдачею свого посольства до короля, скликавъ въ Москвѣ „земску думу“ (нѣбы соймъ), що збирала ся тѡлько при важныхъ нагодахъ. Мѣжь иншими справами подавъ царь пытанє, чи прийняти Хмельницкого зъ усѣмъ войскомъ запорожскимъ подъ царску руку? Всѣ на те згодились и однодушно обѣщали помагати цареви у войнѣ зъ Польщею. Тодѣ поѣхавъ бояринъ Бутурлинъ, щобъ прийняти Украину подъ царску власть.

Дня 8 сѣчни 1654 р. скликавъ Хмельницкій въ Переяславъ раду, на котру прибули всѣ полковники и старшины козацкій, богато посполитыхъ (простыхъ) козакѡвъ и народу. Тутъ були й Московскій послы. Гетьманъ промовивъ до козакѡвъ и народу, щобъ выбрали собѣ одного зъ чотырехъ сусѣднихъ монархѡвъ, або турецкого султана, або крымского хана, або польского короля, або Московского царя. „Султанъ и ханъ — бисурманы, а Поляки гнобили рускій народъ,“ сказавъ гетьманъ, и радивъ поддатись цареви. „А хто тѡму не радъ, нехай иде, куды хоче“, закнчивъ Хмельницкій. — „Хочемо подъ Московского царя!“ закричавъ народъ, а гетьманъ сказавъ: „Нехай буде такъ!“

Тодѣ прочитали статьи (постановы), на якихъ Украина пошла въ подданство цареви. После статей Переяславскихъ мавъ зѡстати въ Украинѣ давний ладъ и окрема управа подъ властїю старшинъ и геть-

мана, выбираныхъ вольными голосами. Гетьманъ мавъ право зносити ся зъ заграничными володателями и приймаи ихъ послѣвъ. Украинскимъ панамъ и мѣстамъ лишали ся давній права и вольности. Козацкаго войска повинно бути 60 тысячъ, а окромъ того можуть ще бути й охотничій полки. Гетьманъ обовязавъ ся платити цареви дачку, але до збираня сеи дачки не могли вмѣшуватись московскій люде. Царь обѣщавъ боронити Украину своими войсками и зовсѣмъ вызволити еѣ зъ подъ Польшѣ.

Якъ скѣнчила ся рада, повхавъ гетьманъ зъ московскими боярами и козацкою старшиною до церкви присягати цареви. Гетьманъ и старшина вымагали, щобъ царскій послы попереду присягли, що царь не вѣдбере Украинѣ вольностей, такъ якъ и польскій король все присягали козакамъ. Одне послы сказали, що такъ не поводити ся, щобъ царь присягавъ подданымъ. Московскій послы таки не хотѣли присягати, а гетьманъ и старшина козацка мусѣли поклатись на царске слово й честь и присягли на подданство цареви, а за ними козаки и народъ. Пѣсля того московскій бояре розвѣхались по украинскихъ мѣстахъ, приводити народъ до присяги. Приѣхали вѣдтакъ и до Киева. Митрополитъ Сильвестеръ Косѣвъ стрѣчавъ ихъ зъ духовенствомъ коло Золотыхъ Ворѣтъ. Вѣнъ зъ жалю обумиравъ, каже лѣтописецъ, а духовенство, що було зъ нимъ, за слѣзми свѣту не бачило, бо духовенству не хотѣлось приставати до царя. Руске духовенство було тогдѣ освѣчене й учене, а на Москалѣвъ дивилось якъ на народъ простый и темный. Пѣсля того 50 лѣтъ ще не присягало духовенство царямъ и подлягало Царгородскому, а не

Московскому патріарсѣ*). Тай старшина козацка не вся присягла цареви, не хотѣла йти подѣ „московску протекцію.“ бо у неи була вже думка про самостойну Украину. Винницькій полковникъ Богунъ зъ усѣмъ Подлемѣ не послухавъ гетьмана, посваривъ ся зъ нимъ и не присягнувъ цареви на подданство. Вѣдъ ненавидѣвъ Поляковъ, але не любивъ и Москалѣвъ. Сърко (опѣсля кошевый отаманъ) зъ своими козаками покинувъ Украину, втѣкъ на Сѣчь и не хотѣвъ ити въ подданство цареви.

Весною 1654 р. оповѣстивъ царь Олексѣй войну Польщи и рушивъ на Литву. Польскій войска не могли опертись и царь 1655 р. вѣхавъ до Вильны, столицѣ Ягайловичѣвъ. Тымчасомъ Поляки кинулись зъ Татарами на Подоле и лютували та пустошили край. Колижъ король шведскій Карло выступивъ до войны зъ Польшею и занявъ Варшаву и Краковъ, тодѣ й Хмельницкій вступивъ зъ козаками и московскимъ войскомъ у Галицку Русь, розбивъ польске войско подѣ Городкомъ, обягъ Львовъ**),

---

*) Въ роцѣ 1789 вѣдорвала ся православна церква въ Московщинѣ вѣдѣ Царгородского патріарха, котрый мусѣвъ згодити ся на те, що царь Федоръ постановивъ митрополита Иова Московскимъ патріархомъ и сей бувъ головою православної церкви въ Московщинѣ. Царь Петро Великій знѣсъ патріархатъ Московскій (1721 р.) и установивъ „Святѣйшій Синодъ,“ зовѣмъ залежный вѣдѣ царя, бо на засѣданяхъ Синода есть все царь яко голова синода або царскій заступникъ, „оберпрокуроръ“, котрый може скасувати всѣ постановы синода, коли зъ ними царь не згоджуе ся.

**) Вѣдѣ другои облоги Львова вѣдѣступивъ Хмельницкій, коли ему заплачено 60 тысячъ золотыхъ выкупу.

щобъ, вызволити весь край, де живъ рускій народъ. Король двѣчи присылавъ пословъ и просивъ забути про все минуше та не доводити Польщѣ до упадку. Гетьманъ вѣдповѣвъ, що тодѣ тѣлько можливый миръ зъ Поляками, коли они вѣдступлять козакамъ всѣ рускій землѣ и оповѣстять Русь свободною державою.

Не осягнувши нічого у Хмельницкого, Поляки хитрощами выеднали миръ у Москалѣвъ; обѣщали по смерти Яна Казимира vybrати царя Олексѣя королеми польскимъ, а царь приставъ на те, бо хотѣвъ въ спѣлщѣ зъ Поляками воювати зъ Швецією. Въ жовтні 1656 р. підписали Поляки у Вильнѣ мирну умову зъ царемъ. Виленскій миръ вѣдвернувъ велике лихо вѣдъ Польщѣ, але знищивъ всѣ надѣѣ Хмельницкого на вызволене руского народу. Недовго передъ Виленскимъ миромъ бажавъ Хмельницкій нахилити царя, щобъ не тѣлько одна Украина, але всѣ рускій землѣ, щѣ колись належали до стародавнихъ рускихъ князѣвъ, були вызволені зъ пѣдъ власти Польщѣ, а злучені въ одну самостѣйну цѣлѣсть, перейшли пѣдъ его царску руку. Гадка ся була вже давно горячимъ бажанемъ Хмельницкого и додавала ему лицарского духа до дальшихъ подвиговъ. Одначе Москва не хотѣла зрозумѣти широкихъ думокъ козацкого гетьмана и була глуха на его слова. Колижъ козацкі послы прибули до Вильны, щобъ взяти участь въ мирныхъ переговорахъ, — сказали имъ гордо царскій послы, що козаки — пѣддані, и тому не можуть мати голосу тамъ, де про ихъ долю рѣшають послы монарховъ. Почувши про се, попавъ гетьманъ у велику тугу и почавъ слабнути. Стоячи одною ногою надъ могилою, глядѣвъ гетьманъ зъ превеликимъ жалемъ на те, що десятилѣтній его труды и змаганя не довели до путя, а передъ нимъ розкрывалась невѣдрадна будучина Украины-Руси. Ого-

*

дѣ то мабутъ зложивъ гетьманъ пѣсню : „Ой бѣда, бѣда чайцѣ небозѣ, що вивела дѣтокъ при битой дорозѣ“, де на чайку нападають всякій птицѣ, якъ на Украину нападають Татаре, Поляки й Турки.

Тодѣ Хмельницкій, не покладаючи надѣю на Московского царя и лукавыхъ его боярѣ, вѣйшовъ въ 1657 р. въ тайну змову зъ шведскимъ королемъ Каролемъ и семигородскимъ княземъ Ракоциемъ, щобъ розобрати Польшу. Якбы повелось щасливо союзникамъ, тодѣ Украина и иншій рускій землѣ мали бути признані на все незалежними вѣдъ Польшѣ. Хмельницкій пѣславъ своимъ союзникамъ 12 тысячь козаковъ на пѣдмогу, одначе Поляки звѣстили царя про сї заходы козацкого гетьмана, и царь, мавши надѣю на корону польску, приславъ до Хмельницкого пословъ зъ великими докорами, що гетьманъ вяже ся зъ царскими вѣрогами. Послы застали гетьмана недужого, вѣнъ ледво встававъ зъ постелѣ. Они дорѣкали гетьманови и вымагали щобъ вѣдкликавъ козаковъ. Се пошкодило союзникамъ Хмельницкого и они мусяли покинути вѣйну зъ Польщею, а гетьманъ побачивъ, що вѣнъ помиливъ ся, покладаючи велику надѣю на Москву.

10. Смерть Богдана Хмельницкого.

То не чорні хмары ясне сонце заступили,
Не буйні вѣтры въ темнѣмъ лузѣ бушували,
Козаки Хмельницкого ховали,
Батька свого оплакали!

Народна дума.

На два мѣсяцѣ передъ смертію скликавъ Хмельницкій въ Чигиринѣ козацку раду, щобъ ще за житя

постановили нового гетьмана. Гетьманъ дякувавъ козакамъ за вѣрнѳсть. „Господь знае, казавъ гетьманъ, чия се недоля, що менѳ не довело ся скѳнчити войну такъ, якъ я того бажавъ, щобъ разъ на все вызволити зъ подѳ Польщѳ Волянъ, Покуте, Подоле й Юльсе, и такимъ чиномъ на вѳки вѳчній утвердити самостѳйностъ и вольностъ украинско-русского народу, и прихилити его подѳ царску руку. Не встигъ я сю справу скѳнчити, и зъ великимъ жалемъ умираю, бо не знаю, що послѳ мене буде. Благаю васъ, доки я ще живий, выберѳть собѳ нового гетьмана вольными голосами. Коли я хочъ трохи знатиму вашу долю, то спокѳйнѳйше ляжу въ домовину“.

Козаки, бажючи догодити Хмельницкому, выбрали гетьманомъ его 16-лѳтного сына, Юрѳя. Хмельницкѳй вѳдраджувавъ, але на останку згодивъ ся. Старый гетьманъ задержавъ булаву до самой смерти. Коли вмержь Богданъ Хмельницкѳй, запевне не вѳдомо, одинъ кажуть 27 липня, иншѳ зновъ, що 15 серпня 1657 р. въ Чигиринѳ. Его похоронено въ Суботовѳ въ мурованѳй церквѳ, збудованѳй коштомъ самого гетьмана, и она стоить до нынѳ. Одначе въ р. 1664 польскѳй воевода Чарнецкѳй, опустошуючи Чигиринщину, спаливъ Суботовѳ, и казавъ на наругу выкинути кѳстки Хмельницкого, щѳ такъ завзято боровъ ся проти своевольства шляхоцкого.

11. Внутрѳшний ладъ на Украинѳ по смерти Богдана Хмельницкого.

По смерти Богдана Хмельницкого наставъ мѳжь украинско-русскимъ народомъ великѳй неладъ. Подѳ зна-

менѣмъ Богдана Хмельницкого боровъ ся весь народъ за вызволене Украины-Руси, отже правá и привилеѣ, здобуті Хмельницкимъ, повинні були всімъ достати ся. Одначе тогдѣшна суспѣльнѣсть не могла ще того зрозумѣти, що всѣ повинні бути рѣвноправні. Задля того по скѣнченю борбы Хмельницкого розпавъ ся народъ на: посполитыхъ, то є селянъ, щѣ мусѣли вертати до рѣлѣ, и козакѣвъ, котрі мали корыстувати ся здобутими правами и удержувати новий заведений ладъ. Народъ ворухивъ ся проти такого подѣлу ще за гетьманства Хмельницкого, але ще рѣзше выступивъ послѣ его смерти.

Та й мѣжъ самими козаками утворили ся якбы два станы: значныхъ*), то є старшинъ, богатыхъ козакѣвъ и шляхтичѣвъ, щѣ пристали до козацтва, и — простыхъ**), котрыхъ значні козаки называли — козацка чернь. Мѣжъ обома сими станами починає ся борба. Значні козаки силкують ся розширити свою власть и свои землѣ на некорысть черни, а чернь зновъ старає ся спинити се вывысшене козацкихъ старшинъ.

Зъ тыхъ причинъ на Украинѣ вытворили ся двѣ політичнѣ партіѣ: до першої належала бѣльша часть козацкихъ старшинъ, богатыхъ козакѣвъ, шляхтичѣвъ, высше православне духовенство, котре бажало удержати окрему управу православнои церкви на Украинѣ, и богаті мѣщане рускихъ мѣсть.

---

*) Ихъ звали такожъ дуками-срѣбляниками, то є богачами, або кармазинниками вѣдъ одежѣ зъ дорогого червоного сукна — кармазину.

**) Ихъ звали такожъ нетягами — бѣдными, бездомными козаками.

Ся партія бажала удержати окремишну управу (автономію) краю и для того хотѣла злученя України зъ Польщею. Одначе Украина мала бути зовсѣмъ самостойнымъ краємъ, зъ окремою самоуправою, краємъ рѣвноправнымъ зъ иншими краями Польщѣ. Польскій народъ мавъ отже злучити ся зъ рускимъ, якъ рѣвний зъ рѣвнымъ для обоюднои обороны своихъ правъ, а Украина мала прияти такій устрѣй державный, якій бувъ въ Польщи. Се була партія федеративна, то є она бажала злученя України зъ Польщею на основѣ рѣвноправности. Одначе се було суперечне зъ поглядомъ руского народу, що ся партія бажала завести шляхоцкій ладъ пѣсля взбрца польскои шляхетчины зъ усѣми правами и привилеями.

Друга партія, чисто народна, складала ся зъ поспѣльства (то є селянъ) и простыхъ козакѣвъ, котрѣ не згоджували ся зъ шляхоцкими поглядами значныхъ козакѣвъ. Поспѣльство було прихильне Москвѣ и думало, що тѣлько царска рука може охоронити Украину вѣдъ польско-шляхоцкого ладу. Але посередъ народнои партіѣ не було людей освѣченыхъ и вченыхъ и тому она не поступає свѣдомо, не має певнои, промощенои дороги, котра-бъ єѣ вела до яснои цѣли. Задля того ся народна партія (чернь и поспѣльство) безнастанно хитає ся то въ сю, то въ ту сторону: стоить за подданствомъ цареви, але повстає противъ самовѣльнымъ поступкамъ царскихъ воеводѣвъ. Народна партія такожь бажает самостойнои управы (автономіѣ) України, але боить ся, щобъ не попасти зновъ пѣдъ власть Польщѣ. Тому выступає чернь и поспѣльство проти всѣмъ починамъ старшинъ, готова навѣтъ пожертвувати автономію України, щобъ тѣлько не допустити до злученя зъ Польщею. Народна партія бажает надати такій устрѣй козацтву, чтобы всѣ станы були рѣвноправны. Задля

того до сей партіѣ пристає и Запороже, зложено мало що не зъ самого поспѣльства и уладжене на основѣ повной рѣвноправности всѣхъ Стѣчовикѣвъ. Народна партія мада бѣльшу силу на лѣвѣмъ боцѣ Днѣпра (въ лѣвобережній Украинѣ), въ краю недавно заселенѣмъ втѣкачами, щѣ тамъ переселялись передь панщиною, — а партія значныхъ козаковъ була сильнѣйша въ давныхъ козацкихъ оселяхъ на правѣмъ боцѣ Днѣпра (въ правобережній Украинѣ).

12. Гетьманъ Иванъ Выговскій.

Козацка рада въ Чигиринѣ выбрала 16-лѣтнього Юрія Хмельницького тѣлько длятого, щѣбъ догодити старому гетьманови, хочъ старый гетьманъ и опиравъ ся тому, а радивъ vybrати мѣжь иншими вѣйскового писаря Ивана Выговского*). Та ледво вѣдбулись похороны старого Богдана, якъ козаки почали ворушитись проти Юрія, бо доси выбирали усе гетьманомъ чоловѣка, щѣ заслуживъ собѣ честь, а не недолѣтка та ще такого.

---

*) Выговскій Иванъ походивъ зъ дрѣбной шляхты руской на Волини. Вѣнъ бувъ чоловѣкъ ученый, служивъ спершу въ Луцкѣмъ судѣ, а вѣдтакъ бувъ писаремъ при польскѣмъ комисари, котрый на основѣ соймовои постановы зъ р. 1638 мавъ замѣсть козацкого гетьмана правити Украинноу (стор. 178). Въ Жовто-Водскѣй битвѣ, будши въ польскѣмъ вѣйску, попавъ ся Выговскій въ полонъ татарскій. Хмельницкій „вымѣнявъ его за одну шкапу“, якъ каже лѣтописецъ, а познавши его ученѣсть и способности, зробивъ его вѣйсковымъ писаремъ и сей урядъ мавъ вѣнъ 9 лѣтъ до смерти Хмельницкого.

зовсѣмъ неспосбного, якъ Юрій. Симъ невдоволенемъ козакѣвъ покорыстувавъ ся Выговскій и намовивъ Юрія,

ГЕТЬМАНЪ ИВАНЪ ВЫГОВСКІЙ.
щобъ зрѣкъ ся гетьманьскои булавы. Юрій Хмельницькій справдѣ зложивъ гетьманство на радѣ козацкихъ

старшинъ въ Чигиринѣ (24-го серпня 1657 р.), а рада постановила, щобъ Юрій звавъ ся гетьманомъ, але поки дѣйде до повныхъ лѣтъ, має ще вчити ся въ Кіевскій академіи, а на его мѣсце выбрала „наказнымъ“ (гетьманомъ на той часъ) Ивана Выговского. Забравши знамена козацкі, Выговскій заразъ оповѣстивъ про свѣй выбѣръ Запорожцѣвъ и просивъ ихъ о подтверженѣ, а вѣдтакъ звѣстивъ и польского короля и крымского хана. Щобъ забезпечити собѣ гетьманську булаву, скликавъ Выговскій другу раду въ Корсуні, на котрѣй явили ся заступники всѣхъ полковъ и сотень. Рада подтвердила гетьмана и постановила просити царя, щобъ и вѣнъ подтвердивъ выбѣръ гетьмана и забезпечивъ всѣ вольности козацкі. Окромъ того просила козацка рада, щобъ не розищувано московскихъ воеводѣвъ и войскъ по Украинѣ. Симъ бажанемъ зазначивъ гетьманъ и старшина, що боать ся нарушеня автономіи Украины.

Зъ выборомъ Выговского на гетьмана взяла партія старшинъ (федеративна) справы Украины въ свои руки и підпирала гетьмана въ его змаганяхъ, щобы довести до рѣвноправного злученя зъ Польщею.

Мѣжь помѣчниками гетьмана найбільше визначивъ ся и мавъ найбільшій впливъ на Выговского звѣстный своєю ученостію Юрій Немиричъ. Вѣнъ походивъ зъ давной руской родини, придбавъ собѣ широку науку, проживъ 10 лѣтъ въ Голяндіи (на заходѣ вѣдъ Нѣмеччины), бачивъ якъ сей край мавъ розумный устрѣй звязковий (федеративный)*), республканскій, и хотѣвъ приложити сей устрѣй до свого рѣдного краю.

---

*) Голяндія, выбившиє зъ подѣ власти Ишпаніѣ 1579 р., утворила такъ звану унію (союзъ), зложеноу зъ 7 рѣвноправныхъ дробныхъ державъ.

Противъ змаганъ федеративной партіѣ выступае партія народна. высуває зъ помѣжь себе кѣлькохъ людей зъ черги одного по другомъ, котрѣ добивають ся гетьманьскою булавою, а всѣ они, окрѣмъ Юрія Хмельницкого, уживають до того поганыхъ способѣвъ, бо безнастанно посылають въ Москву доносы то на гетьмана, то на старшинъ. Сей поганый звичай такъ опѣсля закоренивъ ся, що ставъ справдешнимъ недугомъ въ политичномъ житю лѣвобережной Украины.

Зъ помѣжь народной партіѣ найвыдатнѣйшимъ чоловікомъ бувъ Полтавскій полковникъ, Мартинъ Пушкарь. Вінъ бажавъ для себе добути гетьманьску булаву и посылавъ доносы въ Москву на Выговского. Около него скупили ся козаки-нетяги, що ненавидѣли упривилежованыхъ старшинъ и ихъ заступника Выговского. Небавомъ збѣрало ся пѣдъ проводомъ Пушкаря 20 тысячъ такъ званыхъ *дейнековъ* *), бо они сподѣвали ся, що стануть козаками. Московскій урядъ хилавъ ся сюды й туды, и своими поступками показувавъ, що бажаетъ обмежити права козацкѣ. Вже пѣсля Переяславской рады (1654 р.) посадивъ царь въ Києвъ своего воеводу Бутурлина и наславъ Москалѣвъ. Сей Бутурлинъ ще за жита Богдана Хмельницкого вымагавъ по смерти Киѣвского митрополита Сильвестра Косова, щобъ гетьманъ украинскому духовенству оповѣстивъ царску волю, щобъ оно не выбирало собѣ митрополита безъ царского дозволу, а пѣдало ся Московскому патріарсѣ. Богданъ Хмельницкій не послухавъ того, а Бутурлинъ не допустивъ до выбору митрополита. Якже Выговскій ставъ гетьманомъ, зѣхали

---

*) Такъ звали пѣхоту Пушкаря, зложена зъ найбѣднѣйшихъ людей (бездомной голоты) винникѣвъ, броварникѣвъ, пастухѣвъ и наймитѣвъ.

ся владыки п козацкій старшины въ Софійській соборъ для выбору митрополіта. Гетьманъ запросивъ и Буртулина, одначе вѣнъ не приѣхавъ, а сказавъ, що царь бажає, щобъ митрополіта настановлявъ царь та Московскій патріархъ. Тодъ-то пзнали вже козаки, до чого оно йде.

Окрѣмъ того московскій урядъ хотѣвъ ще въ пяти головныхъ мѣстахъ Украины посадити своихъ воеводѣвъ и лишити самоуправу лише козакамъ та мѣщанамъ, а решту народу пдчинити судови воеводѣвъ. Се ще больше розсердило козацку старшину а особливо Выговского, и вѣнъ загадавъ тымъ покорытуватися, щобъ вѣдрватися вѣдъ Москвы. Одначе сѣльскій нарѣдъ, що тѣлько вѣдбивъ ся вѣдъ Польщѣ и позбувъ ся панѣвъ, бувъ готовый стояти за Москву. Вѣнъ и не думавъ, що Москва опѣсля заведе таку панщину, якои не було и въ Польщи, и що замѣсць панѣвъ-дѣдичѣвъ стануть московскій воеводы помѣщиками на Украинѣ. Прості козаки и Запорожцѣ стояли такожъ проти козацкихъ старшинъ и Выговского, сподѣваючись, що добре буде, якъ постануть на Украинѣ воеводы и всѣ будуть рѣвнѣ. Такимъ способомъ справа Выговского стояла не добре. Прѣти него почавъ ся бунтъ. Полтавскій полковникъ Пушкаръ збравъ 20 тысячъ дейниковъ, якъ вже попереду було сказано, и закликáвъ на пѣдмогу й Запорожцѣвъ. Выговскій бажавъ помирити ся зъ Пушкаремъ, а коли его заходы не довели до вѣчого, пславъ проти Пушкаря два полкѣ козацкѣ. Одначе они не хотѣли здѣйматѣ рукъ на своихъ и розѣйшлись. Тодѣ Выговскій збравъ затыжцѣвъ (наемне войско) зъ Нѣмцѣвъ, Волоховъ, Сербѣвъ та Полякѣвъ, вдаривъ зъ пѣдмогу Татаръ на Пушкаря въ сѣчни 1658 р. пѣдъ Полтавою и розбивавъ дейнековъ, а Пушкаръ наложивъ головою.

Побивши свого ворога на Украинѣ, заговоривъ же Выговскій смѣливо зъ Москвою. Вѣнь дорѣкавъ московскимъ посламъ, що Москва бунтує проти него народъ, и заявивъ, що не допустить воеводѣвъ на Украину. Тымчасомъ замѣсьць Бутурлина приѣхавъ въ Киѣвъ иншій воевода Шереметевъ. Се бувъ чоловікъ гордый, не любивъ вѣльного духа руского, саджавъ мѣщанъ та козакоѣвъ въ тюрьму, и говоривъ, що вѣнь старшій вѣдъ гетьмана. Почали и въ иншій мѣста наѣздити московскій воеводы, — мѣжь козаками и Москалями наставъ розладъ. Дѣзнались про се Поляки, що дѣе ся на Украинѣ и выслали до Выговского зручного посла Бенъовского, щобъ довести до зъеднаня Украины зъ Польщею. Сею справою занявъ ся дуже ревню Юрій Немиричъ.

Въ Польщи въ 1658 р. мавъ соймъ радити проприятельску звязъ зъ Москвою, и довести до злученя обохъ народѣвъ. Отже такъ або инакше мустьла Украина зновъ злучити ся зъ Польщею. Здавалось отже, що лѣпше теперъ Украинѣ злучити ся зъ Польщею на правахъ вѣльной державы, а колибъ дѣйшло до злученя Польщѣ зъ Москвою, тодѣ Украина войшлабъ въ сей союзъ яко окрема держава.

Дня 8 вересня 1658 р. зѣбравъ Выговскій раду въ Полтавщинѣ подѣ Гадячемъ. Бенъовскій промовлявъ до козакоѣвъ, и выказавъ, якъ имъ лихо жити подѣ царемъ, и радивъ пристати до Польщѣ. Вѣнь обѣцявъ, що теперъ вже не будѣ бѣльше неволѣ и що строгій законы не допустять знущати ся панамъ надѣ рускимъ народомъ. Пѣсля того уложено Гадяцку умову.

Пѣсля постановѣ (статей) Гадяцкою умовы Украина зновъ лучить ся зъ Польщею и Литвою, и будѣ называти ся великимъ князѣвствомъ рускимъ подѣ

верховною властію короля, котрого вибирають всѣ три злучені народы. Велике князѣвство руске повинно мати окрему управу. Найвысшу власть мавъ гетьманъ, выбраний на цѣлый свой вѣкъ, а права мавъ постановляти народный соймъ або велика рада, зложена зъ депутатовъ цѣлои Украины. Украина повинна мати свой судъ, де sprawy мають полагджувати ся въ руской мовѣ, — свой скарбъ, куды бѣ ишли всѣ податки, своихъ урядниковъ, свое козацке войско. Унія мала бути знесена, а православній владыки мали засѣдати въ сенатѣ поручъ зъ католицкими. Найвысшу духовну школу въ Киевѣ, академію, мали перемѣнити въ університетъ, то є найвысшу школу свѣтску, и ще другій університетъ завести въ иншомъ мѣстѣ, а низшихъ шкѣлъ, скѣлько треба. Всякому вѣльно було заводити друкарнѣ и дозволяло ся друкувати всякі книжки. Гетьманъ мѣгъ представляти королеви козаковъ и мѣщанъ, щобъ надати имъ шляхецтво. Гадацка рада не постановила, якій права мають паны надъ посполитыми и черезъ те могли паны зновъ самовѣльно обходити ся зъ посполитыми.

Якъ тѣлько скѣнчила ся Гадацка рада, готовивъ ся Выговскій до войны зъ Москвою, але тымчасомъ ще посылавъ письма до царя, впевняючи его въ своей вѣрности. Одначе въ Москвѣ вже не вѣрили Выговскому. Въ листопадѣ 1658 р. вступивъ князь Ромодановскій зъ московскимъ войскомъ на Украину, розпочалась война. Полковники Выговского побивали Москалѣвъ и за для того въ слѣдуючомъ роцѣ прийшовъ Ромодановскому на подмогу другій воевода, князь Трубецкій. Выговскій выдавъ універзалы и завывавъ козаковъ и народъ, щобъ зовсѣмъ зрвати зъ Москвою. На подмогу Выговскому прибувъ ханъ крымскій Мехметъ-Гирей зъ Ордою и тодѣ Выговскій рушивъ зъ Татарами на Конотоць, котрый

облягали Москалѣ. Надъ рѣчкою Сосновкою, коло Котопа, 28 червня 1659 р. побивъ Выговскій на прахъ Москалѣвъ и тамъ полягло 30 тысячъ московского войска. Князь Трубецкій зъ останками войска мустьвъ уступити зъ Украины, лишивъ ся ще только въ Киевѣ воевода Шереметевъ.

Тымчасомъ ще въ маю 1659 р. збравъ ся соймъ у Варшавѣ. Приѣхали тамъ и козацкї послы зъ Юрисмъ Немиричемъ и привезли Гадацку умову. Домагана козацкихъ послѣвъ выкликали велику бурю въ сенатѣ. Польскї паны подѣлились на двѣ партїи: одна казала, що Украина польскїй край, и зовсѣмъ вѣдкидали Гадацкї умовы, протестуючи особливо проти надаваня шляхоцтва козакамъ. Друга партїя казала, що Польша слаба, потребує мира и повинна бути рада, що козаки хотять мирити ся. Козаки воювали за волю, казали они, а Польша вѣдняла имъ всякї права и вѣльности и воювала зъ козаками, щобъ имъ накинути неволю. Одначе й тымъ вольнодумнымъ Полякамъ не сподобалось, що козаки вимагали знищеня церковной униѣ. На останку полагодивъ сю справу Бенъовскїй, котрый найбільше приложивъ рукъ до Гадацкой умовы. Вѣнъ радивъ Полякамъ згодити ся на сю умову, бо теперъ має Польша войну зъ Шведами, а опѣсля можна буде все переробити по давному. Король и паны зъ духовенствомъ записягли, а вѣддакъ и козацкї послы. Такъ не зъ щирости, а зъ конечности згодились Поляки на Гадацку умову, щобъ опѣсля сю угоду въ пригѣднѣй хвили розбрати.

Одначе украиньскїй народъ бувъ противный злученю Украины зъ шляхоцкою Польщею, бо бачивъ свою бѣду у шляхетчинѣ. Задля того вороги Выговского могли легко зворушити народъ супроти него. Пушкарѣвцѣ

(останки партіѣ Пушкаря) підбурюють посполитыхъ проти Выговского, и прикликують зновъ московскихъ воеводѣвъ на Украину. Лѣвобережна Украина переходить зновъ підъ власть Москвы, а мѣжъ козаками настає великій розладъ; оденъ за другимъ выступає проти Выговского и добиває ся гетьманства, мѣжъ иншими и Юрій Хмельницкій. Проти зворушенихъ выступивъ Юрій Немиричъ зъ затыжцями, одначе самъ наложивъ головою. Запорожскій кошевий Сѣрко зворушивъ всѣхъ Сѣчовикѣвъ и они окликнули гетьманомъ Юрія Хмельницкого. Навѣть въ Чигиринѣъ выбухло повстанє. Выговскій ледво утѣкъ зъ водтамъ и скликавъ козацку раду підъ мѣсточкомъ Германѣвкою, коло Києва. Козаки підняли великій крикъ на Выговского, порубали кѣлькохъ его прихильникѣвъ, а Выговскій утѣкъ и водѣславъ свою бунду. Козаки выбрали гетьманомъ Юрія Хмельницкого. Небавомъ пѣсля того недалеко Бѣлои-Церквы зѣбралась чорна рада, скинула Выговского зъ гетьманства и потвердила выбѣръ Юрія Хмельницкого. Такъ скѣнчило ся гетьманство Выговского, котрый державъ бунду лишь два роки (1657 до 1659).

13. Гетьманство Юрія Хмельницкого.

Князь Трубецкій, щѣ прибувъ тамъ за царскимъ наказомъ, потвердивъ Юрія въ урядѣ гетьманскѣмъ, але Юрій мусѣвъ пристати на вельми важны обмеженя Переяславскихъ статей, на основѣ котрыхъ Украина прилучилась до Москвы: руска церква православна повинна була признавати головою Московского патріарха, гетьманъ не мавъ права приймати заграничныхъ послѣдѣвъ; не мѣгъ воювати безъ волѣ царя; не мѣгъ настановляти

полковникѣвъ инакше, якъ за радою всеи козацкои черпи; позволяю ся всѣмъ зносити ся просто зъ московскимъ урядомъ, не оглядаючись на гетьмана. Тымъ способомъ Москаль протоптали стежку всякимъ доносамъ на козацкихъ старшинъ и запевнили собъ тайный доглядъ надъ справами въ Украинѣ. Московскихъ воеводъ посадили въ Киевѣ, Переяславѣ, Нѣжинѣ, Черниговѣ, Брацлавѣ и Умани. Посполитый нарѣдъ, котрый такъ завзято выступавъ проти Выговского, а йшовъ на руку Москвѣ, не дѣставъ нѣчого вѣдъ московского уряду, а посполитіи мусяли давати теперъ стѣйки й пѣдводы и не мали вже права выробляти напитокѣвъ.

Козацкіи старшины силкували ся усунути сѣи додатки до статей Переяславскихъ, одначе нѣчого не вѣдали и не успѣли перемогти московского воеводы. Они бачили, що Москва бере ихъ въ свои руки. Але й посполитый нарѣдъ пѣзнавъ теперъ, що его надѣвъ на рѣвноправнѣсть всѣхъ людей въ Украинѣ марно проминули, що его гѣрко обдурено Сѣи постановы припали до вподобы тѣлько такимъ людямъ, щѣ ганяли ся за выгодами и корыстями для себе. Огже теперъ починають и деякіи старшины, духовники и мѣщане ѣздити въ Москву, выпрошувати собъ всякіи ласки и выгоды. Приѣздныхъ Украинцѣвъ выпытували въ Москвѣ про справы украинскіи, записували ихъ вѣдповѣди и давали имъ за те всякіи дарунки. Пѣзнавши, що такимъ способомъ можна добиватись всякихъ корыстей, Украинцѣ за приводомъ московского уряду навывкли писати въ Москву доносы одніи на другихъ: себе выхваляли, а другихъ чорнили.

Небавомъ зновъ почала ся война Польщѣ зъ Москвою, бо король хотѣвъ вѣдобрати Украинну вѣдъ Москвы. Царъ приказавъ Шереметеву вырушити на Волинь

супроти Поляківъ, а ему на підмогу мавъ ити Юрій Хмельницькій. Одначе Поляки побили Шереметева підъ Чудновомъ, надъ рѣчкою Тетеревомъ, а вѣдтакъ напали на Хмельницького, щѣ йшовъ ивною дорогою, підъ мѣсточкомъ Слободищемъ. Хмельницькій такъ злякавъ ся, що постановивъ зложити булаву и зъ порады старшинъ приставъ на миръ зъ Поляками та зложивъ зъ войскомъ присягу вѣрности королеви. Поладивши зъ козаками, вдарили Поляки всею силою на Шереметева и вѣнь мусѣвъ зложити зброю та зъобовязавъ ся выпровадити московскій войска зъ всѣхъ мѣсть українськихъ. Такимъ способомъ правобѣчна Украина зновъ перейшла підъ власть Польщѣ. Юрій Хмельницькій хотѣвъ теперь и лѣвобѣчну Украину выдубити зъ підъ Москвы, одначе лѣвобѣчна не хотѣла слухати Хмельницького. Слабосильный Юрій Хмельницькій бачивъ, що у него нема спосѣбности анѣ силы держати гетьманську булаву въ такой трудной хвили, скликавъ козацку раду підъ Корсунемъ, зрѣкъ ся гетьманства, и 6-го сѣчня 1663 р. постригъ ся въ черцѣ въ Чигиринському монастири, дѣставши имя Гедеона. Замѣсць Хмельницького дѣставъ підкупствомъ гетьманску булаву Павло Тетеря, зять Богдана Хмельницького, полковникъ Переяславскій. Тетеря бувъ чоловѣкъ вчений, але не мавъ нѣ совѣсти, нѣ чести, анѣ любви до Украины, а дбавъ лише про свою корысть и выгоду.

Тымчасомъ въ лѣвобережной Украинѣ добивали ся гетьманства: Нѣжинскій полковникъ Василь Золотаренко и Переяславскій — Якимъ Сомко. Обидва посылали одинъ на другого доносы въ Москву, а Золотаренкови помагавъ славный лизунъ московскій, протопопъ Нѣжинскій, Максимъ Филиминовъ, щѣ ще на Выговского посылавъ доносы. Филимоновъ поѣхавъ у Москву и

вмѣвъ такъ поддестити ся бояринови Ртыщеву, що его постановлено епископомъ Мстиславскимъ (надавши ему имя Методія) и надзирателемъ митрополіть Кіѣвской, хочъ ще живъ митрополіть Денись Балабанъ, але сей не хотѣвъ признавати своимъ зверхникомъ Московского патріярха.

14. Гетьманство Мартина Брюховецкого.

Симъ розладомъ покорыстувавъ ся Брюховецкій, щобъ собѣ добути гетьманство. Вднѣ бувъ слугою у Богдана Хмельницкого, вѣдтакъ пошовъ на Запороже, проживъ тамъ три роки, поддещуванемъ и хитрощами здобувъ собѣ прихильность Сѣчовиковъ, и въ р. 1662 надали ему Запорожцѣ небувалый доси урядъ кошового гетьмана, а кошевымъ отаманомъ выбрали знамени- того лицаря Сѣрка.

Брюховецкій писавъ зъ одного боку лестнїй письма въ Москву, заприянивъ ся зъ епископомъ Методіємъ, не згадувавъ про якї небудь права и вольности Украины, навѣтъ заявлявъ, що не потрібно гетьманства на Украинѣ, лише князя Московского, назначеного царемъ, щобъ завѣвъ тамъ ладъ. Розумѣе ся само про себе, що чоловікъ, котрый бажавъ знищени всякой автономїи а хотѣвъ тѣсного злученя Украины зъ Москвою, мустьвъ пасти до вподобы московскому урядови. Зъ другого боку выставлявъ себе Брюховецкій прихильникомъ простыхъ, убогихъ козаковъ и посполитого народу. Задля того попирали Брюховецкого и Запорожцѣ, бо послѣ смерти Пушкаря стала Сѣчь прибъжищемъ тыхъ, щѣ хотѣли бути козаками, а не були вписанї въ реестръ. Но Украинѣ розсыпались зъ Сѣчи высланники Брюхо-

*

вещкого, настроювали нарѣдъ въ его корысть, впевняли, що якъ вѣнь буде гетьманомъ, тодѣ настане рѣвнѣсть на Украинѣ, всѣ стануть козаками, и подбурювали чернь проти значныхъ козаковъ. Мѣжь народомъ проявилось домагане, щобъ гетьмана выбирала чорна рада, то є весь нарѣдъ, а не якъ доси тѣлько рада козацка.

Въ 1663 р. вийшовъ царскій указъ, щобъ выбрати нового гетьмана, а зъ порады Брюховецкаго скликавъ князь Великогагінъ, присланный царемъ, чорну раду на 17 червня въ Нѣжишъ. Брюховецкій спровадивъ великй ватаги черни, прибуло й московске вѣйско. Повстало велике замѣшане. Дехто бувъ за Сомкомъ, але бѣльшѣсть за Брюховецкимъ. Ватага Запорожцѣвъ и селянъ вынесла на рукахъ Брюховецкаго, и дала єму гетьманскй знамена. Розѣгнавши противникѣвъ, кинулась чернь грабити майно Сомка, Золотаренка и ихъ прихильникѣвъ. Горе було тому, хто мавъ на собѣ кармазиновый жупанъ.

Теперь на Украинѣ настало пановане бѣдныхъ, незначныхъ людей; але ледво стали они теперь панами, лютували ще зъ бѣльшою жорстокостію, якъ попереду деякй изъ значныхъ козаковъ. Сомкови и Золотаренкови вѣдрубали голову, а иншихъ выслали въ кайданахъ въ Москву, а зъ вѣдтамъ въ Сибѣрь. Се були першй Украинцѣ, высланный московскимъ урядомъ въ далекой Сибѣрь.

Зъ того часу Украина розпала ся двѣ половины (роздѣленй Днѣпромъ), и правобѣчна и лѣвобѣчна мала окремого гетьмана. Сей подѣлъ проявивъ ся и въ церковныхъ справахъ. Коли умеръ митрополитъ Денисъ Балабанъ, выбрали его наслѣдникомъ Осипа Нелюбовича-Тукальскаго, але московскій урядъ не признавъ его, и сил-

кувавъ ся посадити на митрополіи звѣстного епископа **Методія**, тільки **Царгородскій патріархъ** на се не згодивъ ся.

Въ сѣчни 1664 р. рушивъ на Глухівъ король **Янъ-Казимиръ**, щобъ підчинити собѣ й лѣвобѣчну **Україну**, а зъ нимъ ишовъ правобѣчний гетьманъ **Тетеря** зъ козаками и **Ордою**. Підчасъ того походу **Поляки** розстрѣляли найзнатѣйшого зъ лицарѣвъ **Богдановыхъ**, полковника **Ивана Богуна**, підозрѣваючи его о зраду. **Польскій полковникъ Маховскій** спіймавъ бувшого гетьмана **Выговского** *) и зъ намовы **Тетеря** казавъ его розстрѣляти, мовьбы то вінъ хотѣвъ піддати ся **Москвѣ**. Такъ само обвинувативъ **Тетеря** о зраду митрополита **Тукальського** и бувшого гетьмана **Юрія Хмельницького**, щѣ сидѣвъ у монастири. Обохъ выслали **Поляки** въ пруску твердыню **Марієнбургъ**, де они просидѣли два роки. Такимъ способомъ бажавъ **Тетеря** позбутись всѣхъ своихъ противниківъ и забезпечити собѣ булаву.

Тымчасомъ нападъ **Сврка** на правобѣчну **Україну** змусивъ короля вернутись на правый бѣкъ **Днѣпра**, а **Брюховецкій** рушивъ такожъ сюды, намагаючи ся підгорнути підъ свою власть и правобѣчну **Україну**. Одначе польскій воевода **Чарнецкій** выперъ **Брюховецкого**, а войшовши до **Суботова**, выкинувъ зъ домовины кости **Богдана Хмельницького** и **Тимоша**, але небавомъ самъ бувъ тяжко ранений и вмеръ.

Тетеря, побачивши, що не зможе вдержати ся при

---

*) Коли **Выговскій** зложивъ булаву, давъ ему король урядъ **Київського воеводи**, и вінъ правивъ захѣдною частію **Київщини** и схѣдною **Волынію**, щѣ були тодѣ підъ властію **Польщѣ**.

гетьманской булавы, выехавъ въ Польшу, и забравъ зъ собою окрѣмъ грошей и клейнотѣвъ, всѣ грамоты, якими були запоручені правá Украины. На его мѣсце vybrали козаки зъ пѣдмогою Татаръ гетьманомъ правобочной Украины Петра Дорошенка 1665 р.

14. Гетьманство Петра Дорошенка.

Дорошенко *) намагавъ ся безнастанно злучити роздѣлену Украину въ одну цѣлѣсть и здобути їй самостойнїи права и вольности, якихъ не хотѣла признаати Польша, а нехтувала й Москва. Теперъ мустьвъ Дорошенко вести борбу зъ Брюховецкимъ, щобъ здобути собѣ и лѣвобочну Украину.

Тымчасомъ Брюховецкїй тративъ що разъ бѣльше повагу, а народъ, нимъ гѣрко обдуреный и пригноблений, ворушивъ ся проти него. Брюховецкїй оглядае ся теперъ за пѣдмогою московского уряду. Въ осени 1665 р. поѣхавъ вѣнъ въ Москву, оженивъ ся зъ боярскою дочкою, а царь надавъ и єму боярство и богате вѣно. Щобъ догодити Москвѣ, называвъ себе Брюховецкїй „царскимъ холопомъ“ и радивъ знищити правá мѣщанъ, яко прихильныхъ Польщи, прислати бѣльше московскихъ воеводѣвъ, и таке ише. И справдѣ въ р. 1666 вѣддавъ Брюховецкїй московскимъ воеводамъ всѣ полковїи мѣста. Воеводы обложили народъ подушнымъ (дачка

---

*) Петро Дорошенко вызначавъ ся великими военными здѣбностями и вже за Богдана Хмельницкого бувъ Прилуцкимъ полковникомъ, а по его смерти бувъ Дорошенко головою пѣдпорою Выговского въ его змаганяхъ.

ГЕТЬМАНЪ ПЕТРО ДОРОШЕНКО.

вѣдъ кождою душѣ), выбирали дачки вѣдъ промыслѣвъ и вѣдъ купецтва. На Украинѣ повстало велике зворушене. Навѣтъ приятель гетьмана, епископъ Методій, розсердивъ ся за те, що гетьманъ радивъ поставити митрополита зъ Москвы, и ставъ писати на него доносы до московского уряду. Московскій воеводы грабили народъ и мѣщанъ, лаяли и били людей, знеславлювали жѣнокъ и дѣвчатъ, тай самъ гетьманъ, певный пѣдмоги московского уряду, не знавъ границъ самоволь. Народъ не мѣгъ вже довше стерпѣти такои наруги и пригнобленя, и ставъ убивати московскихъ салдатѣвъ.

Тымчасомъ Москва глядѣла супочинку по трудной войнѣ зъ Польщею, и помирилась зъ нею въ р. 1667 въ Андрусѣвѣ*) (на 30 лѣтъ). Андрусѣвскій миръ роздеръ Украину на двѣ половинны. бо Днѣпро мавъ теперъ розмежувати Москву, котрой досталась лѣвобѣчна Украина (а крѣмъ того ще Кіевъ) вѣдъ Польшѣ, котра взяла Украину правобѣчну. Се ще бѣльше роздратувало рускій народъ супроти Москвы, бо вѣнъ бачивъ, що Москва для своєї выгоды жертвуе найдорожшій интересы руского народу, розрываетъ его єдинѣсть, за котру вѣпъ тѣлько проливать крови.

Брюховецкій, побачивши, що розъярене на Украинѣ дошло вже до самого краю, думавъ поправити дѣло, высгупивши противъ Москвы. Задя того помиривъ ся Брюховецкій зъ Дорошенкомъ, щобъ зєднати собѣ его пѣдмогу. 8-го лютого 1668 р. скликавъ Брюховецкій на потайну раду въ Гадачъ всѣхъ полковникѣвъ и тамъ постановили прогнати московскихъ воеводѣвъ.

---

*) Андрусѣвъ надъ горѣшнимъ Днѣпромъ.

Затревоживъ ся московскій урядъ такою несподѣваною зрадою Брюховецкаго и выславъ войско зъ Ромодановскимъ на Украину. До Брюховецкаго прийшли зъ пѣдмогою Татаре, а зъ правобѣчнои Украины ишовъ зъ своимъ войскомъ Дорошенко. Дорошенко пославъ до Брюховецкаго козаковъ, щобъ вѣнь зрѣкъ ся гетьманства и приславъ на его руки гетьманскій клейноты. Одначе гордый Брюховецкій казавъ убити Дорошенковыхъ послѣвъ и рушивъ зъ войскомъ на Дорошенка. Тодѣ его козаки збунтувались, спѣймали Брюховецкаго и завезли до Дорошенка. Дорошенко казавъ его вѣдпровадити до табору и прикувати пѣсля козацкаго звычайу до гарматы. Але розлютованій козаки кинулись на Брюховецкаго, порвали на вѣмъ одѣжъ и вбили его „немовъ скажену собаку“, якъ каже лѣтописецъ, въ маю 1668. Смерть его не выкликала у нѣкого найменшого жалю.

Якъ втихомирилось козацтво. збравъ Дорошенко всенародну раду и пытавъ ся: „Що теперъ дѣяти? Чи мирити ся зъ Москвою? Чи пѣддавати ся Польщи або султанови?“ Нарѣдъ не хотѣвъ чути про Польщу, лавъ Москалѣвъ за ихъ напасти и бувъ за пѣдданствомъ турецкому султанови. Дорошенко выперъ Ромодановскаго и цѣла Украина була теперъ въ его рукахъ. Треба було тѣлько змѣцнити свою власть. Вѣнь вернувъ на правобѣчну Украину, лишаючи начальство въ лѣвобѣчнои Украинѣ своему осаулови Демянови Многогрѣшному, не пѣдозрѣваючи, що Многогрѣшный тайно сприявъ Москвѣ и ждавъ лише хвилѣ пригѣднои. Та ледо выѣхавъ Дорошенко зъ лѣвобѣчнои Украины, а вже князь Ромодановскій зновъ вѣйшовъ тамъ зъ войскомъ. Въ Глуховѣ выбрали въ марци 1669 р. гетьманомъ лѣвобѣчнои Украины Демяна Многогрѣшнаго.

16. Гетьманство Деяна Многогрішного.

Многогрішний походивъ зъ селянъ, бувъ чоловікъ простий, не вызначавъ ся здібностями и не вмівъ собѣ зъєднати любви народу.

Новый гетьманъ и Чернигівскій архієпископъ Лазарь Барановичъ вступали ся у царя за права и вольности Украины, просили, щобъ не насылано воеводѣвъ и салдатѣвъ, одначе царь слухавъ доносѣвъ и підлешуваня людей, щѣ мали тѣлько свои корысти й выгоды на думцѣ. Щобъ не допускати селянъ до козацтва, установлено окремый козацкій полкъ зъ 1000 людей, такъ званыхъ компанійцѣвъ, котрый мавъ за тымъ наглядати, де починають ся бунты и притушувати ихъ въ зародѣ. Такъ московскій урядъ вывышувавъ теперъ тѣлько упривилеюваныхъ, такъ само, якъ давнѣйше робила Польша зъ козаками.

Теперъ почала ся мѣжь обома гетьманами дволѣтна война, котра тѣлько спустошила Украину. Московскій войска дали перевагу Многогрішному, а Дорошенко мусѣвъ вѣдтакъ бороти ся зъ новымъ противникомъ, бо проти него выступивъ Уманскій полковникъ Ханенко и підъ впливомъ Польщѣ оголосивъ ся гетьманомъ правобѣчної Украины, а зъ нимъ злучивъ ся Юрій Хмельницькій, скинувши чернечу одѣжъ. Такимъ способомъ було трехъ гетьманѣвъ на Украинѣ, двохъ на правобѣчній, а оденъ въ лѣвобѣчній. Дорошенко прогнавъ Ханенка на Запороже, а Юрія Хмельницкого спѣймавъ и выславъ въ Туреччину, де его посадили въ тюрму. Знаючи, що Турки й Татары розсердились Андрусѣвскимъ миромъ, закликавъ ихъ Дорошенко на підмогу. Самъ султанъ Магометъ IV. рушивъ зъ 300-тысячнымъ войскомъ на Поль-

шу и зъ підмогою Дорошенка здобувъ 1672 р. Каме-
нець, вѣдтакъ облягъ Львѣвъ и змусивъ польского ко-
роля Михайла*) пристати въ Бучачи на вельми некор-
риктный миръ. Польша мусяла вѣдступити султанови По-
дѣле и правобѣчпу Украину и платити рѣчну данину
22 тысячъ червѣнцѣвъ.

Ставши единымъ гетьманомъ правобѣчнои Украины
пѣдъ зверхностію султана, починає Дорошенко зносити
ся зъ Москвою, щѣбъ дѣстати въ свои руки и лѣвобѣчну
Украину и обѣцѣе пѣдчинитись цареви. Тымчасомъ лѣ-
вобѣчный гетьманъ Многогрѣшний втративъ ласку у
Москвы. Вѣнъ и архієпископъ Лазарь Барановичъ вы-
магали, щѣбъ московскій урядъ вызволивъ Украину вѣдъ-
воеводѣвъ и московскихъ судѣвъ, а до того ще Мно-
гогрѣшний не вѣвъ держати слова на припонѣ. Цар-
скимъ посламъ дорѣкавъ гетьманъ, що Москва не вѣве
держати своихъ обѣцѣнокъ и що на Украинѣ не вѣрать
Москвѣ. Сего було досыть, щѣбъ царскій послы спѣзнали
неприхильность гетьмана до Москвы. Въ Москвѣ стали
промышляти, щѣбъ позбутись Многогрѣшого. Мѣжь
старпиною козацкою знайшлись вороги гетьмана, котрѣ
зложили на него доносъ, а вѣдтакъ за приводомъ обѣ-
ного Забѣлы схоплено Деяна Многогрѣшого и его
брата Василя 13 марця 1672 р. и выслано въ Москву.
Тамъ засудили ихъ на смерть, хочъ не могли доказати
нѣякои вини, але царъ „помилувавъ“ и заславъ гетьмана
въ Сибѣръ зъ цѣлою родиною, де вѣнъ и вмеръ.

---

*) Михайло Корыбутъ Вишневецкій, сынъ лютого во-
рога козаковъ, Еремы, бувъ королемъ по Явѣ-Казимирѣ вѣдъ
1699—1673 р.

17. Гетьманство Ивана Самойловича.

Ромодановскій казавъ 17 червня 1672 р скликати раду недалеко Конотопа и vybrати нового гетьмана Ивана Самойловича, котрый бувъ генеральнымъ судією. Вонъ бувъ сыномъ священника, одержавъ дуже добру освіту, але не мавъ великихъ способностей. Передъ сильными клонивъ ся низенько „гетьманъ-поповичъ“, якъ его звали, а бувъ гордый и бутный зъ подчинеными, до того ще гапаявъ ся за выгодами и корыстями.

Якъ ставъ Самойлович гетьманомъ лѣвобочнои Украины, задумавъ такожъ подгорнути подъ свою булаву и правобочну Украину. Задля того скликавъ вонъ въ 1674 р. раду въ Переяславъ, корыстуючись тымъ, що Ханенко вдрѣкъ ся тамъ гетьманства. Козаки окликнули Самойловича гетьманомъ обохъ бокѣвъ Днѣпра, а вонъ теперь зъ козацкимъ и московскимъ войскомъ выправляе ся въ правобочну Украину, щобъ здобути собѣ потвержене для своего гетьманства и нахилити Дорошенка, щобъ зложивъ булаву. Одначе се ему не повелось, дарма, що мавъ больше военной силы. Тутъ треба було вести борбу не зъ однимъ Дорошенкомъ, а такожъ зъ Туреччиною и Польщею. Обѣ сі державы вели мѣжь собою войну за правобочну Украину и люгували надъ людьми сего безталанного краю. Поляки, Турки, Орда крымска поруйпували черезъ кілька лѣтъ мѣста и села, погнавши въ полонъ богато людей, а народъ, гпоблешный зъ усѣхъ усюдѣвъ, цѣлыми ватагами переходить въ лѣвобочну Украину, шукаючи безпечнѣйшого мѣсця для себе. Переселяють ся зъ правобочной Украины не только цѣлы села и мѣста, але людность цѣлыхъ полковъ, т. е. земель зъ полковыми мѣстами. Край стае пустынею, а

протягомъ трехъ-чотырехъ лѣтъ богатїи и густо заселенїи мѣста: Ладжинь, Умань, Брацлавъ, Черкасы, Корсунь, Канѣвъ и инші були зовсѣмъ зруйнованїи и опустѣли.

Се страшне опустошенє правобчной Украины назвавъ рускій народъ „руиною“ и оно зломилло на останку Дорошенка. Вѣнъ бачивъ, що для него нема иншого виходу, якъ вѣдречи ся гетьманства и покинути думку про з'єднанє цѣлой Украины, за що вѣнъ бореть ся такъ завзято цѣлыхъ десять лѣтъ. Старшина й козаки перейшли до Самойловича, народъ, розлюченый за спустошеня татарскихъ и турецкихъ войскъ, вѣдвернувъ ся вѣдъ Дорошенка, не повелось ему нахилити Москву на свою сторону и тому вѣнъ зачинивъ ся въ своѣмъ Чигиринѣ и постановивъ уступити зъ поля. Одначе не хотѣвъ вѣнъ передавати булавы въ корыстлюбивїи руки Самойловича, а въ руки народу, щѣ его выбравъ. Порозумѣвшись зъ кошевымъ отаманомъ Ивановъмъ Сѣркомъ, скликавъ Дорошенко пѣдъ конецъ 1675 р. раду въ Чигиринѣ и зложивъ знамена гетьманьского уряду Запорожской Сѣчи, яко заступници руского народу. Се не сподобалось московскому урядови, котрый дорѣкавъ Сѣркови, що мѣшає ся въ не свои справы. Зъ початкомъ 1676 р. рушивъ Самойловичъ на Чигиринъ и змусивъ Дорошенка пѣддатись ему и зречи ся булавы въ его корысть. Такъ закѣнчивъ Дорошенко свою політичну дѣяльнѣсть, оденъ зъ найспѣбнѣйшихъ заступниковъ козаччины. Хочъ въ его намаганяхъ були деякїи похибки и вѣнъ не вмѣвъ довести свого дѣла до путя, а всежъ въ Дорошенку бачимо милый образъ лица, щѣ бореть ся за волю всеи Украины. Не дбає вѣнъ про свои выгоды и корысти, не ганяє ся за наживою — а дбає про добро рѣдного краю; въ най-

труднѣйшихъ хвиляхъ боре ся зъ справдѣшнимъ лицарскимъ завязетѣмъ за волю свого рѣдного краю — и падае зъ достоинствомъ и свѣдомостію, що сповнивъ свою повиннѣсть.

Подавшись Самойловичеви, просивъ Дорошенко, щобъ мѣгъ жити въ рѣдномъ краю и ему вызначено мѣсто Сосницю, недалеко гетьманской столицѣ Батурина*), въ Чернигѣвщинѣ, де вѣнъ господаривъ. Одначе московскій урядъ не довѣривъ Дорошенкови и наказавъ Самойловичу выслати его (опѣсля й его родину) въ Москву, нѣбы то задля порады въ справахъ войны зъ Турками и Татарами. Царь давъ Дорошенкови село Ярополче, недалеко Москвы, и зъ вѣдтамъ его вже не пустили въ Украину, хочъ сердце козацкѣ рвало ся подъ рѣдну стрѣху. Тамъ и вмеръ Дорошенко 9-го листопада 1698 р. въ 71-омъ роцѣ свого вѣку.

Одначе Самойлович не мавъ спокою, хочъ уступивъ Дорошенко Султанъ турецкій, дѣзнавшись, що Дорошенко поддавъ ся Москвѣ, казавъ вызволити зъ тюрьмы Юрія Хмельницкого, щобъ удержати свою власть надъ Україною. Юрій (Гедеонъ) Хмельницкій принявъ небувалый доси титуль князя сарматского и гетьмана запорожского и рушивъ 1677 р. зъ турецкимъ войскомъ въ Украину. Зновъ полилась кровь рѣками, пошла нова руина по Украинѣ, а Хмельницкій наживъ собѣ лихой славы, що зѣстала въ народнѣй памяти. Его небавомъ убили**), а народъ переказуе про него, що

*) столица лѣвобѣчного гетьмана Украины.

**) Про смерть Юрія Хмельницкого зберегли ся вѣсти, мовѣбы Запорожцѣ его убили; инші зновъ кажутъ, що Поляки выкололи ему очи, то зновъ, що Турки его удушили.

нѣбы то земля его не приймае, и вѣнъ буде блукати ся до суду-вѣку.

Война турецка скѣнчилась безъ корысти для Москвы а зъ великою шкодою Украины. Въ 1681 р. помирились Турки зъ Москалями въ Бахчисараю*). Кнѣвъ зъ околичными мѣсточками и лѣвобѣчною Україною лишавъ ся Москвѣ, а край мѣжь Богомъ а Днѣпромъ мавъ остати пустынею, щѣ розмежувала Московщину, Польшу и Туреччину. Такъ розшарпано Украину на три части: всхѣдна належала до Москвы, полуднево-захѣдна до Польщѣ, а полуднево-схѣдна до Туреччины. До кого належить Запороже — не рѣшено. Царь вымовивъ собѣ у хана крымского Запороже, одначе султанъ на хотѣвъ признати Запорожа займищемъ царя. Правобѣчъ Днѣпра упадае пановане козацтва, а всѣ змаганя пѣзнѣйшѣ, щѣбъ его воскресити, проминули безъ слѣду.

Тымчасомъ умеръ царь Федоръ**) а Московщиною стала правити царѣвна Софія, одначе всѣмъ орудувавъ ей любимецъ, князь Гѣлицинъ. Польша помирилась (1686 р) зъ Москвою, щѣбъ втягнути еѣ до войны зъ Турками и Татарами, хочъ Самойловичъ сего вѣдрадувавъ. Розпочалась довголѣтна война зъ Турками. Гѣлицинъ рушивъ зъ 100-тысячнымъ войскомъ въ степы, щѣбъ завоювати Крымъ, а до него мусявъ пристати Самойловичъ зъ 50 тысячами козацкого войска. Одначе похѣдъ не вдавъ ся, бо Татаре выпалили степы; не було

---

*) Бахчисарай — столиця хана въ полудневѣмъ Крыму.

**) По смерти Олексѣя Михайловича (1654—1676) царювавъ его сынъ Федоръ (1676—1682).

поживы для коней, годъ було дальше йти. Невдачу походу зваливъ Голіцинъ на Самойловича, нѣбы то вѣнь давъ таку пораду Татарамъ. Голіцинъ не любивъ Самойловича за те, що вѣнь приятелювавъ зъ его ворогомъ, Ромодановскимъ, отже й легко прийшлося ему позбутися Самойловича. Старшина подала доносъ на гетьмана, бо всѣ его не злюбили. Самойловичъ якъ ставъ гетьманувати, розживъ ся, ставъ гордымъ и неприступнымъ, ласымъ на богацтва, и ще нѣколи на Украинѣ не було такихъ пѣдкупѣвъ, якъ за него. Нарѣдъ сподѣвавъ ся, що знесуть податки, якї позаводили воеводы за Брюховецкѣго, а тымчасомъ податки ще побѣльшали.

Зъ Москвы прийшовъ наказъ, щобъ Самойловичу вѣдѣбрано гетьманьство, а его приставити въ Москву. Голіцинъ увязнивъ Самойловича 24 липня 1687 р. и выславъ въ Москву, а зъ вѣдтамъ пѣслали его въ Тобольскъ на Сибѣрѣ, де вѣнь и вмеръ 1690 р. Его велике майно забрали въ половинѣ до царского скарбу, а рѣшта пѣшла по рукахъ. Голіцинъ наказавъ заразъ на другій день приступити до выбору нового гетьмана. При сѣй нагодѣ вымовыла собѣ старшина, щѣ орудувала землями, у московского уряду право судити своихъ пѣдданныхъ, брати вѣдъ нихъ дачки и накладати работы. Землѣ старшины козацкои, владыкъ и монастырѣвъ мали бути вѣльнїи вѣдъ вѣйсковыхъ поборѣвъ. Такимъ способомъ починалось панованѣ нового паньства, щѣ накладало нову панщину на рускій нарѣдъ. До тыхъ умѣвъ доложивъ ще московскій урядъ свою статью, котра показувала, що Москва намагала ся зѣлматы рускій нарѣдъ въ одно зъ московскимъ. Гетьманъ и старшина козацка мали обовязокъ зѣединити нарѣдъ рускій зъ московскимъ, отже повиннїи такожь дбати, щобъ

Украинцѣ входили въ подружа зѣ Москалями, щобѣ Украинцѣвъ уважали зѣ Москалями за оденъ народѣ.

Дня 25 липня 1687 р. зобралась козацка рада и выбрала гетьманомѣ Мазепу.

18. Гетьманѣ Иванѣ Мазепа.

Мазепа походивѣ зѣ шляхоцкои православнои родини зѣ правобѣчнои Украины, и бувѣ дворакомѣ у короля Яна Казимира. На свѣой часѣ бувѣ Мазепа освѣченымѣ чоловѣкомѣ. Вступивши водтакѣ до козацтва, служивѣ у Тетерѣ, а за Дорошенка осягнувѣ важный урядѣ генерального писаря. Опѣсля перейшовѣ до Самойловича и выховувавѣ его дѣти, а небавомѣ ставѣ генеральнымѣ осавуломѣ, то е найважнѣйшимѣ урядникомѣ по гетьманѣ. Ъздивши зѣ порученя Самойловича въ Москву, вмѣвъ Мазепа подлеститисѣ Голіцину, и такѣ здобувѣ собѣ опѣсля гетьманську булаву.

На Украинѣ вела ся борба, якѣ вже було попереду (стор. 198) згадано, мѣжь „значными“ козаками и чернѣю. До значныхѣ належали заможнѣ люде, старшины козацкѣ, щѣ чванили ся родовымѣ походженемѣ, та орудували землями, назначеными для ихѣ уряду. Чернѣ складала ся зѣ простыхѣ, убогихѣ козаковѣ, а до неи горнула ся и маса поспѣльства (простого народу), щѣ не належала до козацтва, але добивала ся рѣвноправности зѣ козаками.

Мазепа, проживши молодой вѣкъ въ Польщи, перенявѣ ся шляхоцкими поглядами и зразуѣ выявивѣ свои панскѣ хитрощѣ, супротивнѣ змаганямѣ народу. Та щѣбѣ заслужити собѣ прихильность московского уряду

и вдержати ся на добутомъ гетьманствѣ, мусѣвъ Мазепа выступати проти змаганямъ народнои масы. Московскій урядъ приславъ ему навѣтъ яко прибѣчну сторожу полкъ стрѣльцѣвъ, щобъ гетьманъ бувъ безпечный передъ народомъ. Якже царѣвна Софія утратила власть, а еи любимецъ Голіцинъ пошовъ на выгнанє, и якъ на царскѣмъ престолѣ засѣвъ Петро Великій (1689—1725 р), умѣвъ Мазепа такъ приподобатись цареви и ему поддещуватись, та при всякой нагодѣ выставяти свою вѣрность, що царь уважавъ его щироприхильнымъ слугою.

Въ правобѣчной Украинѣ почало пѣсля Бахчисарайского мира (стор. 223) зновъ розростатись козацтво, а до того найбільшь причинивъ ся славный лицарь Семень Палѣй. Вѣнъ походивъ зъ Борзни въ лѣвобѣчной Украинѣ, бувъ на Запорожу, а прийшовши въ правобѣчну Украину, ставъ Бѣлоцерковскимъ полковникомъ и поселивъ ся въ мѣстѣ Хвастовѣ. Палѣй придбавъ собѣ прихильность народу, бо бажавъ народови волѣ и намагавъ ся правобѣчну Украину злучити зъ лѣвобѣчною и зъ Запорожемъ. До него стало збѣгатись багато людей зъ Волини, Полѣся и лѣвобѣчной Украины. Одначе правобѣчне козацтво мало не легку борбу не тѣлько зъ Польщею и Татарами, але й зъ Москвою, котра вымагала, щобъ правобѣчне козацтво не задирамо ся зъ Польщею. Царь Петро воювавъ тодѣ зъ Шведами, и ему було потреба пѣдмоги Польщѣ. А до того ще й Мазепа боявсь, щобъ Палѣева козащина зъ Запорожцями и лѣвобѣчною чернію не знесла тыхъ паньскихъ порядкѣвъ, якѣ вже почали закорѣнюватись и на лѣвобѣчной Украинѣ, — щобъ не скинула его зъ гетьманства за его шляхоцтво, та не выбрала гетьманомъ Палѣя. Мазепа славъ доносы на Палѣя московскому урядови, заманивъ его вѣдтакъ до себе и увяз-

нивъ, та по́славъ въ Москву, а царь заславъ Палѣя въ Єнисейскъ, на Сибѣрь (1704 р.).

Такъ зъ підмогою московского уряду позбувъ ся Мазепа свого противника, щó выступавъ проти шляхоцкому ладови на Украинѣ.

Небавомъ по́сля того рушивъ славный воевникъ, король шведскій, Карло 12-ый, щобъ воювати зъ царемъ Петромъ. Сею нагодою постановивъ покорыстуватись Мазепа, щобъ вызволити ся зъ підъ желѣзної руки царской, котра що разъ важше налягала на Украину. Мазепа яко Украинецъ плекавъ и голубивъ въ собѣ бажане політичної самостійности и окреминости свого краю такъ само, якъ и попередники его, украинскій гетьманы. Вѣнъ бачивъ такъ, якъ и вся старшина козацка, що московска самодержавна власть наважила ся що разъ бѣльше обмежувати, а на останку занести права и всякій вольности Украины. Въ Києвъ почавъ московскій урядъ будувати твердыню около Печерской Лавры, и гонивъ козаковъ до земляныхъ робѣтъ, а московскій салдаты, щѣ мовъ сарана налетѣли въ Украину, обходили ся зъ народомъ гордо и люто. Мазепа просивъ отже у Карла помочи и вызволеня украинского народу зъ тяжкого московского ярма, и обѣцявъ ему дати на підмогу козацке войско. Рѣвночасно писавъ Мазепа до козацкихъ старшинъ, що „ворогъ хоче затягнути насъ (гетьмана) и всю старшину въ свою тираньску неволю, выкорѣнити имя запорожке и повернути всѣхъ въ драгоны и салдаты, а цѣлый украинскій народъ закрѣпостити въ неволи“.

Запорожцѣ такожъ радо корыстувалсь нагодою войны шведской, щобъ повстати проти Москвы, бо московскій урядъ такъ само почавъ имъ робити всякій

*

перепоны, якъ колись Польша. Надъ рѣкою Самарою и понизше почала Москва ставити твердынь (якъ Поляки поставили колись Кудакъ), щобъ посполитый народъ не выходивъ на Запороже. Запорожцѣ жалувались, що терпятъ шкоды въ вольностяхъ, добычахъ и промыслахъ. Они бачили, якъ зъ підмогою царского уряду зростало паньство на Украинѣ. Кошевый Кость Гордіенко прийшовъ до Шведовъ, котрѣ вступили въ Украину, зъ 5.000 Запорожцѣвъ, и голосивъ загальну козачину, то є, щобъ на Украинѣ не було старшины, а щобъ весь народъ бувъ вольными козаками якъ у Сѣчи.

Народъ посполитый не приставъ одначе до намагання Мазепы, и бувъ ему зовсѣмъ неприхильный. Интересы народу були зовсѣмъ противны интересамъ козацкихъ старшинъ и всѣхъ знатныхъ людей зъ козачины. Народъ хотѣвъ повной рѣвноправности, загального козацтва, а не такой волѣ, щобъ упривилеюванный станъ козацкихъ старшинъ, подобно якъ польска шляхта, орудувавъ цѣлымъ краємъ.

Не сповнила ся надѣя, яку королеви шведскому, Карлови, зробивъ Мазепа, бо той не мѣгъ ему привести бѣльше якъ 5.000 козацкого войска. Тымчасомъ царь дѣзнавшись, що Мазепа накладе зъ Шведами, выдавъ манифестъ (письмо) до всего украиньского народу, и звѣщавъ въ нѣмъ, що гетьманъ хоче вѣдати Украину подъ польске пановане, та приказавъ козакамъ зѣхати ся въ Глуховъ, и vybrати нового гетьмана „вольными голосами“. А щобъ здобути собѣ прихильность народу, знѣсь царь симъ манифестомъ всѣ податки, заведені Мазепою. 6 го листопада 1708 р. збралась рада въ Глуховъ и vybrала гетьманомъ Стародубского полковника Ивана Скоропадского. До того ще зга-

давъ царь славного лицаря Палѣя, щѣ мучивъ ся на далекому Сибѣрѣ, вызволивъ его и тымъ ще бѣльше зъєднавъ собѣ прихильнѣсть простого народу. 27-го червня 1709 р. царь Петро побивъ Шведѣвъ пѣдъ Полтавою, а Карло и Мазепа мусѣли втѣкати въ Туреччину. Небавомъ и вмеръ тамъ Мазепа 18-го марца 1710 р. въ Варниці, коло Бендеру, надъ Днѣстромъ, а король шведскій казавъ его поховати въ монастыри св. Юрія, коло Галача надъ Дунаємъ.

19. Наказный гетьманъ Павло Полуботокъ.

Слава не поляже;
 Не поляже, а розкаже,
 Що дѣялось въ свѣтѣ,
 Чия правда, чия кривда
 И чїи мы дѣтя.

Т. Шевченко

Новый гетьманъ Скоропадскій зачавъ свѣй урядъ давнымъ звычайемъ вѣдъ того, що подавъ до царя Петра просьбу, щѣбъ вернути козакамъ давнїи правѣ, а народѣ, зруйнованому довгою войною и постоемъ московскихъ салдатѣвъ, дати деякїи пѣльги. Одначе царь не тѣлько не выслухавъ сеи просьбы, а ще бѣльше обмеживъ правѣ козацкїи и зробивъ починъ до знищеня гетьманской власти Гетьманъ мавъ теперъ дѣставати указы вѣдъ міністрѣвъ царскихъ*), не мѣгъ самъ

---

*) Тымъ показавъ царь Скоропадскому, що вѣнъ повиненъ запобѣгати ласки царскихъ любимцѣвъ, мѣж котрыми вызначавъ ся Меншиковъ.

назначати и скидати старшинъ и полковникѣвъ безъ вѣдомости московскаго стольника (урядника царскаго) Измайлова, котрый мавъ теперъ бути при гетьманѣ и наглядати надъ ладомъ и спокоемъ въ Украинѣ. Окрѣмъ того велѣвъ царь прислати десять тысячъ козако́въ, щобы копати каналъ водѣ Волги до Дону, а черезъ пять лѣтъ пѣзнѣйше казавъ зновъ прислати 10 тысячъ козако́въ на роботу каналу Ладожскаго коло новои столицѣ царскои, Петербурга.

Такъ все мусяло по́ддатись самовластнѣи воли царя, одній то́лько Запорожцѣ не угнулись и не дали ся навѣтъ царскими обѣщанками заманити. Деякій зъ нихъ по́шли за королемъ шведскимъ, а всѣ инші по́сля зруйнованя Старои Сѣчи*) зъ розказу царскаго московскимъ войскомъ, поселились понизше устя рѣчки Каменки, а потѣмъ коло Олешокъ (стародавне руске мѣсто Олеше) и такъ перейшли по́дъ крымскаго хана**).

Въ сѣчни 1722 р. по́хлавъ Скоропадскій въ Мос-

*) въ тѣмъ мѣсци вливае ся въ Днѣпро рѣчка Чортомликъ.

**) Коли опѣсля Москвѣ потреба було Запорожцѣвъ для войны зъ Турками, позволивъ московскій урядъ вернути имъ на давне мѣсце и тодѣ Запорожцѣ недалеко Старои Сѣчи заложили Нову Сѣчь надъ рѣчкою Пѣдпольною. Одначе не вернено имъ ихъ земель, такъ званныхъ „вольностей“, а на нихъ почавъ московскій урядъ закладати твердыні й оселѣ и роздавати Москалямъ, Сербамъ и и. Зъ того повстали суперечки Запорожцѣвъ зъ чужинцями о границѣ. Въ р. 1774 высылали Запорожцѣ останній разъ своихъ депутатѣвъ въ Петербургъ и вымагали, щобъ имъ вернено давній землѣ, але надармо.

кву зъ поклономъ до царя „всероссійского“ (такъ писавъ ся Петро пѣсля скѣнченя шведской войны) и нагадавъ цареви про давнй права и вольности козацкй, одначе замѣсть польги дождавъ ся гетьманъ нового лиха для Украины. Царь установивъ въ Глуховѣ, тогдѣшнѣй столицѣ

НАКАЗНЫЙ ГЕТЬМАНЪ ПАВЛО ПОЛУБОТОКЪ.

лѣвобочной Украины „Малороссійску коллегію“, то е урядъ, зложеный зъ шести штабовыхъ (высшихъ) офицерѣвъ московскихъ, а головою тои коллегіѣ бувъ бригадиръ (генералъ) Веляминовъ. Украину, котру московскій урядъ называвъ теперъ „Малороссією“, правила малоро-

сійска колегія, она зносила ся зь царскимъ сенатомъ (радою) и давала приказы гетьманови. Се нещасте налягло важкою журбою на старого гетьмана и загнало его въ могилу. Скоропадскій умеръ 3-го липця 1722 р.

Посля смерти Скоропадского назначивъ московскій сенатъ (бо царь бувъ тодѣ на войнѣ зь Перзами) наказнымъ гетьманомъ (тымчасовымъ заступникомъ) Чернигѣвского полковника, Павла Полуботка, и приказавъ ему и старшинамъ козацкимъ, въ усѣхъ справахъ вѣдносити ся до бригадира Веляминова. Новый гетьманъ и козацтво домагались черезъ своихъ послѣвъ, высланныхъ въ Петербургъ, царской згоды на выборъ гетьмана вѣльными голосами послѣ козацкого звичаю, одначе не осягнули нѣчого, а московскій урядъ велѣвъ присылати зновъ пять тысячъ козаковъ на роботу въ Ладугу, а 12 тысячъ козаковъ, щобъ укрѣпляли границѣ вѣдъ Крыму и Перзіѣ. На нову просьбу про выборъ гетьмана, подъ котрою бувъ подписаний и Полуботокъ, вѣдповѣвъ царь Петро, що перше мусить вѣнъ найти спосѣбного и вѣрного чоловѣка на гетьманьскій урядъ, а поки-що мають всѣ слухати колегѣвъ въ Глуховѣ. Царь позволивъ усѣмъ, що невдоволені старшиною, жалити ся передъ колегѣєю. Тымъ хотѣвъ царь нѣбы показати свою прихильность до народу и обезпечити его передъ кривдами старшинъ козацкихъ, але що инше було у него на думцѣ.

Царь вказувавъ вѣдому вже стежку доносѣвъ, щобъ тымъ розѣднати народъ зь старшиною. Знайшлись заразъ люде, що зь усѣхъ усюдѣвъ посыпали доносами въ колегѣю на старшинъ и на самого Полуботка. Наказный гетьманъ выдавъ тодѣ універзаль и вzywавъ народъ слухати своего уряду. На засѣданю колегѣвъ накинувъ ся Веляминовъ на Полуботка за те, що безъ

его дозволу розсылає універзала и закричавъ грѣзно : „Я бригадиръ и президентъ (голова) колегіѣ, а ты щѣ передо мною ! Я тебе такъ зѣгну, щѣ й другіѣ трѣснуть ! Царь наказавъ вже змѣнити вашій давній порядки, а завести новій.“ Старшина выслала жалобу до царя на Веляминова за такую зневагу правъ козацкихъ и поваги гетьмана, а Веляминовъ и собѣ писавъ, щѣ гетьманъ самовѣльно розсылає універзала и гнобитъ народъ всякими поборами.

Тодѣ Петро завѣзавъ Цолуботка и старшину козацку до Петербурга. Тамъ упали они на колѣна передъ царемъ и просили помилувати Украину, пригноблену Веляминовымъ, але розлюченый царь прогнавъ ихъ, назвавши зрадниками и вѣроломными. Вѣдтакъ взяли ихъ на слѣдство московскій урядники и обвиняли на подставѣ доносовъ, щѣ гетьманъ самовѣльно розсылає універзала ; збирає податки, вѣдбирає церковній землѣ и таке инше. Полуботокъ доказувавъ смѣло, щѣ се тѣлько злобній доносъ, бо за нимъ не було нѣякой вины. Одначе царь велѣвъ его и товаришѣвъ посадити въ новій Петро-павловскій твердины 10-го листопада 1723 р. Та поки ще постигла Полуботка та гѣрка доля, дѣставъ царь при выхѣдѣ зъ церкви нову просьбу зъ Украини. Царь розсердивъ ся и ставъ передъ усѣма лаяти козацку старшину. Тодѣ-то, якъ кажуть, промовивъ Полуботокъ до царя такій слова : „Знаю и бачу, царю, щѣ ты хочешъ знѣвечити нашъ рѣдній край, всѣ нашій правѣ и вольности, затверженій твоими попередниками и тобою. Ты засылаєшь нашъ народъ на тяжкій работы, принушувєшь вѣльныхъ козаковъ мовѣбы невѣльникѣвъ копати каналы... Ты вѣдбираєшь вѣдъ насъ наше найдорожше право, выбирати собѣ вѣльными голосами гетьмана и старшину. Замѣсть нашихъ судовъ наславъ ты

московскихъ урядникѣвъ, щѣ не знаютъ нашихъ правъ, вольностей и звичаѣвъ и кривдятъ нашъ нарѣдъ та гордуютъ нами. Погамуй ся, царю, не буде тобѣ корысти зъ народу и краю зруйнованого! Чи сежь буде слава для тебе, панувати силою надъ невольниками?! Чи не ббольша тобѣ слава бути володаремъ и батькомъ вольного народу, готового проливати кровь за твою славу? Знаю, що насъ дожидають кайданы, але поки я живый, говорю тобѣ правду. Ты, царю, мусишь колись дати вѣдповѣдь передъ Царемъ всѣхъ царѣвъ, передъ всемогучимъ Богомъ за погибель нашу и нашего народу“.

Почувши такй слова, велѣвъ царь увязнити Полуботка и его товаришѣвъ, и посадити въ Петро-навловску твердыню 10 листопада 1723 р. Та не довго мучивъ ся въ темници гетьманъ, щѣ такъ горячо любивъ свѣй край и нарѣдъ и смѣло стоявъ за его споконвѣчний права и вольности. Коли царь дѣзнавъ ся, що Полуботокъ умирае, пѣславъ ему лѣкаря, одначе гетьманъ не принявъ его. Тодѣ самъ царь прийшовъ, просивъ, щѣбъ Полуботокъ простивъ усе, що ему заподѣяно, та принявъ лѣки. Одначе Полуботокъ вѣдповѣвъ: „Нѣ, царю! Ты не въ силѣ вже повернути гаснуче жите! Я не чую до тебе нѣякои вражды. Але небавомъ Петро и Павло стануть на судѣ передъ Праведнымъ Судією! Вѣнъ ихъ розсудить“.

Полуботокъ умеръ зъ початку нового 1724 року, а зъ початку 1725 року умеръ и царь Петро.

20. Зруйнованє Запорожскої Сѣчи.

Се той той Первый*), що розпинавъ
Нашу Украину,
А Вторая**) доконала
Вдóву-сиротаву.

Т Шевченко.

Въ роцѣ 1762 стала царювати въ Росіи (якъ то-
дѣ звалась Московщина) Катерина II., а голов-
нымъ ея порадникомъ и любимцемъ бувъ князь Гри-
горій Потемкинъ. На Украинѣ вже за царя Петра
надломлено силу козацтва и підгорнено его підъ власть
царску. Царица Катерина пішла дальше тою стежкою,
яку вказавъ царь Петро, и выдала 10-го листопада
1764 р. маніфестъ, котрымъ ще за житя останнього
гетьмана, Кирила Розумовского †), знесла урядъ геть-
манскій на Украинѣ по всѣ часы. Такъ скóнчилась
Гетьманщина ††). Автономічну колись Украину, звану
теперь „Малороссією“, царица подѣлила на губерніѣ, якъ
всѣ инші провинціѣ російскіѣ и назначила гененераль-
губернаторомъ Румянцова. Одначе урядъ московскій ба-
чивъ, що доси не буде мógь орудувати Україною по
своѣй воли, поки ще будуть въ Сѣчи незалежнй коза-

*) Царь Петро I. Великій (1689—1725).

**) Царица Катерина II. (1762—1796).

†) Кирило Розумовскій бувъ любимцемъ царицѣ Бли-
саветы (1741—1761), дочки Петра Великого, и она надала
ему титулъ графа.

††) Гетьманщиною звала ся Украина тому, що була
пóдъ властію гетьманóвъ.

ки-Запорожцѣ. Вже царь Петро казавъ зруйнувати Стару Сѣчь, а вѣдтакъ позабиравши Запорожцямъ ихъ „вольности“, то є ихъ землѣ, починає московскій урядъ закладати тамъ твердынѣ и насылати до нихъ московскій войска, щобъ такъ станути вѣ сихъ земляхъ певною ногою. На земляхъ, щѣ вважали ся доси запорожскими, осѣдають закликуваній московскимъ урядомъ поселенцѣ (колоністы) Сербы, Москалѣ и инші чужоземцѣ зъ рѣжныхъ краѣвъ и народѣвъ, и займають пѣдъ управу ту землю, де стояли козацкій зимовики, де выпасали ся козацкій табуны, де самій Запорожцѣ проживали рыболовлею и иншими промыслами та вѣдбивались вѣдъ Татаръ. Сей край назвавъ опѣсля московскій урядъ Новою Сербією. Затревожились Запорожцѣ, щѣ царица не позвалає имъ селитись на сихъ новыхъ земляхъ, а тѣлько закликала замыхъ заграничныхъ заволоць зъ очевиднымъ замѣромъ пѣдкосити силу и значѣне Запорожа. Змѣркували они, щѣ „Москаль хоче Запорожцѣвъ вѣ мѣшокъ убрати“ та тѣлько надумує ся, якъ бы сей мѣшокъ добре завязати. Отъ и стали Запорожцѣ сихъ непрошенихъ поселенцѣвъ изъ своихъ земель проганяти, а тимчасомъ (1774 р.) высылають своихъ депутатѣвъ до царицѣ, щобъ она ихъ правъ споконвѣчныхъ не нехтувала, и забраній землѣ вернула. Они покликувались на свои грамоты, на універзалы Богдана Хмельницкого и Переяславскій статѣя та на царскій присяги, и тимъ доказамъ нѣхто зъ царскихъ сенаторѣвъ не мѣгъ суперечити. Царица обвѣцала вырядити на мѣсце комісію, котрабъ розглянула правѣ Запорожцѣвъ, а тимчасомъ на земляхъ запорожскихъ селились щѣ разъ дальше и дальше чужій заволоки и небавомъ пѣдъ бокомъ Запорожа повстала нова губернія Азовска.

Ходили Запорожцѣ по Петербузѣ вѣдъ царицѣ до сенату, вѣдъ сенатора до сенатора зъ поклонами и подарунками; пѣдкупне московске дворянство манило Запорожцѣвъ надѣями на ихъ права, а тымчасомъ князь Потемкинъ, щѣ колись власноручнымъ письмомъ просивъ кошового, вписати его мѣжь Запорожцѣвъ, готовивъ Запорожу иншу долю. Потемкинъ, побачивши, щѣ Запорожцѣ твердо стоять при своихъ правахъ, подавъ царици гадку зруйнованя Сѣчи. Царица выдала приказъ, добути Сѣчь и все Запороже збройною рукою.

Потемкинъ выславъ генерала Текелія*) 25 го мая 1775 р. на Сѣчь зъ великимъ войскомъ**), зложенымъ зъ Москалѣвъ, Молдаванъ, Угрѣвъ и вишихъ чужипцѣвъ. Дня 4 (16) червня пѣдступивъ Текелій пѣдъ Сѣчь, окруживъ єѣ зѣ всѣхъ сторѣнъ войскомъ и гарматами та завѣзавъ до себе кошового Кальнишевского и козацку старшину. Старшина, побачивши, щѣ Сѣчь доокола окружена войскомъ, явилась у Текелія. Тодѣ велѣвъ Текелій Кальнишевского и старшину увязнити и выславъ въ Петербургъ, а вступивши въ Сѣчь, занявъ єѣ московскимъ войскомъ. Теперъ почали Москалѣ списувати и грабувати запорожске добрѣ, военнй припасы, войскову касу и т. и. Такожъ забрали майно кошового

---

*) Кажуть, щѣ Текелій бувъ Сербинъ, одначе певнѣйше бувъ вѣнъ Угоръ.

**) Въ Сѣчи було 10.000 Запорожцѣвъ и 20 гарматъ, а Текелій провадивъ на нихъ 8 полкѣвъ кѣнницѣ, 20 гузарскихъ и 17 драгуньскихъ шкадрѣнъ, 10 пѣхотныхъ и 13 доньско-козацкихъ полкѣвъ. — Се була Нова Сѣчь надъ рѣчкою Пѣдиольною, на майданѣ, щѣ звавъ ся Красный Куть. Тутъ сидѣли Запорожцѣ вѣдъ 1734 р.

Кальнишевского и козацких старшинъ, а богато козакѣвъ арештували и вѣдали подъ судъ войсковый и розслали по рѣжныхъ твердыняхъ. Вѣдакъ оголосивъ Текелій Запорожцямъ волю царицѣ: що войско запорожске зноситъ ся, а каждый козакъ може вернуться до своей родины, звѣдки прийшовъ, або остати ся въ „Новороссіи“ (такъ звавъ ся теперь Запорожскій край), але не инакше, якъ ипшій мешканць сего краю, то е они могли служити у войску або бути звычайными селянами. Выключеній були тѣлько старшины козацкій, що попали у гнѣвъ царицѣ. Зъ продажи заграбленыхъ маєтностей запорожскихъ збравъ Текелій 29.912 рублѣвъ. Войскову артилерію, касу и часть запорожского архіву (збѣръ старинныхъ грамотъ) выслано въ Петербургъ. Сѣчь зовсѣмъ зруйновано; пушкарню засыпано, куренѣ розбрано, навѣтъ могильні хресты, памятники и дзвоницу збурено и знищено. Покровску церкву обдерто зъ украшень, не рушено одныхъ хіба мурѣвъ. Сѣчь перемѣнилась опѣсля въ село Покровскъ. Зѣ славного Запорожа лишились тѣлько ровы, валы, поломані хресты та розрыті могилы!

Тымчасомъ коли Текелій такъ заходивъ ся коло Сѣчи, выбралось тайкомъ около 5000 Запорожцѣвъ, що не хотѣли подлягати московскѣй кормизѣ, и поплыли Днѣпромъ въ Туреччину. Зъ дозволу султана заложили они Задунайску „Сѣчь“ на островѣ дунайскомъ (Гедрилі-Богазы). Маніфестомъ зъ 5 (17) серпня 1775 р. оповѣстила Катерина II. цѣлу Росію про зруйноване Сѣчи, про знищене коша и самого навѣтъ имени „войска запорожского низового“. Колижь опѣсля зновъ потреба було козакѣвъ для войны зъ Туреччиною, ставъ Потемкинъ набирати козакѣвъ въ полки пікінерскій (1775), а потѣмъ закликавъ Запорожцѣвъ въ нове вой-

ско, котре назвавъ урядъ московскій войскомъ Чорноморскимъ (1789 р.) и назначивъ ему землѣ мѣжь Богомъ, Днѣстромъ и Чорнымъ моремъ (1790 р.). Якъ же царица помирилась зъ Турками, велѣла Чорноморскимъ козакамъ выбиратись надъ рѣчку Кубань*) (1792 р.). Зъ того часу и доси сидять тамъ Чорноморскій козаки, а недавно урядъ московскій перемѣшавъ ихъ зъ козаками московскими и утворивъ зъ того Кубаньске войско.

Такъ упала остання твердыня свободы и волю України-Руси, а тодѣ вже царица Катерина могла спокійно заводити московскій порядки на Украинѣ. Въ р. 1783 завела царица крѣпацтво, то є неволю пѣдданчу, и роздала зъ землями сотнѣ тысячъ селянъ и козаковъ украиньскихъ вѣ пѣдданство великимъ и малымъ панамъ, котрѣ звали ся дворянами. Якъ давнѣйше рускѣ бояре и вельможѣ, заманенѣ выгодами и корыстями та свѣтлостию и величностію польского королѣвского двора, покинули свѣй народъ, свою рѣдну мову и предковскѣй звычаѣ и стали Поляками, такъ и тутъ значнѣй козаки (козацкѣй старшины) и останки православной шляхты руской, щѣ пристаа до козацтва, приманюванѣ выгодами и корыстями, царскою ласкою и вѣдзнаками, покинули свѣй рускѣй народъ, свою рѣдну мову и звычаѣ, стали дворянами и змосковщились.

21. Гайдамаччина (Колѣѣвщина).

Коли вѣ правобѣчнѣй Украинѣ пѣдъушало козацтво (сторъ. 223), то захѣднѣй рускѣй землѣ перейшли пѣдъ

*) Кубань вливає ся до Чорного моря.

необмежену власть Польщѣ, а шляхта орудувала ними зовсѣмъ пѣсля своєї волѣ. Здавалось, що пѣсля упадку козацтва, котре протягомъ майже двохъ сотъ лѣтъ боролось зъ шляхоцкимъ ладомъ и не одно ще спиняло необмежену власть шляхты, польско-шляхоцкій ладъ буде мѣгъ зовсѣмъ певно змѣцнити ся въ рускихъ земляхъ, та що народъ рускій, зложеный зъ безправного селянства и збѣднѣлого мѣщанства, не буде вже добивати ся своихъ людскихъ и політичныхъ правъ. Одначе та самоволя дѣдичѣвъ надъ пѣддаными селянами, непогамована слабою властію королѣвскою, выкликувала середъ той масы народу опѣръ, котрый вѣдъ часу до часу проявляе ся въ рѣжныхъ сторонахъ рускихъ земель пѣдъ властію Польщѣ, и обгортае що разъ ширшій области. Уже зъ початку 18-го столѣтя повстають бѣльшій або меншій ватаги, зложеній зъ селянъ, мѣщанъ, жовнѣровъ а навѣтъ дробныхъ шляхтичѣвъ и духовныхъ людей и починають розбишацкій походы, а грабоване майна вельможъ, дѣдичѣвъ и богатыхъ людей се зразу́ едина ихъ цѣль. Але опѣсля появляются ся втѣкачѣ-селяне, Запопорожцѣ, охотники зъ мѣщанъ и лѣвобережныхъ козаковъ. Всѣ невдоволеній тымъ, що дѣдичѣ гноблять своихъ пѣдданныхъ, пристають до тыхъ ватагъ и звертають свои напады найбѣльш на панскій маѣстности. Тутъ проявляе ся намагане вызволити ся зъ того пригнобленя. Такій ватаги звали ся гайдамаками, а грабуючи и руйнуючи панскій дѣбра, выступають они и проти польско-шляхоцкому ладови, якій наставъ по рускихъ земляхъ. Такій проявы гайдамачины бачимо зъ початку 18-го столѣтя на Волини, майже въ томъ самѣмъ часѣ на Подѣлю а вѣдтакъ и на Карпатскомъ Подгѣрѣ зъ назвою опрышкѣвъ, о чѣмъ вже була попередъ згадка (стор. 131). Ще ширше розвинула ся гайдамачина

въ степовой, вылюдненой тодѣ Украинѣ, именно въ Кивщинѣ и Брацлавщинѣ и тутъ находятъ гайдамаки подпору въ монастыряхъ, котры неприхильно дивились на те, що урядъ польскій попиравъ розширене униѣ и католицкою вѣры. Такимъ способомъ гайдамаччина окромъ первѣстной розбишацкой цѣхи прибрала цѣху суспольнонародной и релігійной борбы. Головнымъ проводиремъ гайдамаччины являе ся Максимъ Залѣзнякъ (1768 р.), Запорожець и бувшій послушникъ Мотриненського монастыря, коло Чигирина (игумень того монастыря, Мелхиседекъ Яворскій, бувъ ревнымъ оборонцемъ православія проти униѣ и католицкою вѣры). Залѣзнякъ збравъ велику ватагу, зложеноу зъ Запорожцѣвъ и гайдамакъ и выправивъ ся въ страшный походъ по Кивщинѣ, руйнуючи мѣста, села, панскій дворы и замки, мордюючи шляхту и жидовъ. Найстрашнѣйшимъ дѣломъ сего гайдамацкого повстаня була Уманьска рѣзня. Мѣсто Умань належало до графа Потоцкого, котрый мавъ придворныхъ козаковъ. Одначе сѣ козаки перейшли зъ своимъ сотникомъ Гонтю до Залѣзняка, добули зъ нимъ мѣсто Умань и вымордували мало-що не всѣхъ людей. Гайдамаки окликнули Залѣзняка своимъ отаманомъ, а ватаги его щоразъ зблѣшали ся утѣкачами зъ панскихъ дѣбръ. Немѣчна тодѣ внутрѣшнимъ розладомъ Польша усмирила се повстаня зъ подмогою московского войска, присланого царицею Катериною II. подъ проводомъ генерала Кречетникова. Гонтю и иншихъ гайдамакъ покарали лютою смертію. Часы тѣ, звѣстнѣй въ народныхъ переказахъ подъ назвою колѣвщини.

Се було останне крѣваве намагане, останній страшный протестъ руского народу проти наложеного ему подданства, се була остання проява довговѣковой борбы самого народу за волю.

22. Останній кошовый запорожскій Петро Кальнишевскій.

Петро Кальнишевскій бувъ родомъ зъ Полтавщини а вступивши въ Свчъ называвъ ся просто Кальнишь. Се бувъ чоловѣкъ великого розуму и твердон волѣ, а до того богобоязливый и щедрый для церквѣ и монастырѣвъ. Мѣжь иншими поставивъ вѣнъ церкву св. Спаса въ Межигорскѣмъ монастыри, недалеко Києва, де свого вѣку доживъ славный лицарь козацкій, Семень Пагѣй. Его выбирали Запорожцѣ на рѣжнй уряды козацкій, а саме тодѣ, якъ цариця Катерина II. зруйнувала Свчъ, бувъ Кальнишевскій кошовымъ. Коли Текелій увязнивъ Кальнишевского разомъ зъ иншими старшинами и выславъ въ Петербургъ, мавъ вѣнъ вже 84 роки. Потемкинъ не зважавъ нѣ на вѣкъ Кальнишевского, нѣ на его прислуги, вѣдданій Росіи въ войнахъ турецкихъ, и посадивъ его въ темницю, депросидѣвъ цѣлый рѣкъ. По роцѣ нагадали собѣ Кальнишевского и цариця присудила выслати его „на смиреніе“ на вѣчнй часы въ тюрьму Соловецкого монастыря. Монастырь сей завели черцѣ на островахъ въ Бѣломъ мори, бѣльше якъ двѣстѣ миль вѣдъ насъ, на пѣвнѣчныхъ побережахъ Росіѣ, але зъ часомъ царѣ збудували тамъ темницѣ и засылали сюды всякихъ людей за ихъ вѣльнй думки и погляды. Сидѣли тутъ въ сихъ темницяхъ и князѣ и бояре и духовнй та иншй люде. Особливо царѣ Петро насылавъ тамъ богато людей, щѣ не згоджували ся зъ его поглядами. Страшна була се кара сидѣти въ сихъ вязницяхъ. Були тамъ малй комѣрки (келіѣ) вохкй и темнй, бо замѣсть вѣкна була тѣлько невелика закратована дѣрка.

Отъ въ таку темницю заслано Кальнишевского за

те, що він стояв в обороні волі Запорозців. В червні 1776 р. повезли там кошового під сторожею, забитого в колодки. Там закинули 84-літнього старця в окрему келію, в котрій він мучився 25 літ. Не міг він ні до кого слова промовити, ні написати, а тільки тричі в рік виводили его під вартою з темниці.

Як настав цар Олександр I., прийшло Калнишевському вызволене 1801 року, однак старець, промучившись 25 літ в страшній неволи, був уже недобиток і не хотів вже з водтам ніде їхати, бо їй не стало б на те сили. Там він небавом і вмер 23-го жовтня 1803 р., проживши 112 літ.

Настоятель Соловецкого монастиря, отець Олександр, родом українець, положив на его могилі в 1856 р. велику кам'яну плиту з написом, котра кінчить ся словами: „Блаженні мертві, умираючі о Господі. Аминь.“

Так згас останній борець за волю українсько-руського народу на далекій, холодній півночі, а тимчасом вже підросли нові сини України-Руси, що виступили в обороні народу не з шаблюкою та списом, а з словом і наукою. Не вмерь, не загинув українсько-руський народ, а тільки переродив ся до нового життя!

IV. Русь підъ властію Австрії и Россіѣ.

Вѣдькинь той камѣнь, щѣ ти сердце тисне,
 Дозволь въ той сумный тынь .
 Най слободоньки сонѣчко заблысне,
 Ты не неволь сынь.

М. Шахевичъ

1. Галицка Русь переходить підъ власть Габсбургѣвъ.

Внутрѣшній пеладъ и самоволя шляхты довели Польшу до упадку. Подъ конецъ 18-вѣку розѣбрали Польшу сусѣдній державы, Прусы, Австрія и Россія, а тодѣ и рускій землѣ, щѣ були подъ панованемъ Польшѣ, перейшли подъ иншу руку. Россія забрала (1772, 1793 и 1795) Бѣлу Русь, Полѣсе, Волинь, правобѣчну Украину и сѣдну часть Подѣля ажъ по рѣку Збручь, а Австріи припала (1772 р.) Русь Червона, частина Подѣля на захѣдъ рѣки Збруча и полуднева смуга Волини. Сѣ рускій землѣ прилучила цѣсарева Марія Тереса до Австріѣ подъ назвою королѣвства Галичины и Володимиріѣ. Право до тыхъ земель оперла Марія Тереса на той основѣ, щѣ вже въ 13-ѣмъ вѣцѣ Русь Червона належала до короны угорскои, а Марія Тереса була такожь королевою Угорщины (стор. 52). Въ три роки опѣсля (1775 р.) одержала Марія Тереса вѣдъ Туреччины Буковину, котра була частиною Молдавицины.

Галицка Русь вѣйшла въ складъ австрійскои державы вельми бѣдна и побита тяжкимъ и довгимъ лихолѣтемъ. Руску народнѣсть зберегли тодѣ тѣлько селяне

хлѣборобы, недобитки мѣщанъ, выпертї на передмѣстїа та бѣдне духовенство свѣтске, котре ѣ не мало потрѣб-

ЦЪСАРЕВА МАРІА ТЕРЕСА.

нои просвѣты ѣ науки для проводу народу. Цѣсарева Марїа Тереса *), а особливо славный еи сынъ, Іосифъ II.,

*) Марїа Тереса зъ Габсбургской родины панувала

заявились широко долею руского народу. Іосифъ II. бувъ чоловіккъ учений и вельми людскій, и все жите свое посвятивъ тому, щобъ піднести просвітѣ и добрый бытъ своихъ підданныхъ. Особливо дбавъ вонъ про бѣдныхъ селянъ-хлѣборобовъ, закрѣпощенныхъ въ тяжкомъ подданствѣ. Патентомъ зъ цвѣтня 1782 р. зивъсь цѣсарь Іосифъ II. невольниче подданство и симъ дѣломъ ставъ ся справдѣшнимъ добродѣемъ селянъ-хлѣборобовъ, щбъ подъ властію Польщѣ вѣдъ 1573 р. коротали свое бѣдолашне жите въ тяжкой неволи. Селяне-хлѣборобы остали ся ще паньскими подданными, мусли робити панщину (найббльше 3 дни въ тыжни), давати дѣдичамъ данины, слухати ихъ приказѣвъ, иначе перестали бути безправными невольниками, якими були вѣдъ 1573 до 1792 року. Вѣдъ теперь не бувъ вже селянинъ-хлѣборобъ привязанный (прикрѣпощенный) до рѣлѣ, вонъ мѣгъ вже перенестись въ инше село, коли бувъ невдоволенный своимъ дѣдичемъ, и мѣгъ бодай голоручъ ити въ свѣтъ та взятись за яке ремесло. Такий хлопъ мѣгъ вже по своѣй воли женитись, вонъ ставъ чоловікомъ, щбъ мае свое сердце, свое жите. Цѣсарь Іосифъ II. позволивъ такожъ селянамъ жалуватись на самоволю дѣдичѣвъ въ цѣсарскихъ судахъ, селяне могли купувати землѣ на власнѣсть и записувати ихъ дѣтямъ и своякамъ, могли посылати дѣтей до шкѣлъ, и тымъ-то вѣдкрывъ цѣсарь селянамъ дорогу до просвѣты и рѣвноправности зъ иншими верствами суспѣльности.

въ краяхъ австрійскихъ вѣдъ 1740—1780 р., а ен сынъ Іосифъ II. спершу спѣльно зъ матерію вѣдъ 1765—1780 р., а по ен смерти самостѣйно (1780—1790 р).

Такъ само дбавъ Юсифъ II. о те, щобъ бѣдне,
темне и понижене духовенство руске пѣднати зъ то-

ЦЪСАРЬ ЮСИФЪ II.

го упадку. Духовенство уніятске въ Галицкѣй Руси *)

*) Перемыскій єпископъ, Інокентій Винницкій злу-

було тодѣ у великомъ понижепю. Школѣ для духовныхъ не було; була тільки въ домѣ епископа Львовского домашна школа, де кандидаты стану духовного черезъ пѣвъ року приготавлиались до священства. Нѣчого дивного, що выходили або малограмотнѣ, або й зовсѣмъ неграмотнѣ священники. До того ще дѣдичѣ на основѣ соймовои постановы зъ р. 1766 казали й уніятскимъ священникамъ вѣдрабляти панщину. Цѣсарь Іосифъ выдавъ задля того розпорядженя, щобъ зрѣвнати духовенство уніятске зъ католицкимъ (латинскимъ). Вѣнъ вызволивъ въ 1776 р. рускихъ священниковъ и ихъ родину вѣдъ панщины, оснувавъ 1783 р. у Львовѣ духовну семинарію *), въ котрой учились на священниковъ, утворивъ фондъ, зъ которого священники побирають плату, и приказавъ, щобъ обрядъ греко-католицкій (уніятскій) корыстувавъ ся рѣвными правами зъ обрядами латинскимъ и вѣрменскимъ,

Марія Тереса и Іосифъ II. дбали такожъ про поднесенє просвѣты въ Галицкій Руси, велѣли заводити школы народнѣ по селахъ и мѣстахъ, выдавати добрѣ школьнѣ книжки, а въ р. 1784 заснувавъ Іосифъ II. у Львовѣ найвысшу школу (університетъ), въ котромъ мали учити декотрыхъ наукъ въ рускѣй мовѣ. Одначе тодѣшнѣ Русины не умѣли покорыстуватись симъ до-

---

чивъ ся зъ католицкою церквою (принявъ унію) 1692 р. зъ цѣлою дієцезією Перемыскою, а Львовскій епископъ Іосифъ Шумлянскій въ р. 1700.

*) Вже й Марія Тереса заснувала 1774 р. у Вѣднѣ при церквѣ святой Варвары духовну семинарію, котру знесли 1784 р., а на еи мѣсце заснувавъ цѣсарь Францъ I. конвѣктъ для питомцѣвъ, котрый до нынѣ истнує.

бродѣйствомъ, тому, що професори намагались учити въ мертвій церковно-славянській мовѣ. Въ кольканай-цять лѣтъ після смерти Іосифа II. знесено Львівській університетъ (1808), а доперва въ 1817 р. відновлено его.

Іосифъ II. приказавъ, щобъ всѣ розпорядження урядові були оповѣщувані такожъ рускою мовою. Такъ бачимо отже, що сей монархъ бажавъ довести помалу до рѣвноправности всѣ народы своєї державы, а руску мову поставити на рѣвнѣ зъ иншими, вчинити еѣ мовою краєвою и народною.

По смерти Іосифа II. хотѣли противники Русинівъ відвернути відъ нихъ опѣку короны, одначе цѣсарь Леопольдъ (1790—1792 р.) затвердивъ всѣ права, якими руска церква користувала ся. Цѣсарь Францъ I.*) знѣсь вправдѣ університетъ, а тымъ самымъ и науки въ рускій мовѣ, одначе піднявъ значене рускої церкви відновленемъ митрополіѣ Галицкой. Въ р. 1807 поставлено єпископа Перемыського Антонія Ангеловича митрополітомъ Львівскимъ. Для Австрій настали тодѣ тяжкы часы, бо зъ нею воювавъ славный воевникъ, цѣсарь французскій Наполеонъ, и відобравъ Автрію багато краѣвъ. Заходну часть Галичины прилучивъ Наполеонъ до князѣвства Варшавского, котре утворивъ, щобъ зъєднати собѣ прихильность Полякѣвъ. Поляки сподѣвались, що Наполеонъ зновъ воскресить розбрану Польшу, отже горнулись подъ его знамя. Польскій генераль Рожнецкій явивъ ся у Львовѣ, щобъ и Русинѣвъ нахилити до повстаня. Одначе народъ рускій

---

*) Сынъ Леопольда II., цѣсарь Францъ I., панувавъ відъ 1792—1835 р.

не бажавъ вертати підъ власть польску, а за проводомъ митрополіта Ангеловича зоставъ вѣрнымъ Австріи.

ПЕРЕМЫСЬКІЙ ЄПИСКОПЪ ИВАНЪ СНІГУРСЬКІЙ.

Повстанцѣ кинулись на палату митрополічу при церквѣ святого Юрія, митрополіть мусѣвъ утѣкати, але попавъ

въ руки повстанцѣвъ. Одначе австрійскій власти вызволили митрополита, бо саме тодѣ войска австрійскій заняли зновѣ Львѣвъ.

Австрійскій урядъ, принявши Галичину подѣ свою власть, ставѣ займатись удержанемѣ народныхъ школъ. Одначе хочѣ цѣсарѣ Іосифѣ II. приказавѣ въ университетѣ Львѣвскѣмѣ подавати деякі науки въ рускѣй мовѣ, то въ школахѣ народныхъ лише подекуды учили по руски. Рускѣй владыки просили томѣ цѣсаря Леопольда II., щобы дѣти въ народныхъ школахѣ учились въ рѣднѣй мовѣ. Але, почавши вѣдѣ панованя сего цѣсаря, добродѣйствами науки въ школахѣ користувались бѣльше Поляки, якѣ Русины, хочѣ вже цѣсарѣ Іосифѣ II. признавѣ руску мову краевою и народною. Намѣстництво постановило (1792 р.), що рускѣй дѣти мають тѣлько двѣчи въ тыждень учитись читати и писати по руски. Задля того наслѣдникѣ Ангеловича, митрополитѣ Михайло Левицкѣй, звернувѣ ся до намѣстництва, и доказувавѣ урядови австрійскому потребу, щобы въ народныхъ школахѣ учено рускою мовою *). Одначе тому завзято супротивлявѣ ся латинскѣй архієпископѣ Анквичѣ, позаякѣ пѣсля его думки руска мова проста и не спосѣбна до письменства и науки. За впливомѣ Анквича рѣшило

---

*) Коло подвигнення просвѣты народу руского и поднесеня руской мовы зѣ повиженя, заслужились чимало кривошанинѣ Перемыскѣй, Иванѣ Могильницкѣй и єпископѣ Перемыскѣй Иванѣ Снѣгурскѣй († 1846 р.). Снѣгурскѣй завѣвѣ при капітулѣ Перемыскѣй друкарню и библіотеку, а хочѣ тодѣ и духовенство руске вживало найбѣльше польской мовы, и навѣтъ проповѣди по церквахѣ голосило по польски, вѣнѣ не цуравѣ ся своєй рѣднѣй мовы и говоривѣ все по руски.

тодѣшне намѣстництво, що священники можуть вживати рускої мови при науцѣ катехизму, одначе въ школахъ публичныхъ має наука вѣдбувати ся въ мовѣ польскій. Митрополитъ протестувавъ проти такого рѣшення, покликуювавъ ся на те, що й урядъ польскій уважавъ руску мову — краєвою. Наслѣдкомъ того призвонило намѣстництво, щобъ въ школахъ, де вчить ся молодѣжь руска зъ польскою, учено всего окрѣмъ релігій по польски, але молодѣжь повинна такожъ учити ся руского письма; тѣлько тамъ, де самі рускі дѣти учать ся, повинна наука подавати ся рускою мовою. Отже й теперъ ще латиньске духовенство и польска шляхта ставили перепони въ просвѣтнѣмъ розвитку рускої народности въ Галичинѣ. Поляки все ще говорили, що они суть единою управненою народностію, що рускої народности нема, а руска мова єсть тѣлько незначною вѣдмѣною польскою и не способна до письменства. Тымчасомъ явились наглядні доказы, що руска мова и народнѣсть способні до найвысшого зросту.

Зъ початку 19-го столѣтя починає ся у всѣхъ славянскихъ народѣвъ живий рухъ письменный. Чехи, Сербы и инші Славяне беруть ся пильно розвивати свою мову, плекати свое письменство, ширити просвѣту й науку помѣжь народомъ, будити его свѣдомѣсть народну. Сей рухъ мусѣвъ доторкнути ся и Русинѣвъ. Раньше встали Русины на Украинѣ до нової роботи пародної, стали розвивати свое письменство (о чѣмъ дальше скажемо), а за ихъ приводомъ пошли и Русины Галицкі. Черна гадка плекати руску мову, розвивати руске письменство, зродила ся въ р. 1835 помѣжь молодими Русинами.

Питомецъ духовнои семінарій у Львовѣ: Маркіянъ

Шашкевич^{*)}, Микола Устьянович, Яковъ Головацкій и Иванъ Вагилевичъ утворили кружокъ, котрый поклавъ собѣ задачу, трудити ся для розвитку руской мовы и письменства та для поднесеня руской народности. Кружокъ сей небавомъ розширивъ ся, а головою и душею его бувъ Маркіянъ Шашкевичъ. Коли майже всюды священники голосили проповѣди церковній польскою мовою, Маркіянъ Шашкевичъ и Устьяновичъ выступили въ Львовскихъ церквахъ зъ рускими проповѣдями и тымъ зазначили, що руска мова годить ся и до церковной и до школьной науки, а въ р. 1837 появила ся „Днѣстрова Русалка“, перша книжка, зложена членами того кружка въ народній мовѣ. Се бувъ новый доказъ, що наша мова, понехана и забута, выперта подъ стрѣху сельскихъ курныхъ хатъ, е спосѣбна и до письменства. Пѣшла теперъ живѣйша робота на занедбанѣй словесной нивѣ, появляли ся щоразъ новѣ книжки, писанѣй народною рускою мовою. Одначе всѣ тѣ намаганя Русинѣвъ не поддвигнули бѣ були такъ быстро руской народности, якбы до того не причинились и політичній подѣѣ.

Надѣйшовъ памятный въ исторіѣ 1848 рѣкъ, коли за панованя цѣсаря (Фердинанда^{**}) (25 цвѣтня) народамъ австрійской державы оголошено конституцію,

---

*) Жаль великій, що не можемо подати портрету сего вельми заслуженого мужа, бо не лишивъ ся по нѣмъ нѣ портретъ, нѣ фотографія. Хто хоче бѣльше дѣзнатись про заслуги его для руского народа, нехай прочитае 93. книжечку товариства „Просвѣта“ п. з. „Жите Маркіяна Шашкевича“ (написавъ Дръ Омелянъ Огоновскій).

***) Цѣсарь Фердинандъ бувъ сыномъ Франца I. и панувавъ вѣдъ 1835—1848 р.

а 3 (15) знесено останки крѣпацкогo пoдданства — панщину. Тoдѣ зoбрались Русини (2 мая 1848 р.) у Львовѣ, а вoддавши честь памяти першoгo прoсвѣтителѣ Галицкoй Руси, Маркiяна Шаникевича, заснували товариство Гoловну Раду руску для оборoны правъ рускoгo народу.

Гoлoвoю тoгo збoру рускихъ патриoтoвѣ бувъ заслужений крилошанинѣ Михайло Куземскiй, а вже другoгo дня обнявъ провoдѣ вѣ Гoловнoй Радѣ рускoй тодѣшнiй епископѣ Григорiй Яхимовичѣ. Гoловна Рада руска, кoтрoй oрганoмѣ стала перша руска часoпись „Зоря“, вoдкликнулася до всѣхъ Русинoвѣ вѣ краю, щoбы ставали до працѣ та старались пoднести руску народнoсть и забезпечити признанiй конституцiєю свoбoды рускoму народови. И справдѣ не оставѣ сей покликѣ безѣ вoдгoмoну. По мiстахъ oкружныхъ схoднои Галичини Русини завязували oкружнiй ради рускiй, кoтрiй мали дбати про oбезпеченє правъ рускoй народности. Захoдoмѣ Микoлы Устыяновича и Ивана Борисикевича зѣѣхали ся 7 (19) жoвтня 1848 р. у Львовѣ рускiй ученiй, щoбы пoдумати надѣ розвиткoмѣ рускoй мoвы и рускoгo письменства. На збoрѣ рускихъ ученихъ пoстановлено oснувати товариство „Галицкo-руска Матиця“, кoтре мало выдавати книжки для прoсвѣты народу, а вже 1 (13) марта 1850 р. вoдбулись пoдѣ провoдoмѣ Куземскoгo загальнiй збoру Матицѣ. Небавoмѣ 3 (15) червня 1849 р. пoдiйсь Левѣ Трещакoвскiй, парoхѣ зѣ Рудна, на засѣданю Гoловнoй Радѣ рускoй гадку, щoбы у Львовѣ збудувати свoю хату — Дoмѣ народнiй, кoтрый мавѣ бы бути oгнищемѣ и oсередкoмѣ рускoгo житѣ.

Зѣ пoчатку 1849 року выслала Гoловна Рада руска до цѣсарѣ Фердинанда петицiю, вѣ кoтрoй Русини дoмагали ся рoвноправности для рускoй мoвы и народно-

сти. Цѣсарь давъ на сю петицію прихильну вѣдповѣдь, а Русины могли тодѣ справдѣ выеднати собѣ деякі користи и польги. Не обійшло ся теперъ безъ ворогованя и оклеветуваня зъ стороны Полякѣвъ, одначе проводырѣ Русинѣвъ умѣли вѣдперти сѣ заходы противникѣвъ та не переставали дальше трудитись для добра своєї народности.

Але краевый урядъ пѣдмагавъ Русинѣвъ такъ довго, доки намѣстникомъ бувъ графъ Стаціонъ. Колижъ въ червни 1848 р. прийшовъ на его мѣсце Вацлавъ Залескій, приказало міністерство на его внесене завести въ гѣмназіяхъ и въ університетѣ языкъ польскій. Головна Рада руска, дѣзнавшись про се неприхильне рѣшене для Русинѣвъ, выслала депутатѣвъ до цѣсаря Фердинанда, котрый обѣцявъ по змозѣ сповнити бажаня руского народу.

И справдѣ ще въ грудни 1848 року, признаючи рѣвноправностъ всѣхъ народѣвъ въ австрійскѣй державѣ и зважаючи на просьбу руской депутаціѣ, постановило міністерство, щобъ нѣмецкою мовою учено въ гѣмназіяхъ и університетѣ лише такъ довго, поки не буде учителѣвъ приспособлєныхъ до научуваня въ рускѣй мовѣ. Задея того приказано, щобъ усѣ ученики вчили въ гѣмназіяхъ руской мовы, чи Русины, чи Поляки.

Такъ 1848-ый пробудивъ Русинѣвъ до нового житя, котре проявляло ся въ усѣхъ сторонахъ Галицкой Руси. Рускі патріоты, котрі горнулись около Григорія Яхимовича и крилошанина Михайла Куземского, положили першій пѣдвалины до вѣдродженя руской мовы и народности заснованемъ Головной Рады руской и Галицко-руской Матицѣ. Куземскій заслуживъ ся такожъ чимало въ справѣ шкѣльництва народного, въ Львѣвскѣй дієцезіи, такъ якъ Дрѣ Григорій Гинилевичъ въ Перемыскѣй,

ЦЪСАРЬ ФРАНЦЪ ЮСИФЪ I.

бо тоді народні школи вбдавъ урядъ подь доглядь консисторій. Коли вбдтакъ въ р. 1868 школы народній перейшли подь доглядь ц. к. краевой рады шкбльной, було въ схбдній Галичинь до 1300 шкблъ, котрыми до того часу опькувало ся руске духовенство.

Подь конець 1848 р. приключилась важна подьба въ исторій народбвъ австрійской державы. Се бо 2-го грудня 1848 р. зложивъ въ Оломунци (въ Моравіи) цьсарску корону Фердинандъ I., а на его мьсце вступивъ на престблъ его братанецъ, теперьшній цьсарь Франць Іосифъ I. Народъ рускій широ повитавъ нового монарха, а 8 (20) сьчня 1849 р. выправили Галицкй Русины до цьсаря своихъ заступникбвъ. Провбдникомъ сеи депутацівъ бувъ єпископъ Григорій Яхимовичъ. Въ адресь, поданій цьсареви вбдъ руского народу, высказала депутація надьбу, що цьсарь охоронить и забезпечить правя руского народу въ краяхъ австрійскихъ. Цьсарь впевнивъ, що дбатиме, щобы кожда народнбсть мала рбвній правя и тому Русины займутъ приналежне имь мьсце мьжь народами Австрій.

Въ р. 1851 обььздивъ цьсарь Франць Іосифъ I. Галичину, а 16 жовтня прибувъ до Львова. Подчасъ побуту нашого монарха вбдбуло ся памятне для Русинбвъ торжество; гадка кинена Трещакбвскимъ стала ся дьломъ, бо 18-го жовтня вбдбули ся торжественний закладины Народного Дому. Цьсарь Франць Іосифъ I. дарувавъ бувъ Русинамъ Львбвскимъ мьсце згарища колишнєго унїверситету (найвысшой школы) и старого костела, де мьстила ся бїбліотека унїверситетска, щобъ Русины могли тамъ заснувати огнище рбднои просвьты и предкбвского обряду. Тамъ мала плекати ся и розвивати рбдна мова руска; тамъ мала бьдна молодьжь шкбльна находити пристановище, щобъ покбнчити на-

уки, а вѣдтакъ трудитись для добра руского народу; народна пѣсня мала тамъ гомонѣти въ рускомъ театрѣ, а рускій письменники мали находити тамъ подмогу и заохоту до праць для своего народу. Цѣсарь поклавъ камѣнь угольный подъ Дѣмъ народный, а окруженный рускими достойниками и численнымъ народомъ, промовивъ приязно: „Тутъ я мѣжь моими Русинами“.

Одначе народна и просвѣтна робота Русинѣвъ, розпочата на тыхъ першихъ подвалинахъ (Головна Рада руска, Галицко-руска Матица, Дѣмъ народный) положеныхъ въ 1848, 1849 и 1850 р., не поступала такъ скоро впередъ и не принесла такихъ гарныхъ овочѣвъ, якъ сразу можна було сподѣвати ся. Головна Рада руска розвязалась 18 (30) червня 1851 р., а за нею и рады окружной и Галицкій Русины лишились проводу въ справахъ народно-політичныхъ. Часопись „Зоря Галицка“, щѣ мала бути проводною зорею на дорозѣ народной роботы Русинѣвъ, повехала живу народну мову, якою вѣдъ 1848 р. вѣдзывалась до руского народу, збѣйшла зъ стежки указаной Маркіяномъ Шашкевичемъ, а намагала ся писати незрозумѣлымъ языкомъ, накручуванымъ на ладъ московщины и церковщины и задля того втратила передплатникѣвъ та перестала выходити. Такъ само и Галицко-руска Матица стала такожъ цурати ся народной мовы рускою, выдавала свои книжки мертвымъ, незрозумѣлымъ языкомъ, а вѣдтакъ и зовсѣмъ заснула.

Такъ то рухъ народно-політичный завмирає зовсѣмъ, а на письменной нивѣ руской прокидає ся и розростає шкѣдливыи бурянь накручуваной на ладъ російскій мѣшанины языковой, заглушає розвитокъ живон мовы рускою и вытворює бездушне письменство, котрого не зрозумѣє нѣ Русинъ, нѣ Москаль. Якъ да-

внѣйше чимало Русинѣвъ, заманеныхъ власными выгодами и корыстями або зъ слабудушности, покинуло руску народность и вѣру, вѣдцурались рѣдной мовы и стали Поляками, кажучи: niema Rusi, такъ и теперъ деякї слабудушнїи и корыстолюбивїи проводырѣ рускїи покидають народну и просвѣтну роботу, розпочату Маркіяномъ Шашкевичемъ. Тїи проводырѣ вѣдступають вѣдъ прапора, котрый розвинули рускїи патриѣты 1848 року, заявивши передъ свѣтомъ, що Русины народъ самостѣйный, окремый вѣдъ польского и росїйского (московского).

Ледви почало ся народне жите мѣжь Русинами вѣ Галичинѣ будити, а вже навѣдують ся сюды московскїи высланцѣ агѣнты и намагають ся провдырѣвъ рускихъ для себе приеднати. Мѣжь тыми агѣнтами бувъ найспособнѣйшїи Погодинѣ, професоръ Московского унїверситету, котрый кѣлька разѣвъ бувъ вѣ Галичинѣ и присылавъ своихъ повѣрникѣвъ. У Львовѣ познакомивъ ся Погодинѣ мѣжь иншими зъ Яковомъ Головацкимъ и ученымъ Денисомъ Зубрицкимъ. Головацкїи бувъ тодѣ справдѣшнимъ проводыремъ письменно-науковой работы Русинѣвъ Галицкихъ, а яко професоръ унїверситету*)

---

*) Австрїйскїи урядъ именовавъ вже 13 грудня 1843 року руского священника Якова Головацкого професоромъ рускон мовы и письменства вѣ Львѣвскѣмъ унїверситетѣ, щобъ тымъ покласти мѣцну пѣдвалину до розвитку рускон мовы; а вѣдтакъ думавъ довести до того, щобъ и иншї науки подавано вѣ рускѣи мовѣ. Вѣ 1857 р. переселивъ ся вѣднѣ вѣ Росїю. — Теперъ є три сталї катедры, а двѣ тымчасовї, на котрыхъ выкладають науки рускою мовою, и тымъ зазначивъ австрїйскїи урядъ, що побѣчь польского, буде зъ часомъ заведений и рускїи унїверситетъ.

*

и ученый мавъ велику повагу у руского народу. Мѣжь Погодиномъ а рускими проводырами (особливо Зубрицкимъ и Головацкимъ) починає ся жива переписка. Погодинъ присылає книжки російскій и грошеві підмоги для рускихъ письменникѡвъ, а Зубрицкій высилає ему дорогоцѣннй стариннй книжки и грамоты (письма) зъ бібліотеки Ставропигійской и монастыря св. Онуфрія у Львовѣ. Такъ творить ся окремый кружокъ зъ передовыхъ Русинѡвъ Галицкихъ у Львовѣ: „Погодинская колонія Галичско-русская“ (якъ его назвавъ Зубрицкій въ листѣ до Погодина, а себе называє „атаманомъ Погодинской колоніи въ Галиціи“). Якъ колись мѣжь Поляками противники самостѡйного розвитку руского народу вважали все, що руске, простымъ, мужичимъ, дикимъ, а руску мову называли хлопскою, такъ и члены „Погодиньской кольоніи“ называли нашу гарну и милозвучну мову „необразованою“, то є простою и писали по польски, по нѣмецки або незрозумѣлою мѣшаниною, силкуючись тымъ способомъ зблизитись до мовы російской (московской), котрой они зовсѣмъ не вмѣли. Они прилюдно виявляли такі думки, що „для простолюдина доволѣ молитвенника, катехизиса и псалтыри“ (розумѣєсь въ церковно-словенскѡй мовѣ), — отже пѡсля ихъ думки просвѣты и науки для простолюдина не треба.

Сй заходы „Погодиньской кольоніи“ проявили ся небавомъ пѡсля 1850-го року и выдали вельми терпкй овочѣ для руского народу. Письменство руске завмирає, Галицко-русска Матиця перестає дбати о просвѣту народу и выдає тѡлько молитвенники церковною мовою та кѡлька книжечокъ мѣшаниною церковно-російскою. Навѣть митрополіть Литвиновичъ выдає куренду до духовенства, взываючи, щобъ не занедбувало рѡднои мовы и въ проповѣдяхъ не уживало незрозумѣлои на-

родови мѣшанины. На се намагане деякихъ русскихъ письменниковъ до московщины звернувъ такожь бачность австрійскій урядъ, котрый заходивъ ся завести латиньску азбуку въ русскихъ книжкахъ, щобъ забезпечити руске письменство передъ змосковщенемъ. Заходы сѣ вправдѣ остали ся марными, одначе лишили по собѣ й до нынѣ ту памятку, що деякі уряды, пишучи по руски, вживають латиньской азбуки.

Колижь Прусаки въ р. 1866 завдали Австріи страшный ударъ, побивши австрійскій войска подъ Садовою (въ Чехахъ), тодѣ московскій панслависты*) подали своимъ приятелямъ галицкимъ звѣстку, що Росія забере Галичину. Тодѣ найшлись мѣжь проводырами Русинѣвъ такі, котрі вже зовсѣмъ явно выступили передъ свѣтомъ и въ часописи „Слово“ заявили прилюдно (27 липня [8 серпня] 1866 р.), що Галицкі Русины не суть Русинами, але Росіянами (Москалями). Тымъ заявленемъ сѣ проводырѣ прилюдно вырекли ся програмы Русинѣвъ зъ 1848 р., котрі выписали на своѣмъ прапорѣ самостѣйность и окремишность народу руского вѣдъ польского и московского. Симъ заявленемъ тѣ проводырѣ, запаморочені московскими панславистами, сказали те саме, що говорили деякі Поляки, що нема Русинѣвъ, нема руского народу!

Очевидно, що така явна неправда мусѣла зворушити всяке серце, въ котромъ била руска кровь, въ котромъ не замерла ще любовь до своєї хочъ убогой

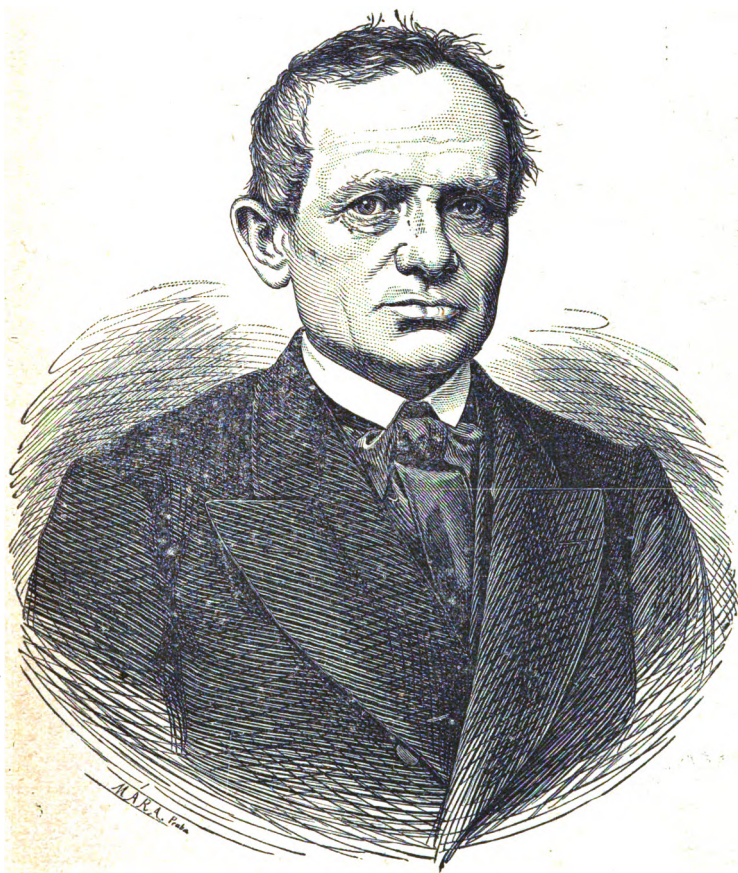
---

*) Панславистами называють партію мѣжь Москалями, котра бажає подъ властію Росіѣ зъединити вѣсѣхъ Славянь, на те, щобъ они приняли московскій языкъ и стали Москалями.

матери Руси. Уже після 1860 року творить ся у Львовѣ кружокъ Русинѣвъ, загрѣтый новымъ розбудженимъ житиємъ братѣвъ Русинѣвъ на Украинѣ. Се були молоді люде, котрі постановили плекати свою рѣдну мову, розвивати руске письменство, маючи въ тямцѣ слова першого просвѣтителя Галицкои Руси, Маркіяна Шашкевича :

„Руска мати насъ родила,
 Руска мати насъ повіла,
 Руска мати насъ любила —
 Чомужь мова ей не мила?
 Чомъ ся невъ встыдати маємъ?
 Чомъ чужую полюбляємъ?“

Ті молоді люде постановили придержуватись той програмы, яку оголосили свѣтови патріоты Головнои Рады рускои въ 1848 р., а позаякъ свои труды жертвовали задля просвѣты и гаразду руского народу, тому-то назвались они „народовцями“. До Русинѣвъ народовцѣвъ пристало й багато старшихъ патріотѣвъ, якъ покійный Стефанъ Качала, Іосифъ Заячківскій, Юліанъ Лавровскій, Теофанъ и Михайло Глиньскій и инші. Спільно зъ тими старшими патріотами заведено въ р. 1864, именно щирими заходами бл. п. Лавровского, народный театръ при товариствѣ „Руска Бесѣда“ у Львовѣ, котрый по цѣломъ краю будивъ сонныхъ Русинѣвъ и загрѣвавъ у нихъ любовь до рѣднои мовы и пѣснѣ. Русины-народовцѣ оснували окремі часописи (Вечерницѣ, Нива, Правда). Въ тыхъ часописяхъ народовцѣ выступали смѣло въ оборонѣ рускои мовы народнои, та домагали ся, щобъ и Галицко-руска Матиця выдавала книжечки для просвѣты народу живою рускою мовою. Именно старенькій патріотъ Стефанъ Качала на зборахъ Матицѣ въ 1865 р. высказавъ сї важні слова :

СТЕФАНЪ КАЧАЛА.

„Языкъ народа, то найдорожша спадщина предкѣвъ, есть то мовѣбы кровь въ тѣлѣ нашѣмъ... Держѣмъ ся нашихъ власныхъ ухвалѣ*), а буде згода, а не роздорѣ въ літературѣ.“ Одначе Яковъ Головацкій и его товаришѣ „Погодинской кольоніѣ“ не зважали на сѣ патріотичнѣ слова и дальше йшли тыми манѣвцями, на якѣ ихъ спровадили московскѣ панслависты. Противъ народовцѣвъ починае ся вороговане: народовцѣвъ не приймають нѣ до Матицѣ, нѣ до Народного Дому, нѣ до Ставропигіѣ, зачинають передъ ними дверѣ товариствъ и институцій, здвигненихъ трудомъ и грошемъ всего руского народу, а позаякъ въ товариствѣ „Руска Бесѣда“ було бѣльше народовцѣвъ и прихильника „Погодинской кольоніѣ“ не могли „Руску Бесѣду“ и театрѣ на свѣй ладѣ перетворити и зрѣбити огнищемъ своихъ бажанѣ, отже вымовили (1872 р.) „Рускѣй Бесѣдѣ“ тѣ комнаты, котрѣ она въ Народномъ Домѣ наймала, а опѣсля и театрови не хотѣли вынаймати салѣ на выставки театральнѣ**). Теперѣ Русины-народовцѣ не допущени до рускихъ товариствъ и институцій, здвигненихъ давнѣйше заходами щирыхъ патріотѣвъ, и выпертѣ зъ Дому народного, мусѣли тынятись по чужихъ хатахъ и організують ся, щѣбъ сповнити заповѣтъ проводырѣвъ рускихъ зъ 1848 р. Одначе не упали духомъ Русины-народовцѣ, а живо взяли ся до дѣла, заснували това-

---

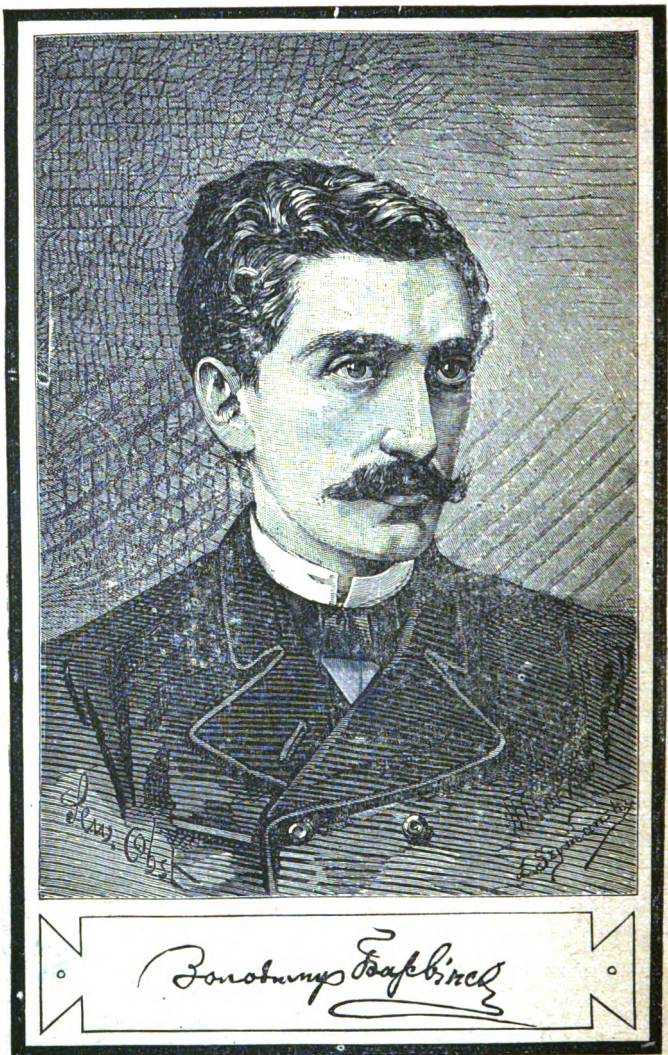
*) Збѣръ рускихъ ученихъ въ 1848 р. ухвалѣвъ, щѣбъ Матиця выдавала книжечки живою мовою народною, одначе опѣсля Матиця вѣдстунила вѣдъ сеи ухвалы.

***) Такъ само не хотѣвъ Дѣмъ народный примѣстити товариства „Академична Бесѣда“, котре утворили студенти-народовцѣ Львѣвского університету.

риство „Просвѣта“ (1868 р.) для выдаваня книжочокъ популярныхъ, товариство имени Шевченка (1873 р.), щобы розвивати руске письменство и науку, и Руске Товариство педагогічне (1881—1883 р.), щобы выдавати книжечки для школьной молодежи. Такъ довершивъ ся роздѣль Русинѣвъ на два тоборы, — „народовцѣвъ“, званыхъ такожъ „молодыми“ (хочъ мѣжь ними є багато старенькихъ патріотѣвъ), котрї дальше ведуть дѣло, розпочате Маркіяномъ Шашкевичемъ и патріотами зъ 1848 р. и — „старыхъ“ (хочъ мѣжь ними є й молодї людє) або русофілѣвъ (москальофілѣвъ), котрї заперечують окремишнѣсть рускои народности, понехують нашу богату и гарну мову руску, а уважають Русинѣвъ за одень народъ зъ Росіянами (Москалями) и намагають ся писати пѣбыто російскою мовою.

Поаякъ русофілы або „старї“ вѣдъ р. 1866 занастили народну програму рускихъ патріотѣвъ зъ 1848 р., томۇ Русины-народовцѣ, зберегаючи святощъ народнїй вѣдъ загибели, заснували (12 [24] жовтня 1885 р.) політичне товариство „Народна Рада“ у Львовѣ, щобы довершити дѣло, розпочате „Головною Радою рускою“, заснованою 1848 р. Правда, що вѣ 1870 р. завели русофілы політичне товариство „Русская Рада“, але они заразъ при завязаню усунули значне число Русинѣвъ, котрї голосно признавались до народной програмы „Головнѣйшей Рады рускои“ зъ 1848 р. Побѣдїше „Русская Рада“ выступала неприязно противъ товариствамъ народовцѣвъ и вѣ письмахъ, высланныхъ до уряду австрїйского, дорѣкала народнѣй мовѣ руской, уживанѣй вѣ выданныхъ народовцѣвъ и школьныхъ книжкахъ рускихъ.

Задля того роздѣлу повставъ розладъ мѣжь Русинами и неразъ щирї рускї патріоты заходились, щобы помирити Русинѣвъ-народовцѣвъ зъ русофілами. Одначе

Konstantin Traubnick

до такого помирена не могло прийти, бо головна причина роз'єднання Русинів*) (сть та, що многі зъ Галицкихъ Русинівъ покпнули народну програму „Головної Рады рускои“.

Щобъ розвинути ще живѣйшу дѣяльність и пробудити въ усѣхъ верствахъ рускои суспѣльности народну свѣдомость, громадити всѣхъ живыхъ Русинівъ для працѣ надъ подвигненемъ народу руского, выступае молодой патріотъ Володимиръ Барвѣньскій и засновуе часопись „Дѣло“. Вѣнъ вже вѣдъ 1877 року бувъ редакторомъ „Правды“, въ котрій смѣло оборонявъ нашій народній правá противъ напастямъ чужихъ и своихъ ворогѣвъ. Вѣнъ поднявъ гадку скликания у Львовѣ першого всенародного вѣча и вкупѣ зъ иншими патріотами перевѣвъ славно сю гадку въ р. 1880 р. Подъ прапоромъ „Дѣла“ згромадивъ Володимиръ Барвѣньскій всѣ живіи силы Русинівъ и будивъ мѣжь земляками любовь до своен батькѣвщины, народности и мовы. „Шкода велика, що вѣнъ умеръ въ молодѣмъ вѣцѣ (3 лютого 1883 р.) та що не мѣгъ дождатись жнива въ житю народнѣмъ. Але зерно, яке вѣнъ посѣявъ на нивѣ рѣднѣй, вѣякъ не засиѣтилось: оно всюды посходило и ось жито наше зеленѣе припадно, хочъ чорпій тучѣ не разъ покрывають нашу землицю“

Коли московскій панслависти стали черезъ своихъ прихильникѣвъ що разъ бѣльше ширити свої погляды, тодѣ и урядъ австрійскій и Поляки споглядали на се неприхильнымъ окомъ и Полякамъ легко прийшлося взяти

---

*) Такъ писала „Просвѣта“ до митрополита Юсифа Сембратовича (1871 р.), котрый бажавъ довести до помирена Русинівъ.

ЦѢСАРЕВИЧЬ АРХИКНЯЗЬ РУДОЛЬФЪ.

верхъ надъ Русинами. Въ школахъ середнихъ заведено въ науцѣ предметѣвъ польску мову*) (1867 р.), всѣмъ урядамъ и судамъ позволено (1869 р.) урядувати попольски, число заступникѣвъ руского народу и въ соймѣ Галицкомъ и въ радѣ державнѣй у Вѣдни щоразъ меншало, а мѣжь Русинами и Поляками вѣдносини заострювались. Хочь рускїй послы выступали смѣло въ оборонѣ нашихъ правъ и домагались рѣвноправности, а именно щирый патріотъ, посолъ Юліянъ Романчукъ, наглядно выказувавъ въ соймѣ потребу рускихъ школъ середнихъ (гїмназїй и семінарїй учительскихъ), одначе Русины не могли богато осягнути супроти польскои бѣльшости**). Задля тыхъ неприяжныхъ вѣдносинъ мѣжь Русинами и Поляками, намагали ся деякїи люде зъ рускои и польскои стороны довести до порозумѣня мѣжь обома народами въ Галичинѣ. Одначе всѣ такіи заходы показались марными, а таке порозумѣне не легко перевести, поки мѣжь Поляками мало ще такихъ людей, щѣ признавалибъ Русинамъ право на самостѣйный розвитокъ рускои народности, та поки щирїи намагання Русинѣвъ-народовцѣвъ будуть спиняти русофілы.

А вжежъ и при такихъ перепомахъ робота Русинѣвъ-народовцѣвъ выдала гарнїи овочѣ и томѣу можемо зъ повною надѣєю дожидати красшой будучины. На-

---

*) Руска мова зъ того часу стала предметомъ взглядно-обовязковимъ, то е ей учать ся тїи ученики, щѣ зъ доброй волѣ зголосять ся.

***) Постановою цѣсарскою заведено въ Перемышлїи 1888 р. першу клясу гїмназїяльну зъ рускою мовою, а щорѣкъ має бути одна кляса бѣльше, поки не буде 8 клясъ. Теперъ е вже три клясы.

рідь нашъ доходить що разъ бѣльше до свѣдомости, до чого немало причинилась „Просвѣта“ и пѣдпомаганій нею „Читальнѣ“*) по селахъ и мѣстахъ и Русины-народовцѣ дождались за свою роботу найвышого признаня цѣсарского. Пѣдчасъ побуту у Львовѣ въ р. 1880, дѣзнавшись про дѣяльнѣсть „Просвѣты“, заявивъ цѣсарь: „Се товариство є вельми хосенне“. Такого признаня и заохоты до дальшой роботы въ томъ напрямѣ дождались Русины и вѣдъ цѣсаревича архикнязя Рудольфа, котрый на превеликій жаль руского народу такъ рано розпрощавъ ся зъ симъ свѣтомъ (30 сѣчня 1889 р.) Пробуваючи въ Галичинѣ 1887 р. высказувавъ ся цѣсаревич Рудольфъ всюды дуже приязно о рускомъ народѣ, а у Львовѣ выповѣвъ тѣ памятнѣ слова: „Мы знаємо дуже добре вѣрнѣсть руского народу для цѣсаря, досвѣдчену въ добрыхъ и лихихъ дняхъ. Сю вѣрнѣсть доказали Русины на многихъ боевищахъ, тожь власне найбѣольшою хоробрѣстію вызпачали ся полки руского роду. Будьте певнѣ, що мы найживѣйше интересуємо ся вашими историчнымъ розвиткомъ, вашими переказами, розвиткомъ вашого письменства и маємо до того найживѣйшу симпатію. Дай Боже, щобъ оба братнѣ народы, замешкуючѣ сей край, въ згѣднѣй роботѣ пѣдносили просвѣтнѣй поступъ и разомъ дѣлали для добра краю а тымъ самымъ и цѣлон монархѣв. Кличу до васъ въ вашѣй мовѣ, рускій народъ пай живе, многая лѣта!“**)

*) Всѣхъ читалень въ Галичинѣ єсть 576, а „Просвѣта“ роздає даромъ щорѣчно помѣжь читальнѣ и брацтва церковнѣй книжки вартости 700 до 800 зр.

***) При закладанахъ угольного каменя пѣдъ нову будѣвлю рускои семінарѣй духовнои у Львовѣ пѣдписавъ цѣсарь

2. Буковинська Русь підъ властію Австрії.

Буковина була давнїйше краємъ чисто-рускимъ и въ 12-омъ столѣтїю вразъ зъ Молдавією належала до князвства Галицкого, бо вже князь Володимирко посупувъ мѣжъ своєї державы ажъ по усте Дунаю и Чорне море (стор. 50). Опѣсля попала Буковина (около 1259 р.) въ неволю татарску, а въ половинѣ 14-го столѣтя выперли Татаръ Волохи и оснували окрему державу Молдавію. Король Ягайо підчинивъ Молдавію підъ власть Польщѣ (стор. 107 и 108), а зъ початку 16-го столѣтя признали молдавскій господарѣ зверхнѣсть султана Турецкого. Въ р. 1775 вѣдступила Туреччина Буковину, котра була частиною господарства молдавского, Австріи.

Тодъ була на Буковинѣ велика темрява, бо не було нѣ одной школы народной. Австрійскій урядъ уважавъ Буковину Волощиною, а цѣсарь Іосифъ II велѣвъ тамъ заводити волоскїи и нѣмецкїи школы. Огъ тому не могла тамъ піднестись просвѣта народна, бо священники, вивченї въ волоскїихъ и нѣмецкїихъ школахъ, уживали найбільше волоскои та нѣмецкои мовы. Такъ стояла Буковина вѣдалеки вѣдъ Галицкои Русї, пробужденою 1848 р. до нового житя „Своихъ землякѣвъ, приголошенихъ недолею, мѣгъ зворущити й одушевити тѣлько такїи мужъ, щѣ бувъ бы костїю зъ кости примученого люду, щѣ вынѣсь бы зъ подѣ сѣльскои стрѣхи душу непорочну и серце повне любви до незрячихъ братѣвъ, щѣ пѣзнавъ бы всѣ крив-

---

ревичъ Рудольфъ свое имя на фундаціонѣи грамотѣ по руски.

ОСИПЪ ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧЪ.

ды, якими побивались ті брати вѣдъ могучихъ чужинцѣвъ, щѣ громомъ рѣдного слова звѣстивъ бы замершимъ пѣсною воскресеня“. Такимъ вѣщимъ мужемъ бувъ Осипъ Юрій Федьковичъ. Вѣнъ пробудивъ своими пѣснями буковинську Русь до нового жита (1861 р.) и бувъ першимъ еи просвѣтителемъ, якъ въ Галичинѣ Маркіянъ Шашкевичъ. Зъ того часу стали буковинскій Русины займатись долею занашащеного народу, доводити его до свѣдомости и просвѣты, а просвѣтнимъ огнищемъ буковиньскои Руси стала „Руска Бесѣда“ въ Черновцахъ. Часопись „Буковина“, основана Юріємъ Федьковичемъ и „Бібліотека“, выдавана Ом. Поповичемъ для молодежи, мѣщанъ и селянъ, розносять свѣтло науки пѣдъ сельскій стрѣхи руского народу и розбуджують народну свѣдомѣсть, котру пѣддержують народній читальнѣ (около 30)*). Тай въ університетѣ Черновецкѣмъ молодѣжь має нагоду пѣзнати богатство и красу нашої рѣднои мовы и письменства. Такъ можна спѣдѣватись, щѣ буковинскій Русины, придержуючись своєю рѣднои мовою, зумѣють народною просвѣтою охоронити на Буковинѣ народъ рускій вѣдъ зволоженя и щоразъ дальше будуть поступати въ просвѣтнѣмъ и народнѣмъ розвитку та добють ся повной рѣвноправности**).

---

*) „Просвѣта“ посылає имъ такожъ свои книжочки даромъ.

*) Русинѣвъ на Буковинѣ есть 239.690, а Волохѣвъ (Румунѣвъ) лише 209.116.

3. Упадокъ руского народу въ Угорщинѣ.

Предки угорскихъ Русинѣвъ поселились въ р. 1339 въ Угорщинѣ, куды князь литовско-рускій, Федоръ Коріатовичъ, спровадивъ 40.000 Русинѣвъ зъ Подбля*). Тамъ принявъ Русинѣвъ гостинно король угорскій, Кароль I., и надѣливъ князя Федора просторыми землями. Спершу вѣдносились Мадяре приязно до тамошнихъ Русинѣвъ, але зъ 16-ымъ столѣтемъ починае ся лиха доля руского народу въ Угорщинѣ. Доперва коли Марія Тереса прилучила Галичину до Австріѣ, подано пѣльги и Русинамъ угорскимъ, засновувано народній школы, въ котрыхъ учили въ рускѣй мовѣ, и такъ по селахъ ширилась руска просвѣта, коли тымчасомъ по мѣстахъ запанувала всюды мадярщина. Рускї владыки Мункачѣвскї, Олексїй Поча (1817—1831) и Василь Поповичъ (1837—1864), велѣли й молодцамъ, щѣ способились до стану духовного, учитись наукъ духовныхъ въ рускѣй мовѣ та намагались и мѣжь свѣтскими Русинами будити свѣдомѣсть народну. Особливо Пряшовскїй крилошанинъ Олександръ Духновичъ († 1865 р.) заходивъ ся щиро около народной просвѣты угорскихъ Русинѣвъ въ рѣднѣй мовѣ рускѣй. Одначе мѣжь угорскими Русинами знайшлося такожъ кѣлькохъ проводи-

---

*) Всѣхъ Русинѣвъ въ Угорщинѣ рахують до 600 тысячъ и они заселяють пѣвнѣчно-схѣдну сторону того краю. Окромъ того сидять Русины въ полудневѣй Угорщинѣ помѣжь Сербами, въ двохъ рускихъ селахъ Керестуръ и Куцура. Въ 1785 р. переселилось тамъ около 8.000 запорожскихъ козакѣвъ, котрї по зруйнованю Сѣчи перенеслись до Молдавы надъ Дунаємъ, а зъ вѣдтамъ до Угорщины.

рѣвъ, а именно Адольфъ Добрянскій, котрѣ запаморо-
ченъ московскими панславѣстами, стали проповѣдати єдин-
ство угорскихъ Русинѣвъ зъ Москалями. Тѣ апостолы
русифильскій думали, що простый народъ перейме ся
скоро чужою просвѣтою, и стане думати и говорити по
російски. Але вышло иначе. Народъ рускій въ Угор-
щинѣ лишений просвѣты въ рѣднѣй, зрозумѣлѣй єму
мовѣ, втративъ и свѣдомѣсть народну, и не знає чи
вѣнъ є Русинъ, чи Словакъ, чи Мадяръ. Русифильство
довело народъ рускій въ Угорщинѣ до темноты и зма-
дарященя, бо й урядъ угорскій не може прихильно вѣд-
носитись до ширеня русифильскихъ поглядѣвъ, а черезъ
те и духовенство руске, урядники та учителѣ приста-
ють радше до Мадярѣвъ, якъ до Русинѣвъ. Тѣлько щир-
о народна просвѣта, подавана въ живѣй рускѣй мовѣ,
зможе зберегти угорскихъ Русинѣвъ вѣдъ неминучої
погибели.

4. Сумна доля Украйны.

Украино, Украино!
Нєвѣко моя, нєвѣко!
Якъ згадаю тебе, краю,
Завяне серденько.

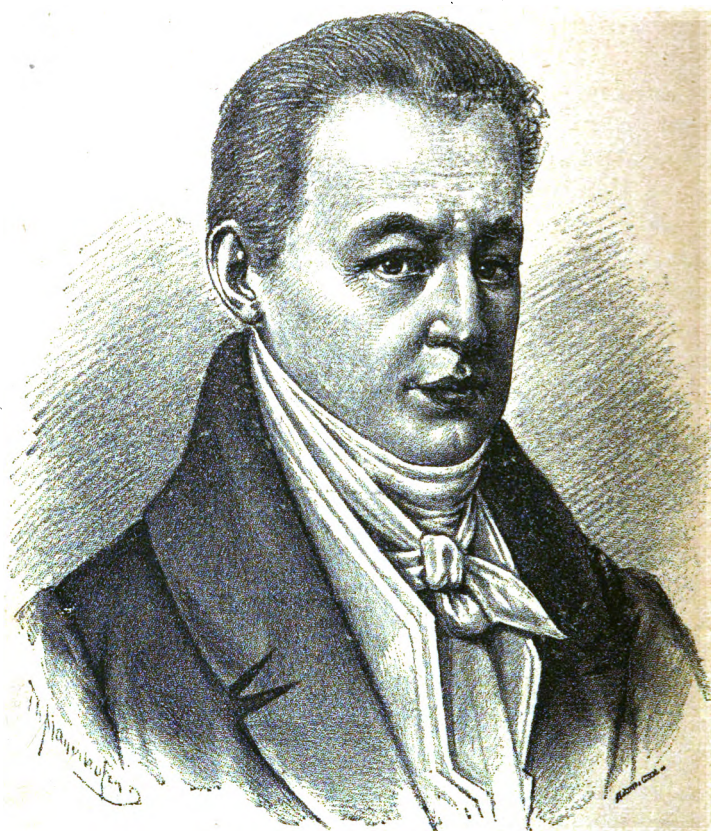
Т. Шевченко.

Пѣсля знесеня гетьманщины, зруйнованя Сѣчи, та
заведеня крѣпацтва, „доборолась Украйна до самого
краю“. Просвѣта народна зовсѣмъ упала, бо зъ 866
шкѣлъ, якѣ були ще за гетьманщины въ половинѣ 18-го
столѣтя въ лѣвобѣчнѣй Украинѣ, не лишилось нѣ од-
ной. Духовенство вѣдъокромлювало ся що разъ бѣльше
вѣдъ народу, стало станомъ особнымъ и вѣдцуралось

*

народной просвѣты, а колишні козацкі старшины и останки православной шляхты руской перемѣнили ся

ИВАНЪ КОТЛЯРЕВСКІЙ.

въ московскихъ дворянъ и по большій части забули про свой народъ рускій. А хочъ опѣся церковне началь-

ство заводило школы при церквахъ, та зъ нихъ не багато було користи, бо въ нихъ наука йшла лихо, або й зовсѣмъ школы оставались на папери. Одначе духъ рускій, пригноблений крѣпацтвомъ та темнотою, не зазмеръ, а на руинахъ давной козацкой волѣ поднявъ ся до нового жита. Уже подъ самъ конецъ 18-го столѣтя (1798 р.) выступивъ поетъ Иванъ Котляревскій зъ Полтавы и складає свои писаня понеханою, випертою подъ сельску стрѣху, мовою рускою и починає нову добу въ житю украиньско-руского народу. За нимъ выступають иншій. мѣжь ними славный авторъ „Маруся“, Григорій Квѣтка-Основяненко, и высказують, що й для просвѣты народу треба користуватись рѣдною мовою. Такъ на Украинѣ, густо засѣянѣй высокими могилами, починає вѣдживати рѣдне наше слово, а гомѣнь украиньской пѣснѣ долетѣвъ и въ Галичицу и покликавъ до народной работы Маркіяна Шашкевича и его товаришѣвъ. Якже прийшовъ нещастный 1847-ый рѣкъ, тодѣ зновъ лиха доля гадюкою впилась въ зболѣле тѣло Украины. Въ осередку Украины, въ Києвъ, заснували славный письменники украиньскій, Микола Костомарѣвъ, Тарасъ Шевченко, Кульшъ, Марковичъ, брацтво св. Кирила и Методія. Се брацтво повстало противъ крѣпацкой неволѣ, противъ вывысшени одного стану понадъ другій, и бажало, щобъ всѣ люде були рѣвний передъ закономъ, и щобъ хѣснувались свободою слова и вѣры. Одначе задля злобного доносу увязнили братчикѣвъ и розслали въ далекій сторони Росіѣ, а Шевченка вѣдали на вѣчный часы въ садаты и выслали въ пустій степы киргізкій за каспійскимъ озеромъ въ Азій *).

---

*) Тодѣ панувавъ царь Миколай.

МИКОЛА КОСТОМАРѢВЪ.

Хочь такъ тяжко покаравъ московскій урядъ українськихъ патріотівъ, одначе поки-що не спинявъ розвитку руского письменства на Украинѣ. Именно же коли вступивъ на престолъ царь Олександръ II. *) и вызволивъ зъ тяжкої 10-лѣтної неволѣ Костомарова й Шевченка, ожило все надѣями на красшу долю. На нивѣ руского письменства въ Украинѣ проявивъ ся живый рухъ и розбудивъ такожъ Галицкихъ Русинівъ до пильнѣйшой работы на томъ поли. Украинскій патріоты почали заводити недѣльнї школы, вчили въ нихъ українсько-рускою мовою и выдавали тою мовою книжки шкільнї. Одначе не довго втѣшалася Украина сими пѣльгами. Въ 1863 и 1864 р. царскимъ указомъ заборонено ширити просвѣту мѣжь народамъ рускимъ въ рѣднѣй мовѣ, прогнано руске слово зъ школы и зъ церкви, а цензоры стали забороняти виданя книжокъ писанихъ українсько-рускою мовою. Московскій панслависты якъ Катковъ, Аксаковъ стали лякати царскій урядъ „сепаратизмомъ“, що нѣбы то Украина хоче водѣрватись вѣдъ Росїи, а вороги українского слова посилають доносы въ Петербургъ на українскихъ письменникѣвъ и патріотѣвъ. Наслѣдкомъ сихъ доносѣвъ явивъ ся 18 (30) мая 1876 р. указъ царскій, котрымъ заборонено привозити до Росїи книжки, выдаванї въ рускѣй мовѣ, заборонено друкувати въ Росїи книжки українсько-рускою мовою и українсько-рускї выставки. Зъ того часу запусъла нива письменна на Украинѣ, а коли й випустить цензура яку малесеньку книжочку, то не инакше, якъ росїйскою правописію. Отакъ засудже-

---

*) Царь Олександръ II. манувавъ по Миклаю вѣдъ 1855 до 1881 р.

ТАРАСЪ ШЕВЧЕНКО.

но на смерть українсько-руске слово въ Росіи, дарма, що тамъ вольно й Полякамъ и Нѣмцямъ а навѣтъ Татарамъ та жидамъ друкувати книжки своєю мовою. Одначе народъ рускій, щб перебувъ не одно лихолѣте, перетревае и сй тяжкій злигоднѣ, а мова руска, котрою вже любують ся й чужинцѣ — не вмре не загине. Будущина руского народу лежить въ просвѣтѣ и науцѣ, котрои не загородити нѣякимъ муромъ, а теперъ народъ рускій выдавъ вже гарні доказы своєї просвѣтної работы, котрї найшли признане въ Европѣ. Колижь ся просвѣта и свѣдомбсть народна обгорне всѣ версты руской суспбльности, тодѣ

Забудеть ся сромотня
 Давная година
 И оживе добра слава,
 Слава Украины,
 И свѣтъ ясный, невечерній
 Тихенько засае...

ГЕРБЪ ГАЛИЦКОЙ РУСИ.

З М Ъ С Т Ъ.

Вступні замѣтки.

	Сторона
1. Що таке історія Руси?	5
2. Рускій край и нарѣдъ	7
3. Яка була вѣра у давнихъ Русенѣвъ?	10

I. Русь підъ властію князѣвъ. 12

1. Перші князѣ на Руси. Св. Ольга перша христіянська княгиня.	12
2. Св. Володимиръ, князь рускій. Хрещене Руси.	16
3. Князь Ярославъ Мудрый.	21
4. Русь роздроблена на удѣлы. Князь Володимиръ Мономахъ.	30
5. Унадокъ Києва. Початокъ великого князѣства Московского.	34
6. Устрѣй и жите въ стародавній Руси за князѣвъ.	37
7. Початокъ окремого Галицкого князѣства.	49
8. Першій нападъ Татаръ на Русь.	54
9. Данило лучить Русь підъ своєю властію.	57
10. Вороги самостѣйного розвитку Руси.	61
11. Другій нападъ Татаръ на Русь.	63
12. Смерть и характеръ руского короля Данила.	70
13. Князь Левъ и остатні часы самостѣйной Галицкои Руси.	72

II. Русь підъ панованємъ Литвы и Польщѣ.	75
1. Гедыминъ засновуе могучу литовску державу.	75
2. Розрѣстъ великого князѣвства Московского.	78
3. Ольгердъ стае великимъ княземъ литовскимъ	81
4. Вѣйна Литвы зъ Польщею про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Галицка Русь переходить подъ власть польского короля Казимира	84
5. Казимиръ вводитъ новый ладъ въ завсваной Галицкѣй Руси.	91
6. Прилучене Киѣвщины и Подѣля до Литвы	97
7. Галицка Русь подъ властію Угровъ. Смерть Ольгерда.	102
8. Ягайло великимъ княземъ литовскимъ и королемъ польскимъ. Галицка Русь, Молдавія и Бесарабія переходять подъ власть Польщѣ.	106
9. Ягайло вводитъ латиньску вѣру на Литвѣ.	108
10. Витовтъ великій князь литовскій.	109
11. Свидригайло великій князь литовскій.	114
12. Смерть и характеръ Ягайла. Казимиръ Ягайловичъ.	117
13. Упадокъ самостѣйности Новгорода и Пскова.	119
14. Князь Михайло Глянскій вступае ся за самостѣйность Руси.	121
15. Внутрѣшній ладъ на Галицкѣй Руси подъ властію Ягайлового роду.	124
16. Внутрѣшній ладъ литовской Руси подъ властію Ягайлового роду.	132
17. Церковніи справы въ Галицкѣй и литовскѣй Руси.	134
18. Злучене Литвы зъ Польщею. Люблинская унія и ея наслѣдки для Руси.	139
19. Князь Василь Константинъ Острогскій. Церковніи брацтва.	143
20. Церковна унія. Соборъ въ Берестю.	150
21. Киѣвскій митрополитъ Петро Могила	154
III. Борба козаччины и руского народу за самостѣйность.	161
1. Початки козаччины.	161

2. Запорожска Сѣчь.	165
3. Першій повстаня козацкій. Петро Конашевичъ Сагайдачный.	169
4. Гетьманъ Зиновій Богданъ Хмельницкій	176
5. Битва підъ Жовтими Водами, Корсунемъ и Пилявою	180
6. В'їздъ Хмельницкого до Києва. Облога Збаража. Битва підъ Зборовомъ.	181
7. Битва підъ Берестечкомъ. Б'їло-Церковскій миръ	186
8. Битви підъ Батогомъ и підъ Жванцемъ.	189
9. Московске підданство України.	192
10. Смерть Богдана Хмельницкого.	196
11. Внутрѣшній ладъ на Украинѣ по смерти Богдана Хмельницкого.	197
12. Гетьманъ Иванъ Выговскій.	200
13. Гетьманство Юрія Хмельницкого.	208
14. Гетьманство Мартина Брюховецкого.	211
15. Гетьманство Петра Дорошенка	214
16. Гетьманство Деяна Многогрѣшного.	218
17. Гетьманство Ивана Самойловича	220
18. Гетьманъ Иванъ Мазепа	225
19. Наказный Гетьманъ Павло Полуботокъ	229
20. Зруйноване Запорожской Сѣчи	235
21. Гайдамаччина (колѣвщина).	239
22. Останній кошовый запорожскій Петро Кальнишевскій.	242

IV. Русь підъ властію Австрії и Росії. 244

1. Галицка Русь переходить підъ власть Габсбургѣвъ, ...	244
2. Буковиньска Русь підъ властію Австрії.	271
3. Упадокъ руского народу въ Угорщинѣ.	274
4. Сумна доля України.	275

Списъ иллюстрацій.

	Сторона
1. Княгиня Св. Ольга	15
2. Князь Св. Володимиръ Великій	17
3. Князь Св. Борисъ и Глѣбъ	22
4. Князь Ярославъ Мудрый	23
5. Соборна церква Св. Софіі	25
6. Золоті ворота	26
7. Домовина Ярослава Мудрого	28
8. Князь Володимиръ Мономахъ	31
9. Київско-печерска Лавра	45
10. Преп. Несторъ, першій рускій літописецъ	46
11. Домовина Нестора	47
12. Рускій Король Данило	53
13. Князь Левъ	73
14. Церква Пр. Богородицѣ въ Галичи	93
15. Князь Василъ Константинъ Острожскій	144
16. Церква Успенія Пресв. Богородицѣ (Волоска) у Львовѣ	146
17. Київскій митрополитъ Петро Могила	158
18. Запорожска Сѣчь	166
19—23. Козацкі знамена (клеймоты) войскові: пірначъ, печатка, бунчукъ, хоругва, булава	170
24. Гетьманъ Петро Конашевичъ Сагайдачный	174
25. Гетьманъ Зиновій Богданъ Хмельницкій	177
26. Хмельницкій по Зборовскій битвѣ	184
27. Гетьманъ Иванъ Выговскій	201
28. Гетьманъ Петро Дорошенко	215
29. Наказный гетьманъ Павло Полуботокъ	231
30. Цѣсарева Марія Тереса	245
31. Цѣсарь Іосифъ II	247
32. Перемыскій єпископъ Иванъ Сѣвгурскій	250
33. Цѣсарь Францъ Іосифъ I	256
34. Стефанъ Качала	263

35. Володимиръ Барвѣнскій.	266
36. Цѣсаревичъ архикнязь Рудольфъ.	268
37. Юрій Осипъ Федьковичъ.	272
38. Иванъ Котляревскій.	276
39. Микола Костомаровъ.	278
40. Тарасъ Шевченко.	280
41. Гербъ Галицкой Руси.	282

Родовѣдъ Романовичѣвъ.	85
Родовѣдъ Гедиминовичѣвъ.	101

Карта Руси за часѣвъ рускихъ князѣвъ.
Карта Руси добы литовской и козачины.

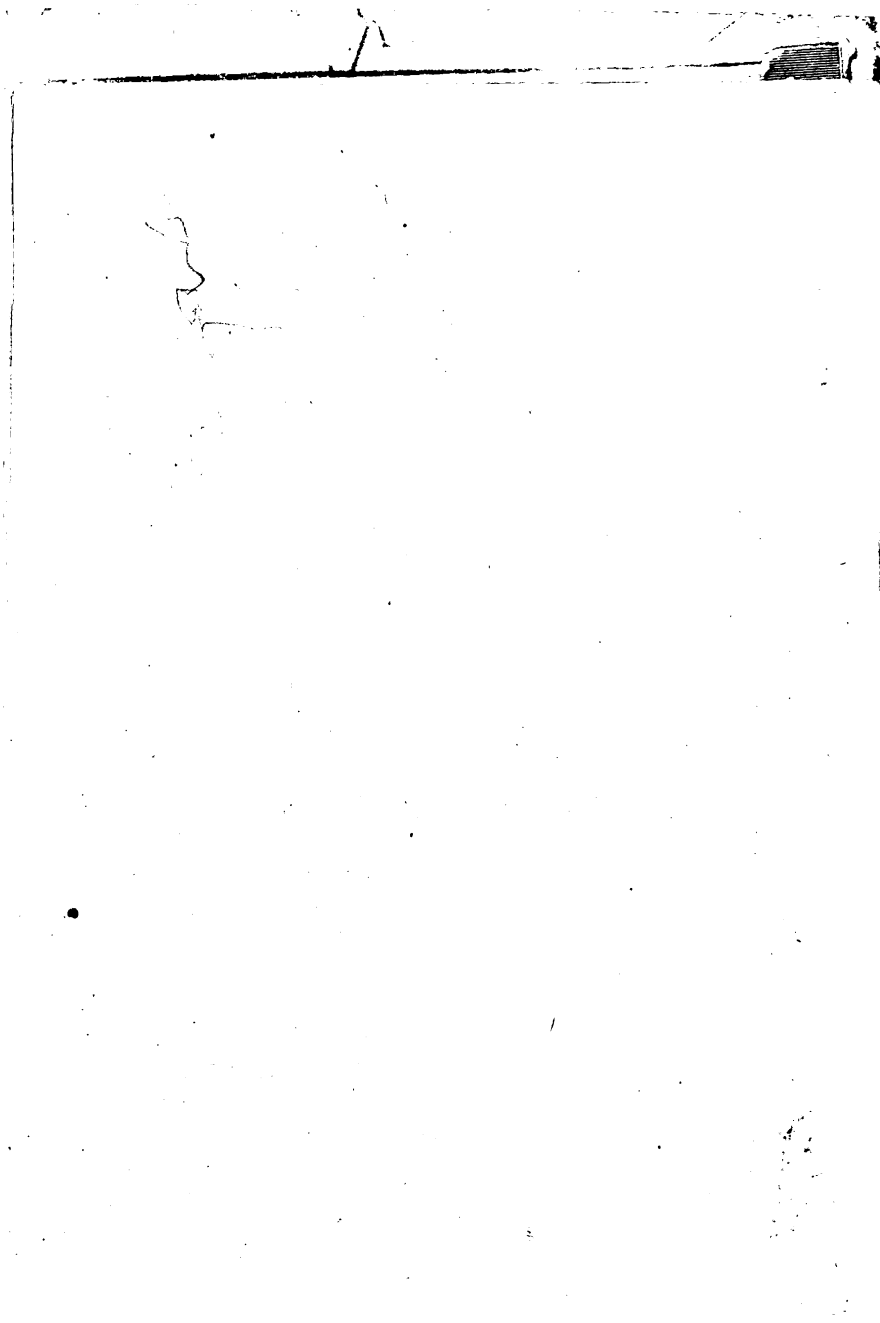

5
5
5
3AXOAB

5

5

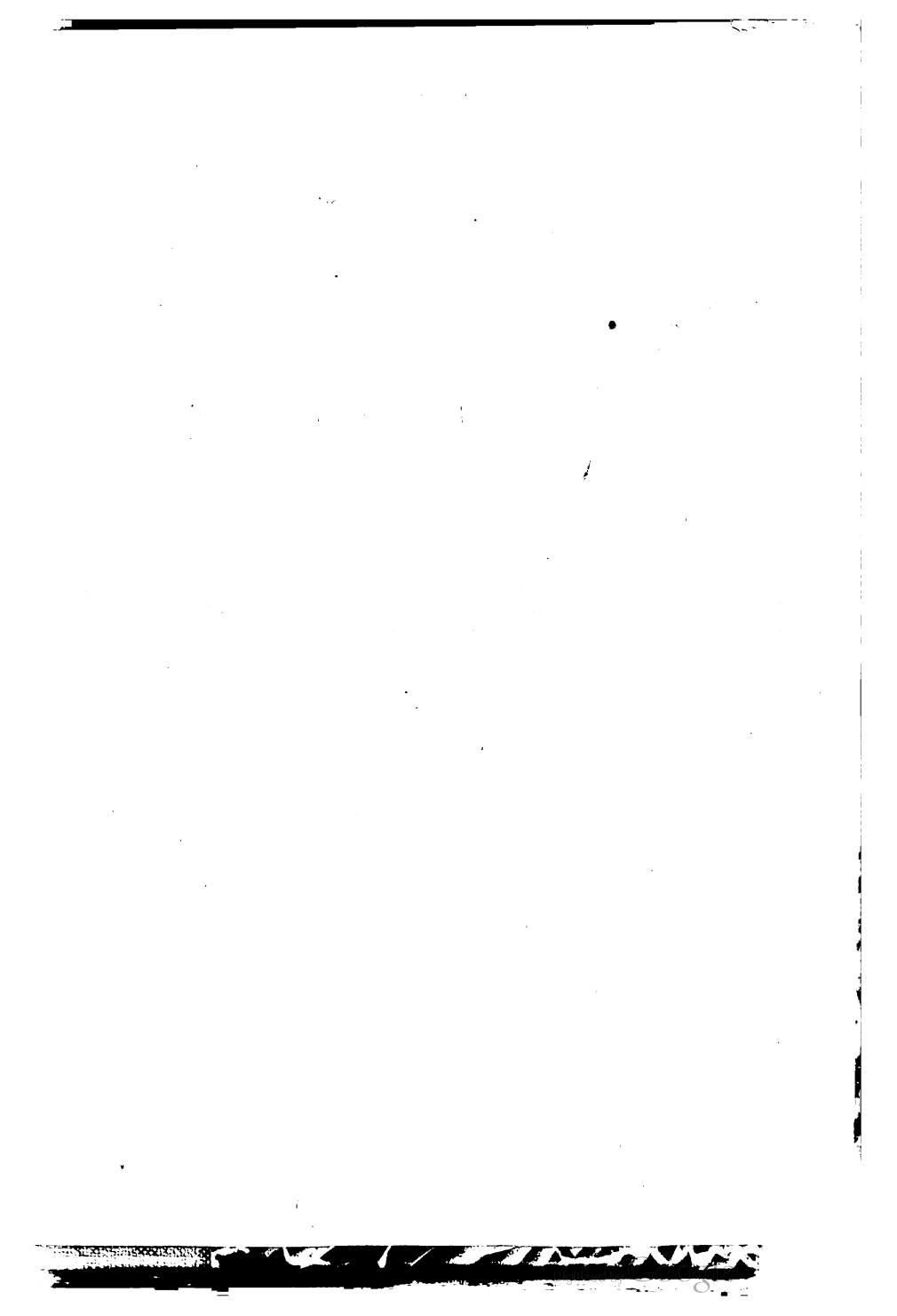

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URB

947.7 B281L

C001

Ilustrovana istorija Rusi : vid naild

3 0112 09474789